

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

Jaan Kross
Peep Ilmet
Agu Tammeveski
Géza Csáth
Lapard
Aldo Roomere
Marina Tervonen
Matt Barker
Siim Kärner
Triinu Kartus
Ave Alavainu
Toomas Karjahärm
Andres Ehin/Ann Must
Jüri Hain
Mati Unt
Jaan Kaplinski
Toomas Liiv
Rein Veidemann
ARVUSTUSED
RINGVAADE

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

10
1996

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 1996

ISSN 0134 — 4536

EESTI RAHVA KÕRBETEEKOND
Ettekanne Loviisa Rahufoorumil 5. augustil 1996

ustatud kuulajad!

Seljataga Egiptuse vangipõli, jalge all teekond läbi kõrbe, silmapiiril Tootatud maa — niimoodi raamib ja kirjeldab Vana Testament teatud lõiku juutide ajaloost.

Niimoodi esildub see analoogiaid pakkuva kujundina kaasaegsete ajaloolõikude taustal. Kasvõi eesti rahva lähemate või pisut kaugemate aastate ja aastakümnete mõtestamisel.

Erinevused on muidugi suured. Aga sarnasused on rabavad.

Esimene paralleel: Egiptuse vangipõli juutidel ja Nõukogude poolsajand Eestis. Egiptuse vangipõli kestis juutidel traditsiooni järgi umbes neli sajandit. Nõukogude aeg oli Eestis pool sajandit pikk.

Noh, me oleme väljendanud viimastel aastatel sageli uhkust selle üle, et meie iseseisvumistahe viiskümmend aastat säilis. Ja üks see olnudki tõepoolest üsna tunnustamisväärne püsivus. Aga mööngem, juutidel oli see tol korral ikkagi oma kaheksa korda kestvam.

Muidugi: see tahe, vabanemistahe, on ka Eestis teinekord kauemaks kui viimati, kauemaks kui pooleks sajandiks kapseldunud, justkui olematuks muutunud — nagu spooridest koosnev tolm. Mis võib äraarvamatult pika aja püsida kõige muu põrmu seas äratundmatult h a l l, taevaluukide avanemise ootel. Ja siis põgusastki vihmasabinast virguda, puhkeda, haljendama lüüa. Tundide, viivude, minutite jooksul.

Tuletagem meelde. Eesti muistne vabadusvõitlus kestis 20 aastat ja lõppes — tinglikult — Saaremaa vallutamiselega sakslaste poolt 1227. Kui Läti Henriku kroonika andmeid hoolega tähele panna, pidi maa olema seks ajaks väga põhjalikult rüüstatud ja laastatud.

Aga kui lugeda inimpõlve kestuseks kolmkümmend aastat, võib ütelda: vähem kui neli inimpõlve hiljem või — vastavalt kommenteerija mõttelaadile — v e e l neli inimpõlve hiljem juhtus, et maa vabanemistahe oli jälle seevõrra tihendunud, et me tegime uuesti katset. Aastal 1343. Ajalugu kutsub seda Jüriöö ülestõusuks. Ülestõus suruti järgmisel aastal maha. Olemasolevail andmeil erakordse karmusega. Juhtiv element eestlaste seas roogiti igatahes välja. Ja tõesti, järgmise suure vabanemiskatseni kulus nüüd seitse inimpõlve. Üle kahesaja aasta. Aga aastal 1560 see katse ometi jälle tehti. Üks külasepp valiti kuningaks ja nelja tuhande talupoja suurune vägi rüüstas mõisu, piiras losse ja otsis liitu Tallinnaga. Ka see mäss suruti sakslaste poolt maha. Talumeeste vägi purustati, pealikud hukati rattal, kuningas piinati Kuressaare lossis surnuks. Seekord kulus — Vabadussõjani — 360 eluaastat ehk kaksteist

inimpõlve. Tähendab, ikkagi peaaegu niisama palju kui juutidel Egiptuse vangipõlvest pääsemiseni. Mis puutub Eestisse 1918, siis ei jäänud soomlased seekord meile appitulekuga hiljaks (nagu nad 1343 olid jäänud) ja üldse seisid tähed meile nähtavasti soodsamalt. Nii et meil läkski korda kätte saada, mida me tahtsime. Seekord siis ka Eestis pärast peaaegu neljasaja aastast Egiptuse vangipõlve. Vabanemisele järgnes 20 aastat iseseisvust ja siis need 50 aastat, mida me käesolevas otseselt Egiptuse vangipõlvega rööbitame.

Eestlaste Egiptuse vangipõlvel olid juutide omaga võrreldes, nagu juba öeldud, mõned kapitaalsed erinevused, aga ka rida peaaegu koomilisi sarnasusi.

Suur põhierinevus: juutidel oli see võõrsil veedetud vangipõli. Eestlastele oli see vangipõli nende eneste maal. Vähemalt valdavale osale rahvast tema enese maal. Aga teatud osale niisamuti võõrsil — ja mõnikord vägagi Moosese-aegset Egiptust meenutavais oludes. Nagu telliskivide tegemine. Muuseas, ma poleks vist nii hõlpsasti soostunud siin eesti rahva kõrberännaku (ja siis ka Egiptuse vangipõlve) teemal arutlema, kui mul juhuse toel poleks juutide poolt Egiptuse vangipõlves tehtud peamises töös, telliskivide valmistamises, otestest ja isiklikku kogemust. Menetlust, millega neid Siberis 1950—1954 tehti (ja küllap juba paarsada aastat tehtud oli), me kutsusime mõnikord vana-Egiptuse omaks. Aga Moosese-aegsest erines see siiski mõnevõrra. Meie kasutasime telliskivilöövis juba hobust — kes Vana-Egiptuses oli veel puhtalt ja uhkelt sõjavankriloom. Ja meie oma kivide saue sisse enam õlgi ei seganud. Sest meie juba põletasime neid. Nii et õlgedest ilmajätmisega ei saanud meie tööjuhatajad meid vaarao käsul saboteerida. Aga ülekantud mõttes võib küll ütelda: peale saue ei antud meile töö tarvis mitte midagi. Kõik, õled ja muu, tuli meil enestel leida — kui ehtasime seal vaaraole tema varaaitade linnu, tema Pitomeid ja Raamseseid ja Uhtasid ja Vorkutasid.

Ja vaarao ei lasknud ega lasknud ega lasknud meil minna. Muuseas, ses asjas valitses eestlaste ja juutide vahel üpris suur erinevus. Juudid tohtisid oma rõhutust üsnagi avalikult kurta. Nad tohtisid, vähemalt Moosese ja Aaroni ja oma juutidest ülevaatajate suu läbi, üsna avalikult oma minekusoovi välja ütelda. Meil oli säärane vabadus täiesti mõeldamatu. Meil tekkis see alles paari viimase nõukogude aasta jooksul. Enne seda tohtisime esineda ainult vaaraole määratud kiidulauludega. Kes midagi muud laulsid, kõnelesid, kirjutasid, läksid Siinai ehk Karaganda vasekaevandustesse — vuh.

Ja siis ilmus juutidele Mooses. Ja juhtis nad Egiptuse vangipõlvest vabadusse — ja kõrbesse.

Küsimus, k e s oli eestlaste Mooses, tekitab meile suuri raskusi. Esiteks sellepärast, et eestlastele on omane kummalisevõitu joon. Me suudame tunnustada suurte rahvuslike aktsioonide tähtsust. Ütleme — laulupeod. Ütleme Vabadussõda. Aga me tunnustame neid ainult niikaua, kuni nad jäetakse anonüümseks. Suurte ettevõttudega seonduvad n i m e d kergitavad meil silmapilk ebaproportsionaalseid kahtlusi. Nagu öeldud: laulupeod — suurepärase asi. Aga nende traditsiooni alusepanija — Johann Voldemar Jannsen — küsitav isik. Peaaegu et äraostetud isik. Või — Vabadussõda — eestlaste

kõige suurem, kõige võidukam pingutus. Aga kindral Laidoner — üsna paljude meelest — paljas silmaklapitatud sõdur. Sõdadevaheline Eesti Vabariik — meie olemasolu parim aeg, meie akme. Aga Päts kui selle peamisi nimesid — peaaegu ju diktaator ja üldse hirmus problemaatiline isik... Nii et esimese raskuse meie uue Moosese leidmisel tekitab meie skepsis nimeliste suuruste suhtes. Teise raskuse tekitab see, et poolsobivaid kandidaate on nii palju. Natuke ju Väljas, natuke Rüütel, natuke Savisaar. Natuke Laar. Muuseas: Moosese raamatuis pole muidugi sõnagi sellest, et juudid pannuksid Moosesele kunagi tema egiptuse kooli ja vaarao tütre kasupoeglust pahaks. Tegelikult võisid teatud ringid seda talle pahaks panna küll. Aga teised pidasid seda ilmsesti tema plussiks. Täpselt nõnda ka meil. Sest kõigil meie Moosese-kandidaatidel on mingil määral Moskva kool ja peaaegu kõigil mingil määral vähemalt kunagine seljatagune Moskvast. Ja ümberlõikamata suuga mehi nagu Mooses, see tähendab enam-vähem kidakeelseid mehi, on nende seas küll ja küll — ja peaaegu kellelgi neist pole oma Aaronit kõrval.

Aga kui me juba oleme maininud Aaronit, siis meenuvad ka tema sooritatud imed — maoks moonduvad kepid ja kepiks muudetud maod. Ja sellega seoses tuleb taas vapustaval viisil teadvusse see, kuidas kolme tuhande aastane müüt võib mõnes piasjasjaski olla tänapäevani ja hoopis teissugustes oludes mudelikõlblik. Aaron tegi imesid, aga neil polnud juutide vabanemisele pisimatki mõju. Ka meie Moosese-Aaroni kandidaadid tegid Eestis oma I m e. Oma „Isemajandava Eesti“ programmi. Mis pidi aitama meid Gorbatšovi impeeriumist vabaneda. Selle ametlik nimi oli IME. Aga ime jäi sel imel tegemata. Ja kuna meie Jumal polnud nii vanatestamentlik kui Vana Testamendi oma, ei hakanud ta saatma Nõukogude Liidule kümmet egiptuse nuhtlust — mis ju ka juba juute ei aidanud. Aga Tema käsi pidi see olema, mis ka meid lõppude lõpuks Kõrkjamerest läbi viis ja vaarao sõjavankrid Peipsi taga kinni pidas ja need, mis juba siiapoole olid tunginud, tagasi Peipsi taha juhatas. Ja takkapeale Egiptuse laskis ära laguneda hoopis.

Siis algas kõrbeteekond ise. Ja siin tõestab kolme tuhande aastane mudel hiilgavalt oma igikehtivust. Ja seda mitte üksnes kahes klassikalises suurkujundis — tagasiigatsuses egiptuse lihapottide juurde ja tantsimises kuldvasika ümber —, vaid veel tosinais väiksemis, kuid mitte vähem igavestes analoogiates:

Egiptuses hüüti kohe pärast juutide lahkumist: „Miks me tegime nõnda, et päästisime Iisraeli meid orjamast!“ Sedasama olevat, küll pisut kantpüisemal moel, mõne aasta eest ka eestlaste asjus kuskil Moskva õukonnalähistel hüütud: et meid peaks paraskile lähedamasse paika seisma pandama. Muuseas, huvitav pilt. Sest see on ju pilt vanglast. Tsaariaegsest ja Stalini-aegsest vanglast sellele tüüpiliste hügieeniseadmetega. Ja vanglast mitte üksnes eestlaste, vaid ka teiste jaoks: kui seal on paraskile lähemaid ja paraskist kaugemaid paiku — kõige lähemad on kõige haisvamad. Aga haisvad on kõik. Nii et maailm võiks selle kõneka pildi meelde jätta.

Ja siis ilmuvad rahulolematud juutide seas. Kes hüüavad Moosesele: „Me rääkisime sulle juba Egiptuses: Jäta meid rahule, et me võiksim egiptlasi edasi

teenida. Sest meil on parem neid teenida kui kõrbes surra...“ Ja sealsamas: „Me oleksime ometi võinud surra Jehoova käe läbi Egiptusemaal, kus me istusime lihapottide juures (2.16.), kus me sõime kõhud leiba täis! Teie aga (see tähendab Mooses ja Aaron) olete toonud meid siia kõrbesse...“

Ja: meil mõjuvad koomiliselt, ei, tragikoomiliselt need vihased onud ja kurjad tädid ja vanatädid, ja neid leidub ja mitte ainult kohalike venelaste, vaid ka meie eneste seas, kes kummutavad kõik vaba Eesti kasuks öeldava hüüdega: Aga Egiptuses sain ma oma kuupensioni eest nii ja nii palju kilosid vorsti ja praegu nii ja nii palju vähem!

Ma saan aru, et hüüdjaid ei puuduta ega tröösti see, kui ma neile vastan: Aga, head inimesed, s i i s ähvardas meid iga piiksatuse eest vangisattumine! Kas te seda ei mäleta?! Nad vastavad:

„Aga mistarvis sa siis piiksatasid?! Kes ei piiksatanud, seda ei pandud ka vangi. Ja kui kunagi — Stalini ajal, tema ülekohtuste käsutäitjate poolt pandigi —, siis oli see n i i ammu, et meid see enam ei huvita!“

Aga kui ma püüan neile rääkida: Kas te ei mäleta, kuidas teid vaaraode ajal takistati reisimast?! Te olite ju praktiliselt vangid! Teid lubati välismaale ainult salguti ja kaelarihma otsas, rihm otsapidi julgeolekumehe pihus — Kui ma püüan neile seda rääkida, vastavad nad: Kulla mees, m e i e ei reisinud ei siis ega nüüd. Aga siis oli vähemalt nõnda, et kellele luba anti reisida, need reisisid nüüdsega võrreldes vähemalt poolmuidu!

Ja kui ma püüan rahulolematuile rääkida: Aga tuletage meelde — siis, nõukogude ajal, rõhus meid ju kõiki t s e n s u u r. Nüüd ei leidu meil enam tsensuuri varjugi! — siis nad vastavad: kes midagi ei kirjutanud, seda ei rõhunud mingi tsensuur. Ja nad ütlevad veel: Kulla mees, p r a e g u käivad mõned su ametivennad teiste ametivendadega laimamise pärast kohut. Seda poleks olnud, kui oleks olemas kõige algelisemgi tsensuur. Peeretamine võiks ju keelatud olla. Või kas sa tahad siis tõesti — vabaduse nimel — peeruhaisu sees elada?

Aga neil, kes kinnitavad, et vorst oli Egiptuses nii ja nii palju odavam kui praegu, kõrbes — on paraku õigus. Ja kui nad ei pelga seda, et nad end, vorsti hinnavahet maailma mõõdupuuks tõstes, naeruväärseks teevad, on nendega raske vaielda.

Kuid veel võrratult raskem on vaielda nendega, kes tasa-tasa, vaevu-kuuldavalt meenutavad: ka sümfooniakontserdi piletid, ka teatripiletid olid s i i s mitu korda odavamad kui praegu. Ka raamatud olid odavamad, jumaluke — kaksikümmend korda odavamad, kui nad nüüd v a b a - d u s e s on...

Mis on mul neile meie praegusel kõrbeteekonnal öelda? Tänu avaldada selle eest, et nad ei lärma, vaid väljendavad oma pettumust nii diskreetselt, nagu nad seda teevad. Ja seletada — lootuses, et mõned võtavad seda ikkagi kuulda: kõige eest tuleb maksta. Vabaduse eest siis väga kõrgetki-hinda. Ja kuna vabadus anti meile kätte nii, et me ei maksnud selle eest tilkagi verd (vähemalt mitte otseses seoses oma vabanemisega), siis maksame nüüd kontserdipiletite ja

raamatute ja kõige muu hindades osakese maksu oma vabaduse eest. Ja ma peaksin neile, meie rahulolematuile, kordama, et nende odavusenõudes kõneleb nende kui hiljuti veel äraostetuks osutunute lovevuseharjumus. Ja ma tahaksin neile kinnitada: tõsi, kõik vaimsetegi teenuste osutajad meie seas peavad töötama hoogsamalt kui seni, tootlikumalt kui seni, paremini organiseeritult kui seni ja vähem omakasupüüdliselt kui seni. Varem–hiljem nihkuvad siis hinnad ja töötasud inimlikesse proportsioonidesse. Nojaa. Aga ma pean teadma, et ka kõige diskreetsemate rahulolematute seast lohutab mu jutt võibolla ainult kõige targemaid.

Sest probleeme on meil kohati otse toitlusetasandil: pensionäride teatud osa peab lugema hoolega sente. Ning meie sajandil ja meie kliimas on vaevalt loota, et me neid probleeme vuttide ja taevamanna abil lahendada saaksime. Ükskõik, kas Moosese–aegseks taevamannaks osutusid *Trabutina mannipara* magusa eritise kristallid või *Lecanora esculenta* nimelised lentsamblikud või mida kõike on taevamanna seletuseks välja pakutud. Ja ma kardan, et kui meie rahulolematuile selliseid olgugi taevasi roogi pakutakse, hüüaksid mõnedki, et sellega tallatakse nende inimõigusi jalge alla.

Nii et kõnelgemgi sellise ebameeldiva teema asemel hoopis kuldvasika kujundist eestlaste kõrberetekonnal.

Vanas Testamendis läks Mooses rahva juurest Siinai mäele Jumalaga kõnelema ja sai talt käsulauad, mille peale tekst oli Jumala sõrmega uurendatud — ja muidugimõista võttis nii igavese kehtivusega seaduste andmine aega. Nii et rahvas muutus Moosese kaotsimineku tõttu rahutuks ja palus Aaronil valada endale kuldvasika — oma päriseks jumalaks. Ning õieti vastu mõtleva lugeja ootusi — Aaron soostus. Ning veel ootuspäratumal moel e i l ö ö n u d Issanda välk teda selle eest maha.

Eesti ersatsmoosessed tegid täpselt sedasama. Nad juhatasid rahva impeeriumist välja ning alustasid — mitte maastikulises, vaid juriidilises kõrbes Õigusriigi ehitamist. Ja jätkavad seda siimaani. Ja kuna neid on nii arvukalt, nagu neid on, on õigusriigi kontseptsioone niisama arvukalt liikvel. Ja kontseptsioone selle kohta, kuidas seda tuleb ehitada. Aga enne kui käsulauad Siinail ellik Toompeal valmis said, lasksid pisikesed Aaronid end patuteele võrgutada — ja valasid tabamatu Vabadusjumala asemel kuldvasika valmis... Tants kuldvasika ümber on Eesti praeguse kõrberännufaasi keskseks tegevuseks. Tants ja mäng. Sageli tants hirmus tõises tähenduses: halastamatu töörabamine kulla — see tähendab rikastumise nimel. Kusjuures see sageli toimub niisugusel majanduslikul tasemel, et osutub tegelikult võitluseks elementaarse vaesusega. Teenida tahtmine iga hinna eest. Sageli ka iga moraalse hinna eest. Ühesõnaga kõikvõimalik aferism. Millest puutumatuks jäämine nõuab iseloomukindlust. Harimatu apluse naeruväärne kahetsusväärne kihk väliste staatussümbolite järele, nagu meil öeldakse: 'Mersu persu alla iga hinna eest!' Äri! Äri! Äri! Harva midagi tootev, imeharva kuidagi loov. Enamjaolt vahendav, kupeldav, saherdav. Ja siis, hingetu ja meeheitliku tööpingutusega läbisegi — töö mängimine. Või mängu tööks tõstmine. Samal ajal kui teatud osa ühiskonnast

püüab rajada endale jalgealust vana rahvaliku luterliku töömoraali riismete kogumise ja taastarindamisega. Näiteks haridussüsteemi, näiteks tööoskuseõpetuse ehitamisega — sel ajal kui teised rajavad panku, baare ja bordelle.

Ja lõpuks lubage mulle veel mõni sõna Tootatud maa kujundist tänapäeva Eestis.

Juudid viibisid selle kujundi aktuaalseks tõusmise aegu alles füüsiliselt kõrbes: vuti- ja taevamannatoidul. Sellepärast räägib Mooses Tootatud maad iseloomustades piimast ja meest. Eestis toodetakse piima praegu küll poole vähem kui meie Impeeriumi-orjapõlve päevil, aga ikka veel meie otsesteks vajadusteks piisavalt. Sellepärast tähendab mesi ja piim meile, meie silmapiiril heastuva Tootatud maa, meie homse Tootatud Eesti mõttes muidugi ka elementaarseid materiaalseid asju — aga peamiselt vaimseid väärtusi. Milliseid? See sõltub igast individuaalsest ideaalipüstitajast endast. Ja väljendub isiklike ideaalide tuumade summas.

Muidugi on elementaarsetel materiaalsel asjadel, piisavast piimatoodangust hoolimata, Eestis üha oluline tähtsus. Seda olulisem, mida enam me nende asjade poolest, tähendab materiaalse elutaseme poolest, oleme aina veel Euroopast maas. Aga peamine raskuspunkt, ma ütleksin, k o r g e m raskuspunkt meie Tootatud maa poole liikumises on vaimsete püüdluste realiseerumine. See tähendab kõigepealt realiseerumise l o o t u s. Isikliku vabaduse, mõtlemisvabaduse, uskumisvabaduse, eneseväljendamisvabaduse ideaalid. Eesti töökuse taassünd. Eesti aususe taasaustus.

Praegusele nõndanimetatud trendile alistudes teeb osa meist end ise kahetsusväärseks — kasvõi nende Eesti kooliõpetajate kaudu, kes lasevad oma õpilastel kirjutada kirjandeid (neid nimetatakse nüüd muidugiteada esseedeks) teemal „Minu pettumus tänapäeva Eestis“ või umbes nõnda — ning arutlevad siis puberteedialiste autorite autoriteetseid arvamusi. Selle asemel et lugeda koos oma õpilastega analogiseerivamalt Piiblit ja tähelepanelikumalt ajalehti.

Piiblit nimelt neis lõikudes, kus räägitakse, kuidas Issand karistas Iisraeli neljakümne kõrbeteekonna aastaga. Kui me ju kaardilt näeme, et teekonna Egiptusest Kaananisse oleksid nad võinud nelja nädalaga maha käia. Kujutage ette: kui Eesti peaks praegu jääma neljakümneks aastaks kahe maailma vahele kõlkuma?! Aga juudid jäeti kõrbesse neljakümneks aastaks — mille eest? Selle eest, et maakuulajad, kelle nad Kaananimaad läbi katsuma saatsid, tulid tagasi ja rääkisid rahvale: seda maad ei suuda me eluilmas endile kätte võidelda. Sest seal elavad hiiglased — ja me tundsim end nende kõrval rohutirtsud olevat — Muuseas: üliõpetlik hoiak mõnedelegi nüüdisestlastele enesevaagimiseks ja võrdluseks. Olgugi et meie maakuulajad, see tähendab vastava lootusetuse jutlustajad meil, peavad end rohutirtsudeks meie eneste maal ning arvavad hiiglasteks naabreid.

Nii et kahtluse eest Tootatud maa saavutatavuses karistas Issand juute sellega, et hälvitas neid mööda kõrbeid nelikümmend aastat. Nii et Egiptuses sündinuist ei jõudnud Kaananisse ükski hing. Peale Kaalebi ja Joosua. Koguni Mooseski mitte. Ja tema — mille eest mitte? Üheainsa Issanda meelest tõrkka

lause eest Meriba kalju juures: „Issand, mis ma pean selle rahvaga tegema? Vähe puudub ja nad viskavad mind kividega surnuks—“

Nii tundlik oli Jumal juutide virina suhtes. Me loodame väga, et meie jumal, kes meile praegu on kehastunud ennekõike meie vabaduse jumalaks, on meiega võrratult leebem ega ole hoopiski nii solvuv. Sest paljud meie seast on teda juba sada korda sajatanud ja salanud.

Aga nüüd oleme igatahes ka juba oma Moabimaale, oma Abarimi mäele välja jõudnud — ja ma sõandaksin kinnitada: kes vähegi mõistab, kes vähegi tahab, näeb juba Töötatud maad. Vähemalt aimab seda juba. Sellisena, nagu igaüks meist seda maad homme näha igatseb. Muidugi on sinna a j a s veel parajasti pikk teekond. Sellepärast soovitasingi eespool tähelepanelikku ajalehtede lugemist. Sest olgu nad, vähemalt meie omad, keskmiselt kui lamedad tahes, aegajalt võib leida sealt pärleid ka üsna ootamatuis kohtades. Proua Hillary Clinton pidas Tallinnas Eesti Rahvusraamatukogus möödunud kuul kõne. Ta rääkis demokraatia ehitamise raskustest ja julgustas meid meie kohalike spetsiaalsete raskuste ees mitte meelt heitma ja ütles: ‘Vaadake Ameerikat—’ ja ma mõtlesin: Ärgu ta ometi öelgu: ‘Ja te näete, kui edukad me oleme olnud—’ Ja jumal tänatud, ta ei öelnudki nii, vaid ütles: „Vaadake Ameerikat. Me ehitame demokraatiat juba üle kahesaja aasta — ilma iga lootuseta, et see saaks meil kunagi valmis— Ja ehitame ikkagi—“

Ja meil, eestlastel ei jää üle midagi muud kui läheneda oma Töötatud maale, meie töötatud maale — iga sammuga — mingil määral — päralejõudmisest küsimata.

PEEP ILMET

KEEL — MEEL

Keel liugub liikvele kui kaljult laskuv madu
tal yll on ylikirev sõnasoomusryy
ta yllatavaid käike kõiki me ei adu
just siis kui kaarnatena kraaksume ta kadu
me ette kestununa ilmub uudne kyy

ma sõidust tema seljas eemale ei põika
mu meel säääl salamahti tema nahka poeb
ning mida iganes sel teel ka keel ei lõika
kas õsub rõõmuloo või õuduskarje võika
meel muinasmerest leitud kuldse soega soeb.

SIIS KUI SIIS

Kui olnu olev tulev yhilduksid siis
jääks järele vaid tingiv kõneviis

kui Päike ööd ja päevad hullupööra leegiks
siis taevasinagi vist valgeks pleegiks

kui valgus väheneks siis sininegi mustuks
saaks mustaks sinine kui valgus kustuks.

VÄLIKOLDEL

Hell — istun hõbetuhkse kolde kumal
on võikalt võõrast pöörlemas mu sees
mind muigvel vaatab pronksi juhtund Jumal
kes nendib: „Ah et mõtled mees!“

kui teaks kui võiks kui saaks kui oleks
yksainus siht silmselgelt silme ees
siis aimamatuid asju minu mõtteis poleks
kyy jälgi kivil kala jälgi vees

mustuhat tähte taevavõlvil plingib
 yrgkutse igavikku kiirgab Linnutees
 end kinkimata siiski ennast kingib
 säält ylevalt üks tähtbriljantne prees

ei soovi ikkagi vist seda selget sihti
 mis sõena miilaks tuhka mattund lees
 siis lyngad vast ei paljune nii tihti
 mu mälestuste rebenevas kees.

SURMAST SYNNINI

Kyll sureb vaevalt syndinuid
 ei synni rauku
 kui surm on juba syndinud
 põrm pageb auku

auk maas või vees auk aegund ajas
 haud keset haudu
 vaim maha jätab maise maja
 just haua kaudu

põrm hauda saab ka hangedest
 ka kiskja kõhust
 vaob hauda alla langedes
 põrm õõnsast õhust

et vaim saaks värskelt võsuda
 põrm laotab lagu
 et oleks mida õsuda
 surm ajab vagu

ning ongi kogu elunurm
 täis surma kyndi
 sest sureks surematu surm
 kui poleks syndi.

TUULEST TOODUD — TUULEST VIIDUD

Ylemealikult huilgavat hiidu
terve taevas on täis
kellest torme on toodud ja viidud
tunge mälevais päis

kellest luidetel laulavad liivad
vargsi virgunud jõul
kellest raksudes murduvad tiivad
hullult julgete tõul

kes kord triljoneid veepiisku purskab
vastu kaljut ja kaid
teisal tolmunud pilvedes turskab
mööda metsi ja maid

kelle pillavast lahkusest lahtub
iga seiskunud hõng
kellest oleneb jäiseks kui jahtub
meie elu või kõng

kisu ihult meil kõik meeletpetted
mida higistab vaev
et saaks ilmuda ilmsi me ette
purjeis Valendav Laev

mullast võetu kui mulda taas siirdub
sulgub täiuslik ring
taevatuulest on toodud ja viidud
iga viimne kui hing.

LOETELU

Aeg — aasta — ajastaja — ajast-äega
Luust-lihast läbi lõikav nagu saega
Ilm ilmast-ilma ilmatuma tuskav
Pilv pilvepiiril rõõgatumalt ruskav
Õõ unenäolik raskust rutjuv rindu
Päev pistev silma päiksekiire pindu
Tuul tulistvalu tuiskav yle õla
Vool pisitasa valguv yle mõla
Leht lennult kleepuv otse otsaette

Piisk pikkamisi kippuv lättevette
 Kuu pähe puistav näilist hõbekarda
 Leek loitev yle leinalipu varda
 Viiv viibimatu aegamisi ruttav
 Kõik on nii uus kuid kordumatult tuttav
 Luust-lihast läbi lõikav nagu saega
 Aeg — aasta — ajastaja — ajast-aega.

Ah need hingedes uitavad udud
 ruuge rooste ning rabade värv
 ainult silmist kui õõtsikust küiskab
 taevasinist yks mattunud järv

saabub labidas kaevama turvast
 mis siis arvutuis kolletes kõeb
 kuni valust ning vaevast on jäänud
 mõnda hinge nõrkmiilavad söed

kui kõik turvas on söestunud tuhaks
 kyyned kraabivad meeletult leed
 päästku heldene taevane Jumal
 jälle valla silmsinised veed.

TOOKORD

Süis loojang lõõmas
 nagu ääs
 sääil taevarannal
 kus on lääś
 veel veidi hõõgus
 vastu ööd
 kõik pilved söestusid
 kui söed.

ilfred. Niisugune nimi esitab tema kandjale hoopis teistsuguseid nõudmisi kui Ants, Juhan või Peedu. Vilfred elab üksikus metsatalus, kuhu lähimast bussipeatusest jääb kolm kilomeetrit kahe sõiduroopaga kruusateed. Roobaste järgi võib öelda, et siin on vahel ka autosid liikunud. Vilfred ise armastab küll jala käia. Pärast kolhoosi ja metsamajandi lõppu tuleb sellele metsateele auto väga harva.

Praegu on jaanuar. Väljas on pime, kui Vilfred teele asub. Seal, suure maantee ääres seisva peatuseputka seinale on graafik, mille järgi buss tuleb veerand kaheksa, ja sedagi ainult neljapäeva hommikul, aga Vilfred arvestab väikese ajavaruga. Kolme kilomeetri peal võib igasuguseid asju pähe tulla — kui niimoodi üksi pimedas minna — ja mõni asi tuleb kohe rahulikult kiirustamata lõpuni mõelda. Suviti jõuab Vilfred peatusse juba enne seitset, nagu ka Alma, kes harilikult Vilfredile oma lapsi kiidab. Alma talu on bussipeatusele poole lähemal kui Vilfredi oma.

Ongi Alma värav, Vilfred laseb taskulambi kiirel korral naabrinaise õue poole joosta. Jumala puhas, ühegi inimjäljeta — puutumatu taevast allasadanud ja sinna niimoodi jäetud lumi. Ega seal Tallinnas, kuhu Alma siit kodunt talveks viiakse, niisugust asja näha saa.

Vilfred on oma eluga rahul. Ta teab täpselt, kus Alma praegusel hommikutunnil on. Alma vanemal pojale on Tallinnas Rävalla puisteel viietoaline elamine. Nüüd, enne seitset, peavad nad seal kõik juba üleval olema ja sagima — kes kooli, kes tööle. Ei tea, kas sealne pererahvas Almal üldse midagi ütelda või teha laseb. Võibolla peab ta niisama pealt vaatama.

Suvel bussi oodates kiidab Alma küll Vilfredile, kui tarvilik see tema hommikune pealepassimine ikka olevat. Ei tea. Alma vanem poeg ja selle naine on ju mõlemad kõrgema juristiharidusega — küll need juba oma asja tunnevad. Naabrinaine on oma talvisest linnaelust bussijaamas Vilfredile nii palju rääkinud, et mees Rävalla puisteel käimatagi sealseid tube ja nende elanikke läbi ja lõhki tunneb.

„Tegelikult tahaks liftiga sõita,“ mõtleb Vilfred taskulambi valguskiirt oma jalge ees hoides. Pool bussipeatuseni viivast teest on läbi.

„Ega seal Rävalla puisteel liftidega elumaju pole, need ehitati siis, kui igasugused inimese elu vähegi mugavamaks muutvad asjad kapitalistlikuks igandiks kuulutati.“ Vilfred sülitab — mõte hüppas liftide juurest kommunistide peale. „Nojah, Välisministeerium on ka Rävalla puisteel, seal on kindlasti liftid, aga kes see minusugust nende juurde laseb. Ja ega ma ei tikugi sinna!“

Vilfred kustutab taskulambi. Taevas hakkab metsatee kohal natuke heledamaks muutuma. Eks seda lampi peagi ainult seltsi pärast põletama. Kuu jooksul, mis esimest pärislund tänasest lahutab, on Vilfred siia nii sügava raja sisse astunud, et selle pealt ka pilkasemal ööl niisama lihtsalt kõrvale ei astu.

Tallinnas liftiga sõitmas käib Vilfred viis–kuus korda ühe aasta jooksul.

„Teoreetiliselt võiks ju tänagi sinna minna,“ mõtleb ta üles taeva poole vaadates. Silme ette tõuseb too kõrge maja seal Mustamäel. „Ega see Välisministeeriumile alla jää!“ Vilfred tunneb õigustatud uhkust — ise ta on selle Mustamäe maja välja valinud. Ainult korruste arvu pärast ta sinna seitse aastat tagasi minna julgeski. „Õigesti tegin,“ ütleb ta iseendale. „Aga vaat ei lähe täna! Minul muudki teha!“ mõtleb mees võidukalt. Nagu oleks jälle keegi tema eluteele mingi magusa meelituse ette lükanud. Aga tema on niisugustest asjakestest üle. Vilfred on kange iseloomuga. Inimene teeb ainult ise oma elu raskemaks, kui igasugustele nõrkustele järele annab. Vilfred on seda teiste peal, kõrvalt vaadates näinud küll. Esimesed järeleandmised on tavaliselt nii süütud, et neid ei osata tähele panna. Nagu mingi lõhna või mõne toiduaine teistele eelistamine. Seal see algab. Viimaks hakatakse juba kaasnimise sortideks liigitama, tarvilikkuse järjekorda seadma. Vilfred nii madalale ei lange. Ta teeb südame kõvaks ega lähe täna Tallinna.

Ainult neljapäeva hommikud selleks kõlbavadki. Veerand kaheksase bussiga, mille peale ta praegu läheb, maakonnalinna välja, ja sealt juba rongiga edasi, see on keskpäevaks kohal. Balti jaamas kulub keskmiselt kolm minutit trollibussi ootamiseks. Siis läheb kiiresti: kuus trollipeatust tuleb niisama mööda lasta, seitsmenda järel hakkab Vilfred viisakalt esimese ukse poole nihkuma, et kaheksandas maha minna. Seal on fooriga ülekäigurada. Vilfredile meeldib linnas kõik, mis on teistmoodi kui maal. Linnainimene astub üle sõidutee ja ei mõtle võibolla midagi. Aga Vilfred rõõmustab. Need lepad, mis pärast suure sõidutee ületamist vasakut kätt jäävad, on nüüd juba kolmandat kuud raagus. Kui Vilfred nendest viimati mööda läks, ei olnud lund veel maha tulnud ja läbi tänase hommikuhämaruse maanteele lähenedes mõtleb Vilfred Mustamäe leppade peale suure soojusega. Teda seob linnapuudega liftisõidu salamõnu. Ega tal seal palju aega olegi. Ei saa ju Vilfred seisma jääda ja ilma vaadata nagu mõni luuletaja „Nõukogude Naise“ pildil. Omal ajal tellis ta seda ajakirja koduseltsi pärast.

Asjadel on see hea omadus, et kui ära tüütab, paned kõrvale. Inimest on raskem välja kannatada. Eriti kusagil maakolkas. Linnas on neid õnneks liiga palju. Seal ei pane neid tähelegi. Teel trollipeatusest suure haiglahooneni, kus Vilfred liftidega sõitmas käib, tuleb inimesi vahel nii palju vastu, et ei jõua kokku lugeda. Viimane kord, detsembri keskel, tuli üheksateist.

Vilfred on täpne mees. Haigla garderoobis paneb ta oma kingadele puldanist papud peale ja jätab mantli riidehoidjale. Keegi ei saa talle niisama lihtsalt mingit märkust teha. Et see pole nii ja too pole naa. Seda lõbu pakkugu sanitaridele teised, need, kes üleriietes ning katmata tänavakingadega mõnel haiglakorrusel liftidest välja trügivad, et nendel isa või ema või laps või sugulane

palatis ootab. Sanitaridele meeldib kangesti nüisuguste külastajate peal oma võimu näidata. Neil on kohe hea meel, et ometi lõpuks on keegi sisekorra eeskirju rikkunud. Ja nende sanitaride võim külastajatest kaugemale ei ulatu. Vilfred neile seda lõbu ei kingi. Haiglas ei tule ta liftist välja enne, kui see on viimasel korrusel ära käinud ja alla tagasi jõudnud. Ega need sealsed arstid ja õed ei peagi ju üldse teadma, kui hea ühel maamehel on liftiga sõita. Endast ja oma elamustest Vilfred kellelegi teisele rääkima ei hakka.

Haigla alumise suure fuajee ajalehemüüjal paistab juba igav olevat, kui Vilfred seal mööda läheb. Ei tea, mis asi teda siin hoiab?

„Kindlasti saab haiglaköögist mingit kraami koju tassida,“ on Vilfred mõtelnud. See on rohkem kättemaks: ega ajalehemüüja teda, Vilfredit, ei peagi tähele panema, aga Vilfred ei saa kunagi naist nägemata haiglast välja. Iga kord üks ja seesama nägu! Mõne teise võib nüisugune lihtne asi vihale ajada. Aga Vilfred on enda vastu nõudlik — iga jumala asja peale reageerimine kulutaks ruttu läbi. Kodus ajab ta igal hommikul „Gillette’i“ teraga habet, paneb peent lõhnavett lõua peale ja kammib juuksed korralikult seitlisse enne, kui lauta loomade juurde läheb.

Aga naise pilgus, mille Vilfred läbi ajaleheputka klaasi tabab, on üks sõnum, mis meest kiiremini astuma kannustab: kõik siin maailmas on peale Vilfredi oma õigel kohal. Ja Vilfredil ei ole nüüd tõesti aega, ta peab kohe esimese number neli või viis trollibussiga Balti jaama sõitma ja seal diiselrongis aknaaluse koha sisse võtma. Tal on maakonnalinnast edasi-tagasipilet võetud. Aga kontrollid käivad harva. Vilfred võib alati näidata, kui korralik reisija ta on. Maakonnalinnas käib ta enne liinibussi peale minekut majatarvete kaupluses. Tavaliselt ostab ta ühe sajavatise elektrikirni. Selleks toiminguks on Vilfredil aega kümme minutit. Kõigepealt käib ta poes nüisama ringi. Vaatab näiteks vahepeal müügile tulnud külmikute sisse. Vanasõnagi ju ütleb, et ära osta põrsast kotis. Siis astub Vilfred elektrikirvide riuli juurde ja seisab seal niikaua, kuni poemüüja tuleb ja küsib, mida härra soovib.

„Ei tea, kas need pirnid ikka põlevad ka,“ ütleb Vilfred siis.

„Muidugi! Mis te siis mõtlete?“ teeb müüjannake häält.

„Ma mõtlen, et ostaks ühe sajavatise pirni, kui näeks oma silmaga, et see põleb,“ lausub Vilfred nii kurja häälega, et poemüüja oma leti taha tormab, seal pirni lauambipesast välja keerab ning Vilfredi sajavatilise nüisuguse innuga asemele paneb, et õhuke klaas krudiseb.

„Noh! Näete?“ küsib higine poemüüja selle peale.

„Jaa. Palun müüge see pirn mulle,“ vastab Vilfred väga mahedalt.

Pirn maksab kolm krooni ja viis senti, aga Vilfred võtab alati sajakroonilise.

„Oli väga meeldiv teiega suhelda,“ kummardab Vilfred poeükselt, kui ta on oma ostu ilusasti portfelli pannud. Bussijaam on sealsamas ja tema buss ootab juba ees.

Aga täna piirdub Vilfred üksnes vallaalevikus käimisega. Väljas on päris valge, kui liinibuss sinna jõuab. Esmalt läheb ta vallavalitsuse moodsasse majja.

Seal on põrandad üksi seda väärt, et neid mööda niisama käia. Pidi neil rootslastel ikka raha olema, et tervelt kolm korrust vallamajas ära plaatsid, ilma mingit tasu küsimata. Aga Vilfred ei usu. Niisama ei tehta maailmas midagi. No võibolla tahtsid lihtsalt laia pommi mängida.

„Ja meie lollid tegid veel hea näo pähe! Siberisse saata kuradid!“ mõtleb Vilfred vallamaja puhtas fuajees pingi peal jalgu sirutades. Nojah, selle põrandaga siit majast saadavad positiivsed emotsioonid üldiselt piirduvadki. Ei taha tema täna kedagi siin näha. Kell on juba kümme, kui Vilfred vallamajast välja saab.

„Nüüd poodi!“ ütleb ta endale reipalt. On ka aeg. Vilfred on vallapoe esimene ostja täna. Nagu igal neljapäeval, kui ta just Tallinna reisi ette ei võta. Sada viiskümmend krooni läheb esimese ostuga. Kaks leiba, kolm saia, või, margariin, natuke vorsti ja juustu, midagi rohelist — ongi esialgu kõik. Nüüd läheb ta raamatukogusse. Seal ei pea midagi ostma. Noorik, kes Vilfredil lugemistoas lahkelt ajakirju ja uuemaid raamatuid lugeda laseb, võtab tänuliku naeratuse saatel mehelt suure šokolaaditahvli, murrab sealsamas tükkideks ja laseb nii endal kui ka teistel raamatuhuvilistel hea maitsta. Vilfred armastab magusat. Aga mitte igasugust. Tal on oma kindel maitse. Vilfred vaatab esmalt „Keele ja Kirjanduse“ uut numbrit. Talle meeldib. Pole üldse tema eriala — sellepärast on Vilfred absoluutselt kõigea nõus. Põllundus- või kodundus-ajakirjad ennast nii rahulikult lugeda ei lase. Mõne eesti kirjaniku mingi eluperioodi vaatlus on temale vaheldus, huvitavam kui pelargooniumide eest hoolitsemise õpetus. Neid asju, millega tema ise oma kodus kokku puutub, pole üldse tarvis lugeda.

„Puhas targutamine!“ ütleb Vilfred endamisi, kui ta oma ümmarguse lugemislaua tagant vaatab nende riulite poole, kus kõik „Anned“ ja „Sirjed“ ja „Kodukirjad“ seisavad. Vilfred võtab „Keele ja Kirjanduse“ järel „Loomingu“. „Vikerkaart“ ning „TMK“-d ta natuke kardab. Vilfredil on tunne, et need on noorematele kui tema. Paari aasta eest ta korra proovis. Aga ühes „Vikerkaare“ jutus olid aina ropud sõnad üksteise järel reas. Vilfred ei salli, kui keegi tema üle naerab. See võib vähesest eneseirooniast tulla. Aga kui oled ikka terve eluaja ennast tõsiselt võtnud — ei siis saa tema küll rahulikuks jääda, kui üks muidu kindlasti haritud mees ennast kirjanduse sildi all välja elab. Mingu kirjutagu mõne kolkabussijaama peldiku seina peale!

„Loomingust“ vaatab Vilfred alati kõigepealt kirjanduselu kroonikat ja arvustusi. Eriti nende raamatute arvustusi, mida tema ise lugema ei hakkagi. Arvustused on raamatutest endist palju paremad. Vilfred armastab üldse selgust. Niisugust, mis haiku või arvustuse vormi on pandud. Muidugi, kui kolmsada haikut on ühtede kaante vahel, ei jää sellest ühe haiku selgusest enam midagi järele.

Raamatukogu on hea koht. Siin ei pea midagi tegema. Istud ja loed. Tähendab, ega Vilfred siis ainult vallakeskuse raamatukogus istu või loe — seda lubab ta endale kodus ka. Kui just väljas või puutööruumis mingi tegemata asi ei oota. Aga ikkagi: kodus võib seda tegevust endale millegi muu arvel

lubada, siia tuleb Vilfred, et kõik muu ära unustada. Tal on siin väga hea. Ei pea kellelegi seletama, mida, miks ja mitmendat korda. Kodus seda rahu ju pole. Kodus on kogu aeg tunne, et keegi vaatab kõrvalt, ja sellepärast on Vilfredil iga kodus tehtud sammu või sisse-väljahingamise kohta põhjendus alati olemas. Praegu on tema päevane põhitegevus kadakast õllekappade valmistamine. Iga kapa juurde käib veel ilus saarepuust pingike. Suvel müüb Vilfred neid komplekte maakonnalinna surnuaia värava ees. Seal on palju endiste baltisakslaste ja rootsi aadlike haudu, mida sugulased vaatamas käivad ja Vilfredi käsitööd hea meelega kaasa viivad — meistrile loomulikult täiesti Euroopa keskmise hinnaga tasudes.

„Ära loobi pärleid sigade ette,“ ütleb Vilfred siis endamisi. Eestlasi on surnuaeda kõige rohkem maetud. Ainult et need, kes seal suviti käivad, ei oska puutööd õigesti hinnata. Või ei jaksa. Aga ühe kapa peale kulub Vilfredil nädal aega. Ja pink juurde — no alla tuhande krooni ei tõuse käsi mitte kuidagi neid ära andma!

Aga homme õhtul tuleb Külaline! Ja jääb Vilfredi juurde pühapäeva lõunani — selleks ajaks on tal metsatee otsa maakonnakeskusest takso tellitud. Takso viib Külalise otse Tallinna välja. Sedasama teed ta reedeõhtuti ka tuleb, paneb metsatee otsal endale suusad alla ja ütleb neid Vilfredi majaukse ees alt võttes: „Uh!“

Muidu on Külaline peen mees: kui ta Vilfredi juures istudes tunneb oma soolestikus gaasipakitsust, siis olgu väljas või kakskümmend kraadi külma, paneb Külaline endale rahulikult kasuka selga, läheb õue ja peeretab seal. Tagasi tulles tsiteerib ta alati naerusui ühte eesti luuletajat, keda Vilfred lugenud pole, aga kelle loominguist temagi ühte rida Külalise kaudu teab:

„Oi pergel, küll on peeru lasta mõnus!“

Vilfred peale üksikute haikude luuletusi ei loe. Paar korda on ta proovinud, aga juba esimeste värsside järel hakkas enda pärast piinlik. Vilfred ise päris täpselt ei tea, aga tundub, et ta punastas ka veel. Et maailm oli teda oma luuletusega kavalalt vahele võtnud. Ja et tema ei osanud ennast selle eest kaitsta. Nüüd ta teab: luuletused pole temasugustele kirjutatud. Ega Vilfred ennast luuletajatest ja nende lugejatest paremaks ei pea. Tema teeb õllekappasid ja saarepinke ega nõua luulelembestelt muud kui vaikivat mõistmist. Igaühele oma. Ja Külaline pole ka Vilfredilt kordagi pärinud, kas see või teine luuletus meeldis. See on neil raudselt omavahel kokku lepitud: igasugustest kunstiloomega kuidagi seotud asjakestest mitte sõnagi! Külaline tahab Vilfredi juures täielikult oma argipäevadest välja lülituda. Kui laupäeval tuleb Eesti Raadiost „Kaunite kunstide kolmveerandtrund“, läheb Külaline oma tumepruunis tööülikonnas õue: suvel niitma, sügisel kartuleid võtma, talvel puid lõhkuma ja kevadel sõnnikut laotama. Selle viimase töö ajal, nii aprilli lõpul või mai algul, viskab Külaline alati ülakeha paljaks, Vilfred kütab samal ajal oma eesti tüüpi kerisesauna kuumaks, nii et Külaline kohe higisena sõnnikutöö juurest saunalavale hüppab.

„Õ-õõ-õõ-õõh!“ ägiseb väikese Eesti üks suuremaid prominente seal leili võttes ja viheldes.

Nüüd, aleviraamatukogust tulles, lähebki Vilfred toidupoesse ja ostab kolmveerandliitrise ehtsa šoti viski. See kulub pärast sauna neile mõlemale ära. Kui pool pudelit on tühi, läheb Külaline Vilfredi pianino juurde, teeb selle kaane lahti, Vilfred toetub vasaku õlavarrega pianino nurgale nagu Jassi Zahharov, ja nad hakkavad Külalise akomponeerimise saatel koos laulma:

„Oo, mu kallis, ko-pu-ta!

Mi-nu uksele nüüd koputa!

Hilja on küll, aa-aga mul poo-ole u-uund!!!“

Pianiino on veel vene rubla ajal ostetud — „Petroff“. Tuhat rubla oli tollal suur raha. Õlekappasid ja saarepuust pingikesi Vilfred siis veel müüa ei tohtinud. Siis oli kõik keelatud. Viski müümine kohe kõvasti. Külänõukogust käidi mitu korda aastas Vilfredi käest küsimas, miks Vilfred siin ja seal seda ja teist on tegemas käinud. Et kes lubas lilli kasvatada ja Tallinna turul müüa. Ei tea, mismoodi need asjamehed praegu oma kurjust teiste inimeste peal välja elavad? Vilfred on nüüd õiges kirjas seal endises külänõukogus, praeguses vallahajas.

Vilfred oskab ise ka klaverit mängida. Ta on selle asja täiesti omal käel, nii-öelda kõrvalise abita, niipalju ära õppinud, et oskab noodiraamatust ikka mõne Czerny etüüdikese maha mängida. Teised peale Külalise ei teagi seda.

„Ah, niisama, inimene peab ju vahel mõne ilusa asja ka ostma,“ on Vilfred ütelnud, kui keegi maainimene tema käest on pärinud, miks ta endale pianino majja tõi, et kas ta mängib ka või.

„Tsiiss-moll-etüüd,“ pomiseb Vilfred endamisi vallaalevis bussijaama poole kõndides. See „tsiiss-moll-etüüd“ paneb mehel sõrmed labakutes liikuma. Labakud on Vilfredil enda kootud, kunagi „Nõukogude Naisest“ väljalõigatud muustrinäidise järgi. Villased asjad teeb Vilfred otsast peale ise: kõigepealt kasvatab ta laudas kümme lammast — neid niidab Vilfred elektri-lambaniidumasinaga. Siis peseb villa ilusti pehmeks ja kohevaks. Kraasimiseks kasutab Vilfred täiesti harilikke käsikraase. Muidugi saaks ta ka kraasimismasina tegemisega hakkama — põhimõtteliselt. Vilfredil on kuldsed käed. Ja väga hea tehniline taip. Need on Jumalast antud. Kraasitud heided ketrab ta vokiga alguses ühekordseks lõngaks. Vokk käib väikese elektrimootoriga. Muidu täiesti harilik vanaaegne puuvokk, ainult ei pea jalaga tallama. Ühekordsed lõngavihid korrutab Vilfred sellesama vokiga kolmekordseks. Siis peab osa lõnga ära värvima — Vilfredile ei istu ühetoonilised hallid asjad. No põhi võib ju olla, aga siis peavad ikka väga kärtseredad triibud vahele tulema. Labakuid on nii mõnedki bussiootajad alevis kadedalt vaadanud.

Kudumist pole talle ka keegi teine õpetamas käinud. Ta mõtles ise selle tehnika välja. Alguses pliatsiga paberil, ja siis varrastega. Selle õppimise peale läks kümme aastat. „Petroffi“ pianino ostmisest pole veel kaheksatki möödas.

Ilm on juba hämar, kui Vilfred bussipeatuses maha tuleb. Postkastis on nädala jagu „Õhtulehti“ — neid võtab ta sealt ainult neljapäeviti välja. Vilfredil on niisugune põhimõte: üks tee, kaks asja. Koduski toimetab ta selle järgi. Viib solgiämabri välja ja tuleb pliidiipuudega tagasi. Söödab laudas loomi, ja laseb

suurel dogil sel ajal niisama vabalt, ilma ketita ringi hullata. Õhtul teeb hommikuks süüa ja kuulab raadio esimeselt programmilt mõne päevase saate kordust. Öösel magab ja ootab uut hommikut.

„Õhtulehes“ on nagu alati maleülesanne. Selle seisu lauale asetamist on Vilfred pikalt ette nautinud — laudas loomi talitades, siis pliidi alla tuld tehes ja käsi pestes. Maleülesanne on Vilfredile elu magustoit. Ta istub elutoa ümarmarguse laua taha ja loeb esmalt „Õhtulehest“ surmakuulutusi, siis politseiteateid ja tulekahjude kroonikat. Muidugi, kõigepealt uurib Vilfred, ega selle nädala lehtedes pole mõnd lühiartiklit või pildiallkirja Külalisest. Aga surma või õnnetustega seotud kuulutused on temale nagu bussiaknast möödalibisev maastik — hea vaadata, kui enesesse ei puutu. See on täiesti kasutu tegevus, mida Vilfred endale ühel õhtul nädalas lubab.

Külalise kohta polegi seekord mingit teadet. Seda, et ta Vilfredi juures käib, ei tea keegi. Maleülesanne on huvitav. Matt kahe käiguga. Ülesannetega on nii, et kui esimese viie minutiga ära ei lahenda, pole täna suuremaid lootusi, võib nupud ja laua kokku panna. Vilfred ohkab, tema suitsu ei tee. Vilfred ei ole niisugusest elust üldse tüdinunud. Aga oma surma peale mõtleb ta sageli. Tal on niisugune kiuslik ettekujutus, et kui teda mingi kontroll siit surnuna eest leiab, siis tahab või ei taha, vallavalitsus peab temaga ikkagi natuke tegelema.

„Tuleb jätta elekter maksmata,“ on ta otsustanud.

Siis tullakse varsti vaatama.

N-i SÖBER

K

ui Arno hommikul õlleputkasse jõudis, oli „Klassikaraadios“ kultuuriuudiste aeg.

„Ja täna õhtul kell üheksateist esinevad Niguliste kirikus organist W. Saksamaalt ning viiulikunstnik N. Eestist. Kavas nii eesti kui saksa klassikute teoseid,“ räägib meesdiktoriga.

Arno on juba teist aastat selle õlleputka omanik. Otse müügileti kohal, viinariiuulite kõrval on alkoholimüügi litsents — lakitud puitraamis ja klaasi all, vallavalitsuse pitsseriga. „Klassikaraadio“ hommikuprogrammis tuleb Gummeli trompetikontsert. Arnol on kodus plaat selle muusikaga.

Õlleputkas valitseb puhtus ja kord. Arno keerab raadio veel valjemaks. Ega alkoholinautijad enne kümnet tule, siis on „Klassikaraadio“ saated läbi ja temal aeg putka lahti teha. Avatud kümnest kümneni. Nii on algusest peale olnud, juba rubla-aja lõpust, mil Arno oma putka eest veel tarbijate ühistule renti maksis. Muidugi mõtlesid siinsed joodikud siis, et hoidku aga Arno oma „õllekas“ õhtuti just nii kaua lahti, kuni nendel joomiseks raha jätkub. Aga Arno ei lasknud endaga mängida, helistas konstaabli kohale. Ja politseinik viskas kolm-neli närakat putkast välja, kellelegi haiget tegemata. Iga mees pidi veel sada rubla trahvi maksuma. Ei mäletagi enam, mis selle saja rubla eest siis,

enne rahareformi üldse sai. Igatahes anti Arno aktsiaseltsi „Järvekallas“ õlleputka püsiküllastajatele selle sümbolse trahvisummaga selgelt mõista: õhtu kella kümneks olgu plats puhas! Ja nii iga päev. Joodikud saagu aru, et see on rong. Sellel on lõppjaam ja tuleb maha minna.

Arno saab siin putkas täiesti üksi hakkama. Tema pole oma klientidega vennastuma kippunud. Joodikutega peab oskama distantsi hoida. Seevaldi sanitarid teavad niisugust asja öelda oma patsientide kohta. Väga kergesti solvatav kontingent. Arno putkas on kogu mööbel, kõik lauad ja toolid, pöranda küljes kinni. Ja aknaklaasid pole ka harilikud — need on lõõgikindlad. Soojapuhur on müügileti sees, sinna ei pääse keegi kangutama. WC on sama katuse all ja tasuline, praeguseks on taks juba kaks krooni. Aga muudmoodi ei saa nendele inimestele korda külge harjutada. Kui keegi uksest välja ukerdades püksiaugu kallal näperdab, passib Arno alati peale, et „õlleka“ nurga taha ei tehtaks. Mingu maanteele. Või järve äärde. Ärgu ainult auto alla jäägu või järve uppugu. Siin on soine kallas. Väikelinna supelrand jääb teispoole järve. Kui siinsed õllesõbrad suvel soojaga üle järve liputavadki, ei näe vastaskaldal olijad ilma binoklita midagi.

Õhtul tuleb „Klassikaraadios“ „NYJD–muusika“. Seda tahaks Arno küll algusest lõpuni kuulata. Ta on juba otsustanud putka täna poole üheksast kinni panna.

„Küll ma midagi välja mõtlen,“ julgustab Arno ennast. Ja päev on pikk, igasuguseid asju võib veel ette tulla. Üks on selge: kell üheksa peab ta kodus olema ja raadiot kuulama. Pealegi ei sega Arno oma raadiokuulamisega kedagi. Tema elab üksinda. Vähemalt on ta üksi täna õhtul ja homme hommikul.

Väljast kuuldu nüüd kummisaabaste kobinat. Õige — kaks meest jäid eile natuke võlgu, ja võlgnikega on Arnol oma kindel vahekord: tulgu aga hommikul pärast üheksat tööriietes kohale, Arno viib nad oma pakiautoga raielangile, kus „Järvekaldal“ aktsiaseltsi raietööline mootorsaega ees ootab. Meeste tööks jääb parajaks tükeldatud paberipuu–propsi kokkukandmine. Teevad ühe päeva metsas tööd ning võivad ausate inimestena õhtul õlleputkasse tulla. Muidugi, enne raielangile sõidutamist teeb Arno oma võlgnikele veel sada grammi valget viina ja kaks kannu vaadiõlut välja. Et asjal oleks jumet.

Arno ei pea oma praeguses elus midagi häbenema. Kui ta eile hoiukassas pangakaardi saamiseks ametnikule oma ametit nimetas, ütles ta madalal, sügaval bassihäälel, mis kõikide hoiukassas viibinuteni kandus:

„Ettevõtte omanik.“

Jah. Need, kes seda kadedaks tegevat sõnapaari kuulma juhtusid, poleks veel mõne aasta eest uskunud, et nii põhjakäinud mees nagu Arno kunagi elus pinnale tõuseb. „Laulvat revolutsiooni“ tervitas ta alles paadialusena — alevi kultuurimaja katlakütjana. Ta oli kohaliku põhjakihhi tõeline krahv, sest viludel ning rõsketel sügis- ja talveõhtutel võis Arno nii-öelda tööpostilt lahkumata külalishkust üles näidata ning otse kuumava koldeukse ees saatusekaaslasel veiniga kostitada. Ei kultuurimaja direktress, hoolimata oma kõrgharidusest ja isetegevusülevaatuste laureaadiitlitest, ega tema vähem haritud ja madalamalt

tituleeritud asetäitjad osanud aimata, kui suurel määral on nende asutuse kõige alama töötaja elukäiku mõjutanud klassikalise muusika kuulamine.

Enne katlakütjaks kukkumist oli Arno töötanud metskonnas abimetsa-ülemana. Ta oli neljaliikmelise perekonna pea, ja see perekond elas Arno töökohta poolt neile antud ühepereelamus, siinsamas aleviserval, kus Arno praegu oma õlleputkat peab. Arno oli varase ärkamisega ja ta armastas siis köögis omaette vaikselt raadiost muusikat kuulata. See oli üks kesklainel töötanud saksa jaam, mis hommikuti klassikalist muusikat saatis. Aga Arno abikaasa seda muusikat ei armastanud. Võibolla ei armastanud ta Arnot. Võibolla — sest ühel varahommikul virutas naine endalt teki, kui mees jälle köögis raadiot kruttis. Huvitav, küsis naine endalt, kellest ta seal köögis nende Mozartite ja Bachide saatel küll mõtleb.

„No mitte minust!“ vastas naine enesele sealsamas, südametäiega. „Kurat!“ Ja kolis koos lastega saja kilomeetri kaugusele, samasugusesse üheperemajja, ainult et teise mehe juurde. Arno jäi üksi ja käis naise rõõmuks ruttu alla. Naine kartis, et mees leiab mõne uue nooriku tema asemele. Mehe joomine meeldis talle palju rohkem. Et sealjuures katkesid ka eksabikaasa edukalt alanud õpingud põllumajanduse akadeemia metsamajanduse teaduskonnas, see ei häirinud uue mehe juurde jooksnud naist vähimalgi määral. Peaasi, et mõnd teist naist mängus pole.

„Aga nad kuradid võivad ju tulla!“ karjatas meeletult armukade daam varahommikuti endamisi kuuldamatult. Ja ta tegi seda väga intiimsetel hetkedel, mil kütkestava daami värskem ning selle värskuse tõttu Arnoga võrreldes teatavat eelist omav elukaaslane talle vägagi ühemõtteliselt läheneda püüdis. „Ega neile meestele palju vaja pole — ainult seksi!“ mõtles daam ja saabuva lõõgastumise asemel näris teda hoopis kasvav ärevus. Et äkki võrgutab mõni alevilits tema Arno nii ära, et see enam hommikuti oma klassikalist muusikat kuulata ei jaksagi! Mine hullusid tea! Oma esimest meest, Arnot, tundis ta naisena nii palju küll, et karta just endise kodualevi lõtvade elukommetega naisi.

Suur oli naise üllatus, kui pärast paariaastast praadimist armukadeduse rasvas saabus Arnolt hoopis teist laadi teade. Sõnum oli kirjutatud rahakaardi tagumisele küljele, lahtrisse „Kirjaliku teate jaoks“.

„Hakkan Sulle nüüdsest igas kuus nii palju raha saatma, et saaksin meie laste üleskasvatamise eest mingitki hoolt kanda,“ luges ta. Käekiri oli üllatavalt korralik, mingist joomahullusest polnud seal jälgegi. Naist torkas valusasti sõnapaar „meie laste“. See oli ju tegelikult õige, uue elukaaslasega tal lapsesoetamist kavas ei olnud — paraku. Nii oligi too uus mees nagu mingi tagavaraosa elu masinavärgis, mis töötas usinalt, aga oli iga hetk välja vahetatav. Arno kohta seda ütelda ei saanud. Ega naine kahetsenud oma toonast äkkotsust, seda mitte, ometi tundis ta, et teda on tüsstatud. Ta oli oma uues elukaaslases põhjalikult pettunud. Aga Arno teatas naisele, kui too kooselust uuesti innukalt juttu tegi, et kahjuks ei olevat tema, Arno, tõsise muusika kuulamisest loobuda suutnud ning sellepärast näeks ta nende lähitulevikku just praeguses staatuses.

„Küll ikka väljendab!“ vihastas naine rahakaardi tagumist külge lugedes.

Aga summa suurus ei lasknud vihal rohkemaks kui primitiivse sisuga lühilauseks areneda. Pealegi kandis rahakaart ühest Eesti väikealevist teise Eesti päris oma raha — kroone — ja sidejaoskonnas sai Arno eksabikaasa nautida kassapreili väga haput näoilmet. Oli veel rahareformi järgne suvealgus, paljudele oli viiesajakroonine rahatäht alles unistus, ning kahte „jakobsoni“ ridiküli lükates sai naine üleolevalt teeselda täielikku ükskõiksust raha kui niisuguse vastu. Summa muutus — iga ülekandega tuli ikka ümmarguselt kakssada viiskümmend krooni rohkem kui eelmisel kuul. Muidugi, lapsed kasvasid ju niisama kiiresti. Arno aga oli ilmselt tugevasti jalgadele tõusnud. Niisugune mees ei saanud ühtegi naist päris külmaks jätta! Eksabikaasa vaimusilma ette ilmusid üksteise järel tema endise kodualevi mehenäljas naised.

„Lõppude lõpuks olen mina siiski meie laste ema!“ õigustas naine endale oma käitumist, kui ta viimaks ühel päeval Arnot vaatama sõitis. Ka mees käitus täiskasvanud inimesena, ei hakanud igasuguseid asju küsima. Kõige rohkem üllatas ta naist hommikul: vastu ootusi ei läinud Arno kööki klassikalist muusikat kuulama. Naine tundis ennast koguni väga õnnelikuna, ta ei pidanud niisiis oma lepitusvisiiti enda ega muugi maailma ees mitte mingisuguste sõnadega õigustama. Sõnad võivad ju ükskõik missugust inimestevahelist suhet labastada. Vähemalt tundub sõnade keel teatud valguses labane olevat. Eriti mis puudutab armastust ja iseäranis veel abielu.

Naine tuli nüüd sageli Arno juurde õhtul ja läks varahommikul taas liinibussiga koju tagasi. Elukaaslasele oli ka tarvis midagi ütelda. Et miks ja kuhu ja ei tea mida veel. Sellegi ebameeldivuse võttis Arno enda peale: ta sõidutas naise ühel hommikul oma kaubabussiga tagasi maja ette, kus naine juba kuuendat aastat laste ja uue — tõsi küll, mitte enam nii väga uue, kuigi kindlasti ajutise — elukaaslasega elas. Naine läks majja, aga Arno ootas, kuni majaperemees, saba jalge vahel, bussi juurde tuli. Buss läks ja tõi elukaaslase veerand tunni pärast tagasi — ja ei Arno ega too teine mees hakanud naisele hiljem sellest veerandtunnist midagi rääkima. — Labasuste vältimise parim meetod on vähem rääkida!

Ja et naine ise igasugusest ülemäärasest sõnapruukimisest suurt lugu ei pidanud, siis ei ole kuidagi ülearune ega põhjendamata tema tagasipöördumine tõsisest muusikast sügavaimal määral võlutud Arno juurde.

Tõepoolest — Arno on mees, kes oma praeguses elus midagi häbenema ei pea. Pealegi on joodikupõlve omal nahal kogenud Arno nagu mingi nõukogudeaegne Eesti Laskurkorpuse veteran, kes ühiskonna poolt pakutavaid hüvesid lausa eemale tõrjub, otsekui häbeneks ta enda sellele või teisele poolele sattumist suures sõjas. Elus on liiga vähe asju, mille käik sinust endast sõltuks. Neid väheseid asju tuleb osata armastada. Arnole meeldib tõsine muusika. Sinna pole midagi parata. Kui tema juurde saabuks muusikateadlane, siis ei oskaks Arno oma kiindumust ühe või teise helilooja loomingusse kuidagi sõnades põhjendada. Aga ta võib rääkida, kuidas ta aastate eest siinsamas alevikus, iga päev õlut, veini ja viina juues aeg-ajalt mõnest lähedusse mängima jäetud raadiost mingit muusikakatket kuulas. Kas niisugune eksempl võtaks piisava

loomulikkusega sisse kohta muusikateadlase maailmamudelis?

Kell viis sõidab Arno oma kaubabussikesega uuesti raielangile. Võlgnikest õllenautijad on suutnud selle päevaga umbes kakskümmend tihumeetrit kahe- ja kolmemeetriseid propse hunnikutesse kanda. Arno vaatab need üle. Asjad peavad nii jääma, et kokkuveotraktor langile virnastatud materjali sekeldusteta kätte saaks. Paar hunnikut peab ikkagi uuesti laduma. Joodikutel on hea meel, et saavad Arnole näidata, kui töökad ja kuulekad nad on. Nüüd on nad õlleputka peremehe silmis puhtad. Eriti pärast paberipuuhunnikute kohendamist. Kahemeetrilised on küttepuud, need müüb Arno alevirahvale maha. Paberipuude järele tullakse aga otse Tallinnast. Arnol on metsamajanduses töötatud aastatest tuttav mees, kes juhatab ekspordifirmat. Arno süda on õrnahingeliste loodusekaitsjate ees puhas. Tõsi — tema, Arno, ei ole kunagi metsas maad suudelnud, aga ta on keset metsa seisatanud, tundes äkki mingit seletamatut hingeliigutust. Niisugustest asjadest on kergem mitte rääkida. Metskonnas töötades organiseeris Arno koolilastele metsapäevi ja –nädalaid ning nüüdseks on need kunagised troostitu väljanägemisega, tühjaks raiutud ja lagastatud legendikud kõik inimesekõrgusi noori mände ja kuuski täis. Arnol on täielik õigus seda isamaa ilu üles töötada ja maha müüa, tema on selle ilu ise kasvama pannud. Ning raielangid, kus tema mehed nüüd töötavad, jätab Arno alati maha väga heas seisukorras. Tal on metsanduses kesk-eriharidus ja kõrge tööalane eetika. Ka tema õlleputkas ei tohi keegi põrandale sülitada ning kemmerg olgu alati kuiv ja puhas, ja kes neid nõudeid ei täida, selle viskab Arno uksest välja. Arnol on niisugune jõuvõtete arsenal, mis teisele mingit viga ei tekita, aga putkaust ka enam avama ei meelita. Nende jaoks on teisel järvekaldal oma meka. Sealses putkas käiakse tööriiete, kummisaabaste ja pesemata näo ning kätega, seal on kadakate vahele ehitatud tavaline kuivkäimla — ja nii edasi. Vastavalt tarbijaskonna soovidele. Või putkapidaja tasemele. Arno paneb täna õhtul oma putka viis minutit enne üheksat kinni.

„Kõik–kõik, aitab tänaseks, homme saate rohkem,“ ütleb ta oma püsiklientidele, ja need ei hakka virisema ega manguma. Arno on oma kindla sõnaga need mehed ennast alati kuulama pannud. Kirikuõpetajad tema taset ei saavuta. Teistest avaliku elu suurtegelastest rääkimata. Kell üheksa on Arno kodus ja kuulab „Klassikaraadiot“. Hommikul kell viis aga on uni läinud. Imelik, millest niisugune varane ärkamine, on ta endalt küsinud. Küsiks N–ilt, otsustab Arno, ja hakkabki kohe kirjutama:

„Tere, N., kirjutan Sulle jälle üle pika aja. Kuidas Sul ka muidu läheb? Loen vahel lehtedest või kuulan raadioteadetest, et muudkui mängid viiulit, eile oli Sul Nigulistest kontsert koos oreliga. Tegelikult on see ju tore. Kuigi — mis mina sellest tean. Minul on siin väliselt O. K. Pean muudkui õllekat ja töötan metsa üles. Mõlemad minu tegevusalad on muidugi tulutoovamad kui Sinu töö, aga terves maailmas on sama vahekord: kõik, mis tulu toob, on ajutine ning baseerub inimeste nõrkustel, himudel ja niinimetatud unistustel. (Ma pean „unistuste“ all silmas kõike reklaamile lihtsalt ja tõrkumata alluvat.) Nafta müüa on tulusam kui orelit või viiulit mängida. Nafta saab enne otsa kui muu-

sika. Ma ei tea, kas inimtegevus, mida kajastavad MTV-taolised satelliitkanalid ja meie „ajuvabadusraadio“ R2, kas see muusika alla mahub, aga kui, siis ehk nii palju, et mingi noodikirja tundmine ja instrumendi valdamine ka muusika alglatete juurde võib viia. Mis ma siin hommikul vara targutan. Kell on umbes veerand kuus. Õigustan oma praegust tegevust vähiklikkusega muusikas. Pean elult kompensatsiooni saama. Pealegi olen kaks aastat oma teadlikust elust maha joonud. Võibolla see on primitiivne, aga nii see on. Muidugi on iga endine NSV Liidu kodanik kompensatsioonikese ära teeninud. Noh, kollase kaardi nad said. Pean kahjuks tõdema, et üle poolte meie inimestest ei oskagi mingist tööst lugu pidada. Ja nii tehakse kõike vastumeelselt. Vaadatakse televiisorist ükskõik mida ja tahetakse, et kõik teised ka just sedasama vaataksid — vähe sellest! Need teised viitsigu ikka ära kuulata ka tema, kõige targema arvamus selle eelse seeria või ilmatee kohta. Mina ei ole inimeste peale kuri selle pärast.

Ega nemad ennast kätte võtta enam ei jaks. Vene aeg imes neist rõõmu välja. Teoreetiliselt peaks ju igaühelst miljonär saama. Kui iga eestlane laenaks või kingiks teisele ühe krooni. Ei, nii ei saa. Minust saaks küll, kui iga eestlane annaks mulle. Aga siis tahavad teised ka. Ongi jokk. Võitku loteriiga, minul poleks kahju, kui keegi õllesõber miljoni võidaks. Ma olen ka niisugusteks hoopideks valmis. Vene ajal vist nii ei löödud. Kõik käis salaja. Viulit mängiti küll valjusti. Rändlinnud lasti vabalt üle piiri, isegi need, keda meie ornitoloogid siin rõngastasid. Huvitav, kas KGB ikka uuris täpselt järele, mida nad nende rõngaste sisse panid? Aga midagi ju pandi — miks see kupatus siis nii kergesti kraavi lendas. Olgu. Pean tunnistama, et minu suhtumine muusikaklassikasse on muutunud. Vahepealsetel aastatel ei osanud ma Mozartit, Bachi ega Haydnit kuulata, pidasin nende muusikat primitiivseks. Nüüd ükspäev sain aru, millest selline sallimatus. Nüüd, mil ka mina oskan endast kõike anda, nende loomeviljakus mind ei sega. See õnnistus, mis lasus nende töö. Rohkem ma sellel teemal ei targuta. Kuulasin eile õhtul „Klassikaraadiost“ viimase aja ameerika moodsamat muusikat. Ja avastasin enda primitiivsuse. Ma lihtsalt ei osanud seda uut ja moodsat muusikat kuulata. Ja viga on just minus endas. Tähendab, see muusika oli minu jaoks liiga tugev. Ta lõi kujundlikkusega — niisugusega, millele minu kui õllekaupleja ning metsaparistaja mõistus sõnalist vastet ei leidnud. Aga on kindlasti kuulajaid, keda niisuguse muusika kujundlikkus ei heiduta ega eksita. Mina praegu nende hulka ei kuulu. Nii et soovin Sulle kõike head! Arno.“

Kell oli kuus. Ta mõtles veel, pani siis kirja ümbrikusse ja läks õue. Pimedus ja suur vaikus valitsesid kogu väikealevikku.

Ärgnevat lugu lugesin ühest päevikust. Pävikupidaja poiss oli minu kauge sugulane ja lahkus kahekümneaastaselt elust enesetapu läbi. Mõni aeg tagasi suri ta ema ja seejärel sattusidki poja pävikud minu kätte. Pikka aega ei jõudnud ma niikaugele, et nendesse pilku heita. Neil päevil asusin viimaks lugema. Mind üllatas kirjapandu vahetus ning lihtsus. Kolmandas vihikus sattusin aga neile huviäratavaile ülestähendustele, mis ma siin pisut lühendatult ja mõningate interpunktsiooniliste kohendustega ära toon.

Kõikide tüdrukute seast, kes mu noorema õe Irmaga sõbrustasid, oli väike Emma kõige ilusam. Tema valevad juuksed, hallid silmad ja peened näojooned veetlesid mind juba esimesel pilgul.

Mina käisin teises, tema ja Irma esimeses klassis. Ta meeldis ka teistele poistele, aga nad ei rääkinud sellest. Neil oleks häbi olnud välja näidata, et neile läheb korda mingi plika, kes pealegi käib esimeses klassis.

Mulle oli aga korrapealt klaar, et ma Emmat armastan, ja ehkki ka mina seda häbenesin, otsustasin siiski, et armastan teda kogu elu ja abiellun temaga.

Väike Emma käis sageli meil. Siis mängisime koos minu kahe õe ja vanema venna Gáboriga. Mõnikord tuli ka teisi tüdrukuid, näiteks mu täditütred Ani ja Juci, kellega olime varem keldris, pööningul, aias ja puukuuris isegi suudlemas käinud.

Oli suurepärase soe septembrikuu. Ilus ilm tegi head meelt veel enam kui suvel, sest jälle pidi kella kahest neljani ja ka hommikupoolikul kaheksast üheteistkümnene koolis istuma, ja pärast oli värske õhk ning pallimäng seda mõnusam. Nii et meil ei saanud siis mängimisest millalgi küllalt, vaid kui olime koju tulnud, kinnitasime pisut keha ja traavisime ringi niikaua, kuni kutsuti õhtust sööma.

Kool oli ka huvitavam ja lõbusam. Uus õpetaja nimelt — Mihály Szladek, suur, jämeda hääle ja punase näoga mees — laskis meid malgaga peksta.

Meie maja kuulus viiendasse linnaossa, seepärast pidime käima siin selles agulikoolis. Maapoisid olid meie klassis suures ülekaalus. Osalt paljasjalgsed, kirjuruuduliste särkidega, teised seevastu sametpükste ja saabastega. Olin neile kade, kuna mulle tundus, et nad on enamasti minust paremad, tugevamad ja külmaverelisemad. Üks Zöldi-nimeline, kes oli kõigist neli-viis aastat vanem, kandis saapasääres taskunuga. Ükskord näitas ta seda mulle. Ja ütles:

„Ma ei karda vanakurja ennast kah.“

Rääkis sellest vennale. Ta ei uskunud.

Uuele õpetajale ei meeldinud meid lugeda või ilukirja kirjutada lasta, nagu oli teinud meie vana, lahke ja hea esimese klassi õpetaja, ta ainult seletas ja küsis. Kui keegi juttu ajas või mängis, hoiatas ta ainult ühe korra. Teine kord kutsus ta üleastuja juba ette ja ütles talle vaikselt:

„Heida pikali, pojake.“

Seejärel pöördus klassi poole:

„Ta saab kolm hoop, kes tahab neid talle anda?“

See tekitas klassis alati suurt elevust. Tavaliselt tõsis püsti kümme- viisteist poissi. Õpetaja mõõtis tahtjad silmadega üle, viimaks kutsus ühe välja ja andis tema kätte pillirookepi.

„Kui sa täiest jõust ei löö,“ ütles õpetaja, „siis oled sina järgmine!“

Seejärel jälgis klass hauavaikusel lööke ja röökimist. Neid, kes ühtki heli kuuldavale ei toonud ja isegi ei nutnud, vahtisid kõik imetlusega, aga ma panin tähele, et kõik olid nende peale natuke tigidad kah. Mispärast, sellele olen palju mõtelnud, aga seletust pole leidnud.

Mul endal polnud karistamist vaja karta. Sain hästi aru, et õpetaja võtab arvesse, et mu isa on major ja tal on terav mõök, niisiis ei söanda ta ka mulle pekka anda.

Õige pea avastas õpetaja, et kõige paremini oskab lüüa Zöldi. Sestsaadik viiski kõik nuhtlemised läbi tema. Ta jagas seda asja hiilgavalt. Isegi malka hoidis ta käes teismoodi kui ülejäanud. Vaevalt mööduski mõni tund ilma ühe või kahe malgutamiseta. Tuli ette aga palavaid, kuld kollaseid sügisesi pealelõunaid, mil kogu klass oli hajameelne ning rahutu, ja seesugustel juhtudel kulus terve tund, kolmest neljani, nahatäite jagamise peale ära. Igas teises või kolmandas pingis kõssitas mõni toinav poiss.

Ühel sellisel puhul hakkas mul nina verd jooksuma ja mul lubati minna alla kooliteenija käest pesemisvett küsima. Veri jäi peagi kinni. Tahtsin juba tagasi minema hakata, kui silmasin esimese korruse koridoris, tüdrukute koridoris, väikest Emmat. Ta seisis klassiukse taga, nägu seinaga poole. Aga mind märkas ta kohe. Oli ilmne, et ta oli tunnust välja saadetud. Läksin tema juurde. Oleksin tahtnud teda suudelda ja lohutada, kuid siis taipasin, et ta polegi üldse õnnetu. Me ei vahetanud ühtki sõna, üksnes vaatasime teineteist. Ta oli kena ja uhke. Justkui oleks ta praegugi tahtnud tunda anda, et minu isa on ainult major ja tema oma kolonelleitnant. Ta tõmbas oma juuksepatši selja tagant ette, harutas selle roosa lindi lahti ja sidus uuesti lehviks. Selle aja sees võisin teda segamatult vaadelda. Kui ta aga vahepeal vilksas pilku üles minu poole, hakkas mul süda iga kord kõvasti taguma.

Järgmise päeva õhtupoolikul, kui ta meilt läbi astus, palus ta salamisi mind, et ärgu ma kellelegi rääkigu, et teda ukse taha saadeti. Ma ei rääkinudki. Õhtul aga küsisin Irma käest, mille eest seda Emmast siis karistati.

„Pole sinu asi,“ kõlas vastus.

Irma oli lihtsalt vastik. Sel hetkel oleksin tahtnud talle korraliku nahatäie anda. Põikpäiselt hoidis ta Emmat minust eemale. Ta ei tahtnud, et ma teda armastaksin ja et tema mind armastaks. Ta ei jätanud meid hetkekski kahekesi.

Kogu aeg pidi ta Emma kannul olema, teda paitama, sülelema ja musitama. Isegi seda ei lasknud ta sündida, et ma natuke pikemalt Emmaga räägiksin. Ta kutsus Emma eemale, võttis tal käe alt kinni ja jalutas temaga mööda hoovinurki. Sageli tegi see mu meele väga mõruks.

Suurest sõprusest sai aga korraga suur vihavaen. Ükspäev nägin, et nad ei tule enam koos koolist koju, vaid kumbki teise tüdrukuga. Sellest peale ei käinud Emma enam meil. Pinnisin küll öde, et tüli põhjust teada saada, aga tema pööras mulle selja ja pani plehku. Kättemaksuks jutustasin õhtusöögi ajal kogu loo isale ära. Irma suu jäi aga ka tema küsimuste peale lukku, mistõttu ta pandi nurka põlvili maha ja jäeti õunast ilma.

Möödusid nädalad. Tulutult käisin ma öele peale, et leppigu Emmaga ära, ikka oli ta jonnakalt vait. Endal olid tal aga pisarad silmis ja õhtul voodis nuttis ta mitutpuhku ilma igasuguse põhjusega.

Oktoobri keskpaiku juhtus koolis üks jube lugu. Esimest korda tahtis õpetaja Zöldile kere peale anda. Kutsus ta klassi ette.

„Tule aga kenasti siia!“

Zöldi oli vait ega liikunud paigast.

Seepeale kärgatas käsklus: „Tirige ta välja!“

Kümme-viisteist tagumiste pinkide poissi tormas talle kallale. Enamasti need, kes Zöldit kartsid ja tema peale hammast ihusid. Ka mina vihkasin teda, ja mis seal salata, esimesel silmapilgul oli mul kiusatus „väljatirimisest“ osa võtta, aga kohe tuli mulle meelde, et isa peaks kindlasti põlastusväärseks, kui ta teada saaks, et me mitmekesi ühe kallale läksime. Jäin niisiis oma kohale. Mul jäi hing kinni ja põlved vabisesid. Poisid rassisid ähkides. Ühed püüdsid Zöldit laua tagant välja vedada, teised kahmasid kinni ta jalgadest, mida ta kõvasti vastu jalatuge surus, ülejäänud jälle katsusid lahti päästa sõrmi, millega ta kramplikult lauaservast kinni hoidis. Vähemalt viis minutit läks, enne kui ta välja kangutada suudeti. Lõpuks õnnestus Zöldi pingilt alla paisata. Seal klammerdus ta uuesti paigale. Lüüa ta kedagi siiski ei julgenud, kuna arvas vist, et õpetaja, kes toolil seistes lahingut jälgis, võiks vahele segada. Szladeki nägu oli suurest vimmast tumepunane.

Lõpuks saadi tal mõlemast käest ja jalast kinni. Nii tassiti ta õpetaja lauani, kusjuures ta selg laapis põrandat.

„Ärge laske teda lahti,“ kisendas õpetaja läbilõikavalt. „Pange ta kõhuli ja hoidke tal käsi ja jalgu kinni.“

Poisid täitsid tuld võttes ja jõudu pingutades kiiresti käsu. Nüüd ei olnud Zöldil enam millestki kinni haarata. Põlvedega vajutati käed vastu maad. Neli poissi istus jalgadele, kaks rõhusid pead. Just seda oligi õpetaja oodanud. Rahunenult kükitas ta Zöldi kõrvale, seadis poisid nii, et malk teisi ei riivaks, siis võttis kätte ja virutas viis-kuus täit. Jubedalt matsusid need hoobid. Teravalt, mahlakalt ja rängalt. Mina kattusin külma higiga, kuid ometi tõusin nagu mingi hüpnootilise sunduse mõjul jalapidemele kikivarvule, et vaatamängust midagi kahe silma vahele ei jääks. Õpetaja ajas end nüüd sirgu. Zöldi aga ei piuksanudki.

„Kas sa nüüd kuulad sõna?“ küsis Szladek vaikselt.

„Vasta!“ kisendas ta pärast lühikest viivitust, raevust peaaegu segane.

Zöldi aga ei lausunud sõnagi.

„Olgu nii, pojake,“ sisistas õpetaja läbi hammaste, „olgu siis nii, kui sa praegu ei vasta, küll vastad hiljem, minul ükskõik!“

Ja asus uuesti asja kallale. Täiesti loomastudes äigas ta üha kiiremini ja kiiremini. Enam polnud hoo ega hoobi vahet. Kogu jõudu pinguldades, nõnda et lausa oigas kurnatusest see suur ja tugev mees. Siis jättis ta ära vaevatuna jälle järele ja küsis lõõtsutades, kähedalt:

„Kas sa nüüd kuulad sõna?“

Zöldi ei lausunud endiselt sõnagi.

Õpetaja pühkis otsaesist ja jätkas peksmist aeglasemalt. Ta puhkas iga hoobi järel ja ütles üha uuesti:

„Kas sa nüüd kuulad sõna?“

Nii jätkus see järgmised kümme-viisteistkümmend lööki. Lõpuks kostis hirmuäratav ulgumine:

„Ja-a-a-h!“

Õpetaja pani malga käest ja saatis poisid minema. Zöldi ukerdas ennast püsti, kohendas oma riideid, mis olid rüseluses mitmest kohast rebenenud, ja läks kohale. Tema nägu ja nina olid üleni räämas põrandast, kuhu ta oli olnud maha surutud. Kuube mööda nirises pisaraid. Ta sülitas verd.

Õpetaja kutsus ta aga tagasi:

„Kes sulle ütles, et sa kohale võid minna? Tule aga ilusasti siia!“

Zöldi tuikus langetatud päi klassi ette. Szladek, nagu hästi lõpetatud töö järel tavaks, hõõrus käsi ja ütles tehtult heasoovlikul ning leebel toonil:

„Seda oli sulle selleks tarvis, kulla poiss, et sa selle endale kõrvta taha paneksid ja tulevikus targem oleksid. Oma õpetaja vastu sõnakuulmatust üles näidata on tänamatus, ja et ma näen sinus kalduvust halva poole, annan sulle veel paar kõrvakiilu.“

„Paarist“ sai aga mitu, sest õpetaja sattus uuesti hoogu ja tagus Zöldit niikaua näkku, kuni ta uimaselt vastu seinale langes. Õnneks sai ta veel kuskilt kinni haarata ja lipsas uksest välja. Õpetaja poetas mõned tasased vandesõnad, lõi ukse kinni, läks oma laua taha ja istus. Klassis oleks ka kärbse lendamist kuulda võinud.

Vaevalt olin sel päeval koju jõudnud, kui mul tõusis kõrge palavik ja ma sonima hakkasin. Mind pandi voodisse, ja õhtul kuulas isa mind üle. Pidin talle rääkima, mis koolis juhtus. Mu vanemad nimetasid Szladekit metsloomaks ja lurjuseks ja leppisid kokku, et panevad mind mõne teise õpetaja juurde. Nädala pärast käisin juba kesklinna koolis. Väikest Emmat ma iga päev enam näha ei saanud. Mu süda valutas.

Kahekümne viiendal oktoobril lugesin ajalehest, et üks voorimees oli üles poodud, sest ta oli oma sõitja mõrvanud ja paljaks riisunud. Üksikasjalikult seisis lehes kirjas, kuidas see voorimees ennast surmamõistetute kongis ja hommikul võllapuu all oli üleval pidanud. Sel päeval rääkisid mu vanemad

õhtust süües sellest poomisest ja isa jutustas ühest teisest poomisest, mida ta oli kahekümneaastaselt pealt näinud.

„Küll ma oleks tahtnud seda näha,“ hüüatasin ma.

„Ole rõõmus,“ ütles isa, „et ei näinud, ja ära parem kunagi vaatagi, sest seda näed hiljem seitse aastat unes nagu mina.“

Järgmisel ennelõunal, pärast kooli tegin oma vennale Gáborile ettepaneku, et meisterdame völlapuu ja poome mõne kassi või koera üles. Gáborile see plaan meeldis ja varsti asusimegi pööningul tegutsema. Võtsime maha ühe pesunööri ja tegime sellest silmuse. Völlapuu tahumisest aga loobusime, sest esiteks polnud meil vastavat palki, teiseks aga kartsimise, et kui me hoovis völla üles seaksime, astuksid vanemad vahele.

Gábor ei olnud just kirglik loomapiinaja, aga kui ta hoogu sattus, siis tuli tal pähe võrratuid mõtteid. Nii näiteks lõikas ta möödunud aastal suure kõöginoaga pooleks elusa kassi. See toimus aias. Ani ja Juci püüdsid kassi kinni, siis surusime üheskoos kassi selili ja tõmbasime ta sirgu. Gábor aga lõikas kõöginoaga tal kõhu läbi.

Sidusime nööri ühe pööningutala külge. Veel samal õhtupoolikul eksis tänavalt meie õue üks taks. Sulgesime värava, püüdsime koera kinni ja läksime kõik ruttu pööningule. Tüdrukud olid rõõmsalt elevil. Meie Gáboriga tegime rahulikult ettevalmistusi.

„Sina oled kohtunik,“ hüüdis Gábor, „mina olen timukas. Kannan ette, et kõik on poomiseks valmis.“

„Hästi,“ sõnasin. „Timukas, täida oma kohust.“

Seepeale tõmbas Gábor nööri pingule, kuna ma ise koera veidi üles kergitasin. Siis lasksin venna märguande peale ta järsku lahti. Taks tõi kuuldavale kaeblikke madalaid kiunuvaid häälightsusi ja kaapas kollase- ja mustalaiguliste jalgadega õhku. Aga varsti tõmbus ta sirgu ja jäi liikumatuks. Vaatasime teda veidike, siis jätsime ta rippuma ja läksime õhtuoodet võtma. Peale õhtuoodet varitsesid tüdrukud tükk aega värava juures ja meelitasid kompvekiga järgmise koera sisse. Viisid selle siis süles Gábori kätte, et korraldagu veel üks poomine. Gábor aga ütles ära, teatades, et ühel päeval piisab ühest poomisestki, mispeale Juci tegi värava lahti ja laskis koera minema.

Järgnevatel päevadel läks meil poomine hoopis meelest, sest saime endale uue palli. Mängisime Gáboriga kahekesi muudkui dupleksit.

Pärast rääkisime Emmast. Gábor teatas, et põlgab teda, sest ta on nii ennasttäis, ja sõimas Irmat lolliks, et see nii hirmsasti teda taga nutab.

„Kõige parem oleks, kui nad üldse ära ei lepiks, muidu tuleb ta jälle siia, poosetab ja eputab!“ ütles Gábor tighedalt.

Gábori soov ei täitunud. Järgmise päeva õhtupoolikul ilmus Emma meile. Ta tuli koos Irmaga.

„Vastik!“ sosistas mulle Gábor.

„Armas, kallid,“ ütlesin mina endamisi, aga Irma peale olin siiski väga vihane.

Irma oli nimelt tõega seitsmendas taevas. Mängu ajal kutsus ta Emmat

pidevalt kõrvale, süleles, musitas teda, peaaegu lämmatas ta ära. Hiljem aga läksid nad süiski millegipärast riidu.

„Ah et sa ei luba mulle, et sa enam Rózsiga ei räägi?“ küsis Irma peaaegu nutma puhkedes.

„Seda mitte!“ vastas Emma otsusekindlalt ja muigas.

Juci ja Ani sosistasid omavahel. Gábor, Irma ja mina vaatasime väikest Emmat. Kui ilus ta oli, jumal küll, kui ilus!

Käes olid viimased päikeselised sügisõhtupoolikud. Hoov oli meie päralt. Isa ja ema käisid väljas ratsutamas. Kokanaine serveeris kohvi ja läks seejärel kööki süüa tegema.

„Oled sa kunagi poomist näinud?“ küsis mu õde peale õhtuoodet Emma käest.

„Ei!“ vastas Emma ja raputas pead, et juuksed silmille langeksid.

„Aga isa käest oled kuulnud?“

„Jaa, ta rääkis, et üks mõrvar poodi üles,“ ütles Emma jahedalt ja huvitult.

„Aga meil on võllapuu,“ kelkis Juci.

Peagi olime pööningul, et Emmale poomist näidata. Taksi olime juba mitme päeva eest Gáboriga maha matnud, silmus hõljus õhus.

„Nüüd võime poomist mängida,“ ütles Irma, „las Emma olla süüdlane, teda poomegi üles.“

„Parem juba sind,“ lagistas Emma naerda.

„Timukas, räida oma kohust,“ kamandas Gábor iseenast.

Väike Emma läks näost kahvatuks, kuid naeratas.

„Seisa nüüd ja ära liiguta,“ ütles Irma. Mina panin talle silmuse kaela.

„Mitte mina, ma ei taha,“ hädaldas tüdruk.

„Kurjategija palub armu!“ hüüdis Gábor punastades, „aga timukaabilised hoiavad süüdimõistetut kinni.“ Juci ja Ani haarasid seepeale Emma kätest.

„Ma ei luba, ärge!“ kiljatas väike Emma ja hakkas nutma.

„Jumala asi on armu anda!“ kuulutas Gábor. Irma aga tõstis oma sõbranna põlvedest kinni hoides õhku.

Ta ei jaksanud hästi, kippus teda käest laskma, sellepärast läksin ma talle appi. See oli nüüd esimene kord, kui sain Emmat sülelda. Vend tõmbas nõõrist, keris ühe otsa ümber tala ja sidus selle kinni. Väike Emma rippus. Algul vehkis ta kätega ja põtkis kõvasti oma kõhetute valgetes sukkades jalgadega. Need liigutused olid kuidagi väga kentsakad. Tema nägu ma ei näinud, sest pööningul oli juba üsna pime. Korruga liikumine lakkas. Keha lõi sirgu, nagu oleks päkad otsinud mingit järi, millele toetuda. Siis ta enam ei liigutanud. Seepeale valdas meid kõiki koletu hirm. Sööstsime ülepeakaela pööningult alla ja pugesimo aias kes kuhu peitu. Ani ja Juci jooksid koju.

Kokanaine, kes mingi asja pärast pööningule läks, sattus surnukeha peale umbes poole tunni pärast. Tema kutsus kohale ka Emma isa, enne veel kui meie vanemad koju olid jõudnud...

Siinkohal katkevad seda lugu puudutavad ülestähendused. Päevikurjutaja, kes oma õnnetuseks juhtus sellest kohutavast sündmusest osa võtma, rohkem sellest ei jutusta. Perekonna edasise elukäigu kohta tean vaid niipalju, et isa läks erru kolonelina, Irma veedab praegu lesknaisepõlve, Gábor aga on ohvitser.

1912

Ungari keelest tõlkinud KAAREL VESKIS

GÉZA CSÁTH (kodanikunimega József Brenner; 1887—1919) on ungari kirjanik ja muusikakriitik, kelle novellilooming tõuseb Ungari sajandialguse kirjanduses esile oma uuenduslikkuse, tavapäratuse ja äärmusliku psühholoogilise teravusega, ennetades ja mõjutades mitmeid hilisemaid suundumusi. Vahepeal mõneti unarusse jäänud Csáth on viimastel aastakümnetel Ungaris ja mujal uuesti kirjandusuurijate tähelepanu pälvinud.

Töötades närviarstina tegeles Csáth samal ajal muusika ja maalikunstiga, peale novellide on ta kirjutanud ka kaks näidendit (mida erinevalt novellidest on pidevalt saanud publikumenu), meditsiini- ja muusikaalaseid uurimusi. Tema elukäsitusel ja loomingul on leitud olevat ühisjooni näiteks Rimbaud', Baudelaire'i, Kafka ning Musiliga; jutustustes kajastuvad ka kirjaniku kaasaja moodsa psühholoogia saavutused. 1910. aastal hakkas Csáth tarvitama uimasteid, üheksa aastat hiljem lahkus 32-aastasena elust enesetapu läbi.

Géza Csáthi novelle on tinglikult jagatud „maisteks“, mis käsitlevad enamasti satiiri, groteski ja naturalistlik–realistliku kujutluslaadi vahendusel inimloomuse pahukülgi ning kurjuse probleemi, ja „taevasteks“, impressionistlikumas stiilis fantastiliste unenäo–olekute kirjeldusteks. Näiliselt vastakatena väljendavad need kaks suunda Csáthi mitmekülget, isikupärast, tänapäevalgi huvipakkuvat maailmatunnetust.

K. V.

•

Lõke süüdatud südamekambris,
 vabaks vallanend kurbuse vangid.
 Piinade ahelad langenud maha,
 kurbusest saanud on lõhnav vaha.
 Lillede rõõmust liblikas virge,
 miski ei meenuta eilset kirge.
 Rahu hellitab armunud südant,
 helin heliseb metsade tagant.

•

Raskuse painest me saame lahti,
 kurbuse hülgame salamahti.
 Lumest kogume säravad pallid,
 kokku korjame kõik, mis on kallis.
 Pikale teele läheme uhkelt,
 kuni õitsema sõnajalg puhkeb.
 Õitsema, õitsema homsesse päeva.
 Kulgema, rändama kerge käega.

•

Loobumushinnaga leitakse vaikus...
 Rahu siis niriseb roostunud taipu.
 Jätnud kui oled kõik vaevased mõtted,
 unustad ringlevad mõttetud tõtted.
 Hāmarast päevast saab kirkuse sadam,
 kuhu viib lauludest helisev rada.
 Saarele kaunile kulgevad jalad,
 sulle seal tervitust hõiskavad kalad.

•

Pikale teele valmista ennast,
 tuline draakon taevasse lendab.
 Onnil viletsal tuuleke peatub,
 vaikuse rõõmule rändur toetub.
 Astritest rada viib roosi poole,
 unine mina vaikides kooleb.
 Sädelev pilveke maale maandub,
 tagasi koju kulgeja taandub.

•

Vaiki nüüd ja hardalt oota,
valgus pimedusest voogab.
Kitsas maailm suureks paisub,
virgeks rõõmuks häda vaibub.
Leiad kõigest ainult rahu,
kurjast seisad päris lahus.
Ärkavad, kes valus läinud,
lõppevad kõik hirmukäigud.
Vaiki nüüd ja hardalt oota,
valgus pimedusest voogab.

•

Tahta ei midagi, kiita vaid Sind,
vabana lennata, sädistav lind.
Tiivad on kuldsed ja nokalgi kuld,
maha ei kisu sind põrmustav muld.
Õhus on kuldsete voogude hoog,
elusaid sõnu Sa pihkudel tood
päevale rõõmuks, ja ööd saavad hääd,
keegi sul silitab uinunud pääd.

•

Kuidas liita kokku ennast,
nüi et mure pakku lendaks.
Jääb vaid rahu Sinu vaimus,
kuni selgib uudne aimus
sellest elust, mille helin
tummalt tukkus minus seni.
Vaiki nüüd ja looda ainult,
ilmub See, kes õndsalt läinud.

Jah, kõige raskem endast saada valla
ja anda ennast Vaimu meelevalda.
Et surnud ihad meelt ei hoida suudaks
ja Jumal aina sinu elu muudaks.
Su hulkuv tahe kisub mõtted risuks,
kui nuttev süda hardalt rahu isub.
Su iha ajab jooksuma sind siis rappa,
kui sa ei jaksa ennast sootuks tappa.

Hallist õhtust saab kord uue päeva algus,
eilsest nutust homme jälle rõõmu valgub.
Kannatlikult kannad oma rasket taaka,
oma õnnetusest salamahti mööda vaatad.
Mustad puud on hämaruse rüpes vakka,
pori painab sind ja tuul see lükkab takka.
Aga kevadel kui kirsiõied jälle valged,
helendavad taas su nukkerkaamed palged.

Taevas vaikib, aga kuuleb,
saadab välja oma tuuled.
Tuulest saanud tore hobu,
viib su kiirelt ära koju.
Kodu puhas, udust seinad,
unustatud vanad leinad.
Udu hajub, särab taevas,
Keegi tuleb pilvelaevas.
Kutsub kaasa, lähed kohe,
kuni saanud sinust lohe.
Tiivad avad, ära lendad,
hülged alatiseks enda.

•

Kirsiraag kaasas ja unelmad põues
valgetest õitest, kuid lumised õued.
Vaikivast päevast saad hingele rohtu,
aga kas lepitad tulise kohtu.
Küsid ja hirm hiilib südame ligi,
kahtlused valguvad meelde kui pigi.
Julgust saad kirsside valgetest õitest
edasi rännates, talveööd võites.

•

Õndsate saarele tõttavad jalad,
surnud on elus ja vaikivad kalad.
Kaua ju tammunud raskuse ringis,
kaua ju lootust on rändur siin tingind.
Pole ju vajadust kõhelda enam,
rahusse juhivad kirkuse sõnad.
Kuulda võid alati Koguja kutset,
avatud jälle on suletud ukсед.

VAMPIIR, KES RIKKUS KUTSE-EETIKAT

htupoolik oli kui võluva meteoroloogi naeratus uudisteruudus — taevas pilvitu, päike punnpõkselt muhelev, mahedad tuuleilid leevendamas liigset palavust ja isegi tänavanurgal pakutavad *hot-dog*'id ei lõhnanud liiga pealetükkivalt. Kõik see oleks pidanud Vampiirile kosutavalt mõjuma, sest päikesevastased pillerid ilmusid turule alles möödunud aastal ning lõpuks ometi võis iga vampiir südamerahus päise päeva ajal ringi kolada. Üks tablett ja neli tundi rahu — mine või päikest võtma. Vampiiride Suurkogu oli otsustanud juba kevadel, et sel aastal hakatakse tablette ka inimestele müüma, vingusid need vaesekesed ju ammu osooniaukudest kiirguva vähihirmu valus. Ja millised kasumid vampiiriühiskonnale! Olekski tagumine aeg, et mõni vampiir Nobeli preemia saaks. Selliseid mõtteid mõlgutades pistis Vampiir sõrmed oma elegantse suveülikonna rinnataskusse — seal nad krabisesidki: *Total Sunset* ja *Anti-Garlic*. Viimased, samuti hiljaaegu turulepaisatud revolutsioonilised kettakesed, olid nõnda vägeva mõjuga, et mõned vampiirid olid lausa küüslauku sööma asunud, neist kõige ekstsentrilisemad aga põrutasid Andaluusiasse küüslaugufestivalile.

Meie Vampiir oli neile uudismugavustele vaatamata otse traagiliselt murelik. Maskeerununa tavaliseks veidi nokastanud päevavargaks, oli ta tervelt kuus tundi higistanud mingis urkas, mille ukse kohal ilutses maitselage silt kirjaga „Kasiino“, ning mänginud maha päris korraliku paki raha. Tühja sest rahast, mis vampiiril margast, kroonist või dollarist — nende hankimine on vaid janu kõrvalsaadus. Rusuvalt mõjus just kaotuse fakt iseenesest. Vampiirid, teadagi, pole mingid kaotaja- ega loovutajatüübid, ning tagatipuks oli tõllerdanud kasiinosse kamp poolsuguküpsid nahktagides nolke, kes patrasid mingis susisevaist häälikuist kubisevas keeles ja ülbitsesid ilmse provokatsiooni-sooviga, nõristades põrandale õlletilku plekktopsidest, mida neil kõik taskud näisid täis olevat. Vampiiriga nad siiski norima ei tikkunud, aga mängulusti hajutasid ära küll. Ning pole see masinapokker ikka õige värk, ei jää lauaplaadile laike vastase higistavatest peopesadest, puuduvad erutavad žetoonikuhilad ja korraliku pokkerinäo asemel jõllitab sulle otsa nõme ekraan.

Tuimalt kaardikombinatsioone pörnitsedes kandusid Vampiiri mõtted murelikele radadele. Ärge nüüd arvake, et ta oli mingi paadunud egoist, kes oma raha masina kõhtu loovutades frustratsiooni langes. Otse vastupidi — tema tundlikus ja avaras hinges loitis võimas missioonileek. Alles hiljuti oli ta absoluutselt veendunud, et lähema aastakümne jooksul pääsevad kogu maailmas võimule vampiirid, kehtestades oma, tõelise korra ning päästes

planeedi hävingust, mille poole ahned, agressiivsed ja sulnilt saamatud inimesed seda päästmatult tõukasid.

Kurvalt kummaliseks tõigaks pidi Vampiir tunnistama, et mida paremini käis tema progressist haaratud suguvendade käsi, seda nõrgemaks ähvardas jääda nende tõug. Ja mis kõige hullem — seni nii vankumatult konservatiivsesse vampiiriühiskonda oli oma laastavad kombitsad ajanud demokraatia. Valimised toimusid iga nelja aasta tagant, kampaaniad omandasid lausa ameerikaliku lavatotruse ning kihutuskoosolekutel pakutava vere kvaliteet oli erakordselt nigel. Parteisid ja erakondi tekkis lühikese ajaga üle kolmesaja ning Noor-patsifistlik Vampiiriliikumine reklaamis verest loobumist ja selle asendamist tomatimahlaga, mis tänu odavale *Nobloody-Life* seerumile tingis verejanu kadumise ligi kolmekümnel protsendil noortest.

Alles üleieile oli ta oma silmaga näinud vampiirpunkarit. Räpane, sinipäine, sülitav, kette ja haaknõelu täis torgitud, sooline kuuluvus selgusetu, purjus — Vampiir oleks äärepealt trotuaarile oksendanud. Sisikond keeras nii, et ta pidas targemaks linnast jalga lasta. Istus elektrirongi ja sõitis kümme minutit. Hakkas hämarduma. Ta väljus küüslaugu järele lehkavast rongist, jõudis jalutades surnuaiani ning hing rahunes pikkamisi. Surnuaed mõjub vampiirile nagu massaaž inimesele. Vampiir leidis varsti kaunilt korrastatud haua, istus selle vastas olevale pingile ja süvenes uuesti mõtteisse.

Võtta või kogu see kuritegevus ja alatud võtted, mis levisid epideemiana! Haiglatest kadusid konteinerid vereplasmaga, laboratooriumidest pandi vereproovid pihta, keegi vampiirist sotsiopaat sünteesis oma solgitorustikku peidetud laboris kunstvere ning laskis selle narkootikumidega maitsestatult ringlusse. Loomulikult tekkisid puhta verega harjunud vampiiridel seedehäired ning paljud surid tõbedesse, mis sadu aastaid polnud neid ohustada suutnud. Kohutav. Kas tõesti peab see kõige tervem, tugevam ja andekam tõug nii labaselt hukkuma?

Vampiiride intelligents ületab inimese oma kümneid kordi. Ka meie Vampiir polnud erand. Kohaliku keele, mille grammatika oli kohutavaim, mida ta eales näinud, omandas ta nelja tunni ja kolmeteistkümne minutiga. Kõik need jubedad käänded ja otsatud erandid, välted, *tud*-kesksõna tüve järgi moodustatavad umbisikulise tegumoe vormid, metsikud liitsõnamonstrumid — ta oli juba valmis selle muidu päris kena keele grammatikat täielikult uuendama, kuid siis meenus talle, et vampiir ei tohi välja paista. Mitte veel.

Ta mõtles jätkuvalt sõnade üle. Verbaalse suhtlemise kohmakusele. Keel. Võõrkeel. Kahekeelsus. Keelepeks. Libekeel. Liitsõnade järgi võib otsustada rahva üle, kes antud keelt kõneleb. Üks sõna hakkas talle eriti vastu. „Autasu“. Kas tasustatud au on veel au? Kas siin ongi maa, kus kogu au võib kinni maksta? *Das Belohnen, die Auszeichnung, die Prämierung* — mitte piuksugi aust! Isegi vene keeles mitte, paljas „*priz*“ ja kogu lugu. *Premio, distribución de premios, prix, décerner un prix, trofeo, valutare, apprezzare, stimare, palkkio, palkinto* — tasu ja raha igal pool, aust mitte silpigi. *Award a prize, to reward*. Loomulikult leidub igas keeles sõna „honorar“. Läbinisti aus sõna, aga raha ei

sisalda. Au kinnimaksmine on läbinisti jälk asi, umbes nagu hulkuva kassi vere joomine.

Ka inglise keeles leidub sõna, mis ajas Vampiiri alati raevu. See oli „best-seller“. Saatis temagi vahel jõudeõhtuid mööda neid klantskaanelisi raamatuid kamina ees sirvides. Ja igal aastal ilmus lugematu arv „bestsellereid“. *Seller* küll, aga kuhu jäi siis *best*? Ja miks ei trükita kunagi raamatukaanele „worstseller“? Eriti tige oli ta grafomaaniliste naiskirjanike-sellerdajate peale. Klišeed, higist nõrguvad seksifantaasiad. Näiteks see tobe Lorayne Ashton. Täiuslikud inimkehad täiuslikus seksis. Täiuslik inimene! Supertobedus! Vaid vampiirid on täiuslikud — nagu loomad —, sest neil puuduvad vead ja alaväärsuskompleksid. Ajalugu ei tunne ainsatki vampiir-asteenikut ega vampiirpaksmagu. Nende kehaehitus on harmooniline, näojooned õilsad, füüsiline vastupidavus selline, et ka kõige hädisem vampiir võidaks laiseldes suvalise triatloni. Meesvampiiride kasv kõigub kuni kolmkümmend viis millimeetrit ning ükski täiskasvanud isavampiir pole eales olnud lühem kui 187 cm. Naisvampiiride kasv kõigub kõigest kaksikümmend kaks millimeetrit ning ei jää kunagi alla 172 cm. Nende nahk on midagi ulmelist — seda puudutanud, ei soovi te enam eales katsuda ühtegi inimest. Nad on eranditult pikajalgseid, vapustavalt kauni säärejooksu ja jumalikult sitkete reitega. Nende rinnad, ah, nendest me parem ei räägigi. Vaid seda võib mokaotsast mainida, et rinnaümbermõõt pole iial alla saja sentimeetri. Ja nad ei talu madalakontsalisi kingi.

Katsuge eraldada üht jaaguari teisest, tunda tuttavat šaakalit purelevast karjast. Vaid kogu ja jõud võivad veidi erineda, suurema erinevuse korral pistetakse sind lihtsalt nahka ja see puhastabki tõu. Nõme humaansus ja võrdsus ja demokraatia ongi need, mis kokkuvõttes inimkonna kihva keeravad. Vaid vampiirid on säilitanud puhta ja jõulise tõu ning tugeva geneetilise koodi. Ja nüüd kipuvad inimesed oma tobeda eeskujuga seda solkima.

Mingi kolin ja hääled surnuaia kaugemas otsas lõhkusid Vampiiri mõtisklused. Köht korises meloodiliselt (vampiiride kõhukorin meenutab paaniflöödi heli ning on klassikaliselt kaunis) ja Vampiirile meenus, et on söögiaeg. Müratult ja nõtkelt liikus ta häälte suunas, võttes käigu peal igaks juhuks sisse kaks tabletti *Anti-Garlic*’ut. Pilt, mis ta silmadele avanes, oli kohutav. Määratsev noorukite jõuk, ilge helk silmis ja ilaniidid suunurgast nõrgumas, peksis puruks hauaplaate ja see heli oli kui luumurdmise ragin. Samas vedelesid ümbertõugatud ristid, räpaste põlvedega plika, lill hambus, ergutas poisse mehetegudele, kostis vandumist ja ähkimist ning iga kordaläinud laastamiskatset saatis rõõmukisa — sellega võrreldes tunduvad õudusfilmid lausa komöödiana. Otse tema silme all rüvetati vampiirietika kõige pühamaid tõdesid. Aeg, mil vampiirid olid sunnitud päevad kirstus saatma, polnud veel ajalooks saanud, sest kõige vanemad ja konservatiivsemad vampiirid eelistasid veel nüüdki päeviti kirstus norsata.

Vampiiri metsik raevuröögatus tarretas hauarüüstajate jõugu hetkeks stoppkadressse, siis ütlesid ühel nolgil näpud üles, ta pillas kivi endale varba peale ning karjatas, see kiljatus toimis stardipauguna ning kogu kamp põgenes

uskumatu väledusega laiali. Vampiir ainult muigas, jõudis paari hiigelhüppega kahele pahategijale kannule, haaras neil jooksu pealt kõrist ning lõi nad peadpidi kokku. Noored lurjused langesid minestunult maha. Vampiir tõstis priskema kõrvupidi üles ja lõi oma laitmatud hambad unearterisse. Keha hakkas tõmblema ja juua oli ebamugav. Terava löögiga südame alla viis ta nolgi koomasse ja imes siis mõnuga mahlast tühjaks.

Teine tüüp hakkas vahepeal liigutama ja oigama. Hambaid talle kõrri lüües tundis Vampiir teravat küüslaugu lehka ning õnnitles end sisimas ettenägelikkuse eest.

Kui viimaste põgenejate sammukaja oli kaugusesse hääbunud, pühkis Vampiir lumivalge salvrätiga vuntsid verest puhtaks ning heitis hauarüvetajate elutud kehad hoolerult õlale. Ta jalutas kalmude vahel, kuni leidiski värske haua. Fortuuna särasilm pidi teda sel ööl seirama, sest sealsamas pärna all lebas ka kellegi poolt unustatud labidas. Vars oli küll lühikesevõitu, aga pisiasjad ei heiduta vampiire kunagi.

Hellalt võttis ta veel üsna värsked pärjad ning lilled kalmult, kaevas haua lahti ja tõstis kirstu välja. Seejärel süvendas auku veel umbes pool meetrit ja heitis laibad süvendisse. Kūhveldas veidi mulda peale, laskis kirstu hauda tagasi ning ajas selle uuesti kinni. Kui ta oma töö lõpetas, poleks ka vilunuim detektiiv võinud väita, et siin on keegi sonkinud. Vampiiridel on fotograafiline mälu, mis võimaldab neil eksimatult taastada pisimagi detaili. Jõuliste labidavisetega heitis ta mullajäägi üle surnuaiamüüri, kus see hajus võssa ja nõgestesse, ise lootes, et ükski öösiti ringikooserdav ämblik ega sitasitikas viga ei saa.

Kõik see oli toimunud kaks päeva tagasi ning sellest peale oli muidu alati nii optimistliku Vampiiri mõtteid varjutanud tusk.

Kasiinost väljunud, imes ta meelepahaga kaks „Camelit“ järjest kuni filtrini ära, ehmatas siis isegi ning hakkas lohutust otsides inimesi silmitsema. Meeldivamaid nägusid selekteerides püüdis ta meenutada kõiki riike, linnu ja maakohti, kus ta oma pika elu jooksul oli resideerinud, kuid mälestused neist paikadest olid hämmastavalt hägusad, justkui oleks pildistatud teravustamata objektiiviga. Ääretult kummaline, midagi sellist ei saa ühe vampiiriga kunagi juhtuda! Aga missugusel hulgal erineva maitsega verd! Ta lausa mekkis neid maitsevarjundeid, keeleotsa suus õrnalt üles–alla liigutades, arutledes samas oma suurepärase hariduse üle, loomulikult ka geograafias. Kuid peale oma vanavanaisa lossi aristokraatlikult tontliku öösilueti ei kerkinud ta silme ette ainsatki selgepiirilist pilti. Kas tõesti olid hauarüüstajad juba jõudnud oma noore vere ära solkida? Vihaga söömine võib samuti tervisehäireid tekitada, kuid sellise teo karistamata jätmine oleks tähendanud Vampiirile sadu aastaid süümepiinades vaevlemist. Küllap saab üle ka nendest tillukestest ebamugavustest. Aga noh — egas vampiiri elu ole meelakkumine, lohutas ta end ja jätkas vaatlust.

Kuidagi verevaesed ja ilmetud tundusid inimesed, enamik küll laitmatult riides, kuid kõik silmini takerdunud oma tühistesse argitoiminguisse ja arutusse ringisebimisse. Nende pilgud olid kahtlustavad, teeseldult sõbralikud, luuravad,

salvavad või suisa tigidad. Pahatihti muidugi ka viinast kallerdunud, aga igasugune alkohol muudab vere tõeliseks solgiks ja seda Vampiir jälestas.

Siia riiki ja otse pealinna oli ta saabunud seetõttu, et sugulastelt saadud vihjete põhjal pidi see olema väga vaba, demokraatlik ja võimalusterohke maa. Teadmata kadunuks jäämine, pommiplahvatused ja tänavatel vedelevad laibad pidid olema igapäevane nähtus, aga politsei meeldivalt diskreetne. Demokraatiat armastas ta sama palju kui kärbes kärbssepaberit, kuid sünnipärane auahnus ja himu ennast teostada ajasid teda vastu võtma iga väljakutset, mida elu pakkus.

Nojah, muidugi tuias siin ringi hulganisti noori, lihavaid ja punetavate nägudega, ülimalt hoolitsetud välimusega selle, Hugo Bossi ülikond seljas ja mobiiltelefon näpus, aga närviline elustiil ja kaugeltki mitte tagasihoidlikud harjumused olid nende vere kvaliteedi ammugi ära rikkunud. Habemik, kes kõnniteel kükitavale kerjusele kuningliku käeliigutusega kümnekroonilise heitis, ise silmadel kärmelt ringi käia lastes, neelas vähemalt nelja sorti rahusteid, et öösiti painajatest vabaneda, too varakult kiilas teismeline aga püüab oma keha Myroni skulptuuriks muuta, popsides ohjeldamatult „Herbalife’i“, ja Dracula ise teab, mis solki see „McDonald’sist“ väljuv kahvatu hiiglane eile endale sisse pumpas, ilmselt „Rossia“ vodkat. Tursked jõmmid, kes jõusaalides oma muskleid paisutasid, ei kõlvanud samuti kuskile — nende veri kihises anaboolsetest steroididest või, halvimal juhul, veiste nuumamiseks kasutatavaist hormoonidest — rüüpad tilga, ja ei tantsi mitte huntide, vaid hullude lehmadega.

Suurepärasest toitumusest ning veelgi suurepärasemate autodega ringikihutavad parlamendiliikmedki ei tulnud kõne alla. Nende veres oli lahustunud otsatu hulk muinasjuttude puhumisest tekkinud adrenaliini ja kahtlase päritoluga raha eest hangitud imeravimeid. Või oli see lihtsalt liigsest ärplemisest äädikamaitse omandanud. Aga maitsemisemeel on vampiiridel terav.

Tänavakividel patseeris kõrgkontsi murdes ka noori kauneid neiukesi, kelle iharavormilised kintsud töötasid magusaid muljumisi, näod õhetasid kallist kosmeetikast ja silmad heitsid isastele dollarihelgilisi pilke. Kahtlemata võis selle inimsordi hulgast leida tõelist delikatessverd, mis maitseb tuhat korda mõnusamalt „Verisest Maryst“, kuid risk juua kokteili nimega AIDS sundis viimasel ajal paljusid vampiire päeval kandma hambakaitsmeid, mida nad öösel virutasid jäähokikoondiste või poksijate garderoobidest. Ei, mitte et hambakaitses oleks kondoomi kombel kaitsnud — tuhkagi, see lihtsalt tuletas ohtu meelde ja distsiplineeris. Vampiir raputas pahuralt pead. Vanasti polnud mingeid abivahendeid vaja — kõik oli korras nagu buda kloostriks —, ebardlikke tegusid lihtsalt ei tehtud, sest keegi ei tulnud selle peale. Aga nüüd — igasugused alandavad abi- ja kaitselahendid. Esmakordselt imbus Vampiiri teadvusse häiriv mõte: äkki ongi päevane elu, vanade traditsioonide jalge alla tallamine, vampiiriühiskonna raiskuminekü põhjus?

Tänavasillutist põrnitsedes kõndis Vampiir kurvalt kodu poole. Kaunis ja kauge keskaeg — just sealt kandus temani mälestus tervisest pakatavast, priskest ja loomuliku jumega pesunaisest (vist kauni Doonau kaldal), kelle higi jumalik aroom kõneles rikkumata, rammusast verest.

Vampiir sulges enda järel hoolikalt lossi rasked raudväravad, astus

graniittrapist üles ja torkas koodkaardi elektronluku pilusse. Pilgeni verd täis amforaid kandvate nümfidega kaunistatud terasuks avanes pehmelt, paljastades vaate veripunasesse fuajeesse, mida siin-seal jumestasid aordikujulised sambad. Lahatud südant kujutav laemaal oli eriti isuäratav, kuid täna ei vaadanud Vampiir kordagi lakke.

Teener võttis sõnatult keebi ja kadus vaimvaikselt võlvide vahele. Vampiir sisenes ükskõikselt kontsi klõbistades kabinetti, kus kamin juba loitis, ja istus mossitades hiigelsuurde inimnahaga kaetud tugitooli. Nahad olid võetud vaid tõelist delikatessverd kandnud kehadel. Oh, vanavanaisa, sa sentimentaalne, armas olevus, kui hea, et sa surid janusse! Ja et sinu armas kaasa tapeti teritatud teiba ja küüslauguga. Nii üllast surma pole ülerahvastatuse ajastul enam võimalik surra ja teie vaesekesed ei suudakski praegusi aegu üle elada.

Nostalgiliselt leeke silmitsenud ja kirjutuslaual lebavaid raamatuid lehit- senud, avas ta lõpuks ka „Astroloogilise abimehe“ ja jõudis järeldusele, et eelolev öö võib siiski kujuneda tulemusrikkaks. Luges seejäres läbi kolleegi kirjutatud artikli eri veregruppide toiteväärtusest, mis oli ilmunud ühes sõltumatus ajalehes, ja tõusis. Kõmpis mitte eriti iseteadval sammul kööki, avas külmkapi ja jõi ohatas veerand purki konservverd. Oma päevaste tegemiste ajal oli ta tutvust sobitanud doonoritega ja see oli suur asi.

Täidlasi huuli maigutades laskus Vampiir alumisse saali, valis huupi kii ja sooritas paar laiska piljardilööki. Kaks punast ja ühe musta palli auku läkitanud, tüdines ta mängust, käskis teenril vanni valmis seada ja kumbles pikalt, üritades peletada pahaendelisi mõtteid. Võttis otsa veel jaheda duši, mediteeris pool tundi, lugedes raamatut „Poets and Poetry of England“, ja heitis voodisse.

Pool kaksteist öösel ärkas ta äratuskella abita, riietus hoolikalt ja silmitses end hindavalt suurest peeglist. Ta laitmatud hambad, mis sajandite vältel polnud rundnud vajadust ainsagi plommi järele, paljastusid veetlevalt mõrvarlikuks naeratuseks.

Ta pööras peeglile selja ja istus arvuti taha, võttes käsile naiste faili. Ana- lüüsinud läbi paar tosinat mõeldavat külastuspaika, kibrutas ta rahulolematult oma aristokraatlikku laupa ning otsustas vana hea intuiivmeetodi kasuks. Tellis „Tulika“ takso ja laskis end sõidutada linnalähedasse villaderajooni. Taksojuht oli jutukas, sest eelmisel ööl oli tema ametivennal kõri läbi lõigatud, tal oli ellujäänu eufooria ning ta muudkui patras. Vampiiril oli esiotsa piinlik teise pihtimusi kuulata, vestluse edenedes aga hakkas ta mõtlema, kui tohutult tobe on lõigata kõrisid läbi ilma verd joomata. Äkki märkas ta, et taksojuhi parema käe nimetissõrmel ilutseb vereplekiga plaaster. „Näe, jäi raisk garaazi ukse vahele,“ seletas teine abivalmilt, märganud Vampiiri pilku. Räpane, verega määratud plaastritükk ajas Vampiiri iiveldama. Ta maksis kiirustades arve ja astus sumedasse öhe. Takso vuras vaikselt kumme sahistades minema.

Vampiir ootas, kuni „Opeli“ punased sabatuled pimedusse lahustusid ja piilus siis teraselt ringi. Vasakul seisis kaks valgustatud akendega maja, paremal teepoolel haigutas tühi krunt ja selle kõrval pimedate akendega pirakas villa, edasi võis näha väiksemat maja ning sealt kostis ka mingeid helisid. Vampiir liikus nõtkelt sinnapoole.

Maja oli igati maitsekas, seisis kaugemal aia sügavuses ning üks teise

korruse akendest paistis irvakil olevat. Vampiir haistis õhku ning ta näole ilmus klassikaline naeratus. Peale värskeltniidetud muru, kassipissi ja hiljuti köetud sauna lõhna tundis ta nina ilmeksimatult ka „Eternity“ hõrku aroomi. Siin pidi tõeline daam pesitsema! Innuka osavusega kiviktaimlat ja risti teele jäetud „Husqvarna“ muruniidukit vältides libises ta maja poole, tõmbas veel korra sügavalt õhku sõormeisse ja tõdes rõõmuga, et peale koera polnud majas ainsatki isast. Koerad, teadagi, ei kujuta vampiirile mingit ohtu — vaid üksainus nõelav pilk ja hüpnootiseeritud peni lebab niutsudes jalge ees.

Ta katsus igaks juhuks ka välisust, kuid see oli lukustatud. Muukraud ei kuulunud iseenesestmõistetavalt tema stiili juurde.

Tänu kõrgele terrassipiirdele ei valmistanud teisele korrusele ronimine talle vähimatki raskust.

Vampiirid on läbi aegade spordist lagu pidanud. Terves kehas terve veri. Olümpiamängud peaksid lõppema piduliku verejoomisega, kus võitjad maitsevad võidetute verd. Aga vaid parasjagu, natuke, et heitlused võiksid edasi kesta. Muidu jääksid olemata sellised superduellid, nagu näiteks omal ajal Emil Zatopeki ja Alain Mimouni vahel. Vampiir jumaldas spordiajalugu. See oli midagi tema hingele. Sõda — milline totrus, hingemattev nürimeelsus! Kohutav verevalamine ilma igasuguse eesmärgita! Mida sa tast kallad, kui üldse ei joo? Aga sport — oo! Ta teadis täpselt, kui magus on sportlase veri. Nüüd muidugi on seegi dopinguga kihva keeratud. Vampiir lausa urahtas vihast. Ja jälle meenus talle Mimoun. Kus oli ikka mees! Olla kaheksa aastat Zatopeki vari ja siis teda maratonis lüüa! Pärast seda, kui oli seitse aastat sõdinud, jalast haavata saanud ja suurivaevu selle mahasaagimisest pääsenud. Ning ta jooksis maratoni esimest korda elus! Vaat selle mehe verd...

Neist mõtetest innustust ammutades turnis ta end ainsa jõulise liigutusega välisukse kohal kaarduvale varikatusele ja piilus aknast sisse.

Kõigepealt hakkas silma teleri tagapaneel, kuid pildikastist tegevuse taktis väljapulseeruv valgus tõi esile ka toasisustuse ja selle perenaise. Interjäär oli igati stiilne ja perenaine veelgi uhkem. Naine istus näoga piiluja poole ja oli filmist sedavõrd haaratud, et Vampiir oleks võinud vabalt viisakalt tervitades aknast sisse astuda. Teda poleks tähele pandudki. Televisiorist kostis kord erootilisi oigeid, kord löögimatsatusi, siis karjeid, tulistamist ja kaklusekolinat. Midagi ümarat sattus Vampiiri talle alla, see veeres minema ja kukkus päris kõva potsatusega terrassitahveldusele, kuid tuppä see nagunii ei kostnud ja Vampiir järeldas, et koer põõnatab ilmselt garaazis. Eks inimene kaitse ikka seda, mis talle kõige kallim.

Aga see naine! Võrratu, mitte mingi missinäoline isikupäratu nukuke, kellest maitselage žürii vaimustusse satub. Nii kolmekümnene, ja eriti hästi hoolitsetud ning kõigi mõeldavate kaunisvormidega, mis tema pooleldi läbipaistva ja enam kui napi ööriietuse alt kenasti esile kõrgusid. Vaid kvaliteetveri vormib selliseid! Loomulikult ei küündinud too filminautija ligilähedalegi vampiiridest kaunitaridele, kelle võludest oli juba eespool juttu, aga seletamatul kombel on läbi sajandite valitsenud vastupandamatu tõmme vampiiride ja inimnaiste vahel. Kurjad keeled väidavad isegi, et esimene lesbi oli vampiir, kes armus oma ohvrise sedavõrd, et hakkas vere joomise asemel teda suudlema. Meesvampiiridel

võib täheldada jooksuaega, mil nad ainult inimnaisi jahivadki ning oma suguõed halastamatult unarusse jätavad — see aeg on igal paarituarvulisel aastal üheksandast maist kuni kahekümnenda augustini. Vampiiridest Casanovad aga jahivad naisi mis tahes ajal.

Vampiir vahtis võlutult naist ja naine võlutult televiisorit. Vasakus käes hoidis ta suurt martiniklaasi, milles turritas sinisevöödiline kõrs, ning imes karjatuste ägenedes sõõmukese oma nõiduslikult kaarduvate huultega. Jahhhhhhhh, täna saab korraliku pidusöögi! Vampiir nautis veel mõne minuti. Filmis kiskus tapatöö ilmselt eriti massiliseks, sest kõigis kõlavärvinguis õuduskarjed hakkasid kostma lausa kaskaadina.

Vampiir haaras tangutugevate sõrmedega katuseräästast ja vinnas end tippvõimleja osavusega üles, sest ta polnud mingi algaja nannipunn, kes avatud aknast lihtlabaselt sisse trügib. Tööd tuli teha armastusega. Ta kõndis käpuli üle katuse, nautides juba ette naise lähedust, ja lõi pea valusasti vastu satelliidikopsikut. *Shit happens*, kirus ta oma ettevaatamatust, see neetud audio-video igal pool! Aga tänu sellele, nojah... Ei tohi ikka liialt hasarti sattuda, sa pole mingil kutsealase ettevalmistuse seminaril, mille eest peab päevas oma viis tonni pappi välja laduma. Ennast nõnda hurjutades silus ta peoga üle tihedate juuste — muhku polnud, okei, edasi!

Nagu ta ennist kardinat liikumise järgi oli otsustanud, seisis ka maja tagaküljel üks aken paokil. Osavalt mööda vihmaveetoru laskudes sügles ta irtakil aknast sisse ja vaatas kõõgis ringi. Puhtus, kord — kui kena! Kõik teflonpotid ja —pannid klantsisid, maitseainepurgikesed seisis sirgetes spaleerides nikerdustega riiulitel, kalendrirehelt vaatas vastu võluva hurda koon.

Vampiir kohendas riideid, avastas ühelt riiulilt peegli ja kammis juuksed korrektseks soenguks. Tõmbas siis põuetaskust elektrihambarja ja küüris kraanikausi kohal hambad korralikult puhtaks. Klappis pasta ja harja taskusse tagasi, loputas kraanikausi puhtaks ning selleks ajaks oligi kellakägu oma luugist kaheteistkümnendat korda kukkunud. Vampiir astus otsustavalt tuppa.

Ta hingas sisse naise lõhna, imetles ta kaela vaelevust ning kaart. Ronkmustad juuksed olid heidetud üle vasaku õla, jättes kolmveerand kaela täiesti paljaks. Vampiiri kõrisõlm klõnksatas. Oo, Dracula nimel, milline õnn! Kas juua või jumaldada või mõlemat korraga? Ta astus veel kaks sammu ja hingas nüüd naisele lausa kuklasse, ta oleks võinud suudelda seda kaunist kõrvanibu, mida ehtisid viis tillukest kuldrõngast. Oleks võinud, aga ei suudelnud. Naine võttis järjekordse sõõmu martinit, pilk naelutatud ekraanile. Vampiir oli just kummardunud ta nõtkete kaela kohale ja paljastanud oma kihvad, kui telerist kostev peletislik hirmukisa ka tema pilgu seal toimuvale naelutas. Ta silmad paisusid pingpongipalli suuruseks ja suu vajus ammuli, muutes verd tarretama panevad kihvad igemeteni naeruväärseks. Pildikastist kostis nüüd karjete sekka ka vulksumist, paistsid veel mõne ohvri verised jäsemed ning siis voolas kineskoop pilgeni verd täis. Vampiir ei kõhelnud hetkegi. Ta kahmas vasaku käega naise klaasist kokteilikõrre, paremaga põuest püstoli TT, mida ta igaks juhuks alati kaasas kandis, oli kolme pantrisammuga teleri juures ja tulistas sellesse pealtpoolt augu. Torkas kõrre sisse ning hakkas ahnete sõõmudega imema. Ta imes ja imes.

•
Mis valged märgid on kirjas
saatuselhel
valgel?

Sünd. Sõõr. Surm.
Samm. Sõõm. Sõna.

Keegi ennustas, sogas ja manas,
sulges nõiutud
ringi.

Vaev. Voog. Viiv.
Valk. Vapustus. Vastus.

Lootuste pank. Ootus.
Risttee. Rist.
Ah, kui

vaikimast väsiin, kellele
hingavad huuled mul: „Kuule!...“

•
Napp on linna pareering:
„Vabu kohti ei ole.“
Häälele ma ei reageeri.
Võpatan žesti peale.

Kokkupuudete fooniks
baar, kino, lasketiir...
Sinu liikumisjoonis
on pulseeriv punktiir.

Mitte Armastus — Austus ja Imetus.
Mitte Armastus — Teisiku Teretus.

Teist Hingamist,
Südamelööke,
Veel Teise — Peenkeha — Piire
endasse imades

Sõltumatus ja
Lahutamatus
Sulanud Ainsamaks
Tundeks.

Nimeta Armsaks Teda
Sõnaga,
milleni küünid.

Valu, raevu välja ei näita,
ühtki käsku ei vaidlusta,
iga osa on varmas täitma
naine näota, nõus kõigega.

Või on püha see vale, mis käib
üle jõu? Raske taibata.
Huulte värahtust võimatu näib
iseenda eest varjata.

Pole vahet, kas rõõm või roim,
kelmus, kallistus koiduni.
Põhja raskustung veab, ent vaim
käsib lennelda ometi.

Keegi võõras veab kättpidi, suud
ja silmad täis unistab.
Keegi oma, pilk rahutusuur,
nagu tundmatut tunnistab.

„...ma olen lihtsalt teine puu...“

G. Poženjan

Mulle võib anda viisaka vormi
ja seada mind kõikide teistega rivvi,
istutada ümber mis tahes mulda —
ikkagi kasvan
Su poole.

Mööduvad kahtlused, hirmud ja valud,
muutuvad faasid, prognoosid ja moed —
paindudes sirutuvad mu oksad vastu
omaenese kättesaamatut
taevast.

Uhke, troostitu, tõrges,
tahtmatult torgates silma,
pimedast põhjast tõused,
astud sa Jumala ilma.

Sedagi ajastut puutub
selge su südamekeel.
Karjasarnaseks muutub
või muutuda püüab su meel.

Kühmu tõmmanud õlad,
et näida teistega sama,
inimpisaraid valad,
õppides ropendama.

Ajastu nürisid müüre
rammid — mis saatust nad väärt? —
pingutad mälupiire
ja kuulatad tähtede häält.

Tõlkinud DORIS KAREVA

„**K**urat, kuidas ma võisin staadionid segamini ajada! Nüüd jäigi mäng nägemata, kurat, ja kõik minu pärast! S...t päev küll!“
 Väike Dave Bright ronis mäest üles ning tema suust voolas roppustega läbisegi välja räpane jõgi vabandusi. Ian Newsome, kelle ees Dave püüdis ennast meeleheitlikult välja vabandada, kuulas mornilt poisi jutuvada. Öhtune tuul sasis Iani heledaid juukseid ning isegi pimedas oli näha, et ta on vihane.

„No mul läks lihtsalt meelest ära, saad sa aru, Ian?“

„Saan küll, okei. Ole nüüd natuke aega vait ka, eks.“ Tavaliseltki nii tusane poiss Ian oli nüüd tõeliselt tujust ära. Jäi nägemata mäng, mida jumal teab kunas veel näha saab. Kui üldse saab...

Dave mõistis Iani, ta sai aru, miks too on nii pettunud. Nende kodulinna Gillinghami pidi tulema mängima jalgpallimeeskond Liverpoolist. Ian oli Liverpooli fänn ning ta valmistus juba ammu selleks mänguks: ostis särgi, piletid, trummi ja vile, et staadionil võimalikult palju lärmi teha. Ta ostis isegi suure punase Liverpooli vapiga lipu, mille jaoks pidi laenama raha sõpradelt. Nüüd oli tal kukil võlg ja purunenud lootus näha Liverpooli... Ja kõik Dave'i pärast, kes suutis ajada segamini staadioni, kus pidi toimuma mäng. Kuradi pägalik, usalda veel teda!

Nad ronisid raudteele ja jäid hetkeks seisma. Päike oli juba loojas ning ümbrusele hakkas aeglaselt laskuma raske öhtune udu. Poisid seisid raudteel ainult särgiväl ja kumbki kuulis, kuidas teine lõdiseb.

„Külm, pagan,“ ütles Dave, et midagi öelda.

„Külmavares nagu tüdruk! Teinekord ma sind enam kaasa ei võta.“

Ian vaatas ringi. Mida teha? Kas minna kohe internaati või teha ring pimedas linnas ja rahustada närve?

„Lähme rongijaama,“ ütles ta lõpuks. „Sealt saab lähemini internaati.“

„Mööda raudteed või?“

„Kuidas siis muidu? Mööda jõge või?“

„Ah mis sa jamad, Ian. Lähme parem läbi linna, siin läheb varsti pimedaks...“

„Ära vaidle, lähme, ega sa tüdruk ei ole. Pealegi sul on võlg minu ees või kuidas, ah?“

„Noo o—olgu...“

Vaatamata oma iseteadvale loomusele oli Dave siiski leplik poiss ning peaaegu alati soostus tegema seda, mida talt nõuti. Ka praegu lonkis ta Ianile järele nagu truu peni. Poisid läksid mööda raudteed, vaadates pimedas jalge

ette, et mitte komistada.

„Kaugel jaam siit on?“ küsis Dave. Kas Ian käis meelega talle närvidele? Miks ta vaikib? Dave ju vabandas juba, vabandas siiralt.

„Ei tea. Ei ole kunagi käinud. Paar miili. Sa vaata, et rongi tagant ei tule, ma ei tahaks veel hakklihaks muutuda.“

„Küll ma vaatan,“ vastas Dave ja heitis pilgu üle õla. Kusagil kaugel vilkus raudtee ääres punane tuli, rongi ei olnud näha. „Veel ei ole.“

„Seda ma tean isegi,“ mühatas Ian.

Taevas muutus üha tumedamaks, loojunud päikesest oli vaid mälestus tumepunase ribana horisondil. Raudtee ääres kasvasid puud, mis muutusid nüüd aga tumedateks kollideks ja nõia harali käteks, millega too, tundus, püüdis poisse haarata. Ainukesed helid, mis rikkusid vaikust, olid kiviklibu klõbin poiste jalge all ja Dave'i hingeldamine. Ta komistas pidevalt ja iga kord kostis tema suust roppusi.

„Pagan, Ian, pimedaks läheb, kuhu me enam lähme.“

Ian vaikus. Ta tegi näo, nagu ei oleks kuulnud. See kõlas hulleminigi kui „ole vait, ära sega, närune argpüks!“ mõtles Dave. Tal jooksid judinad üle selja ning ta ei saanud aru, kas külmast või pimedusest.

„Sa ära siiski solvu, Ian,“ alustas jälle Dave. „Ma mõistan sind...“

„Mitte kuraditki sa ei mõista, tatikas! Sa oled loll! Kuidas sa said staadionid segamini ajada, ah? Isegi väike loll kanaajudega tüdruk ei saaks sellega hakkama! Mõistad? Sa tegid seda meelega! Või oled tõesti väike pätakas. Tita!“

Dave'ile tulid järsku pisarad silma. Miks ta võrdleb teda nende lollide tüdrukutega? Kas ta püüab talle meelega haiget teha?

„Olgu, ära pane tähele,“ ütles Ian natukese aja pärast. Praegu tundus tema hääl Dave'ile nii võõra ja kaugena. „Ma olen väsinud ja tuju on paha.“

„Pime on.“ Dave püüdis meeleheitlikult varjata oma pisaraid. „Ärme edasi lähme.“

„Tule, tule, ega sa argpüks ei ole.“

„Küll ma tulen.“ Pisarad tulid uue hooga silmi. „Vaata, et sa ise vedelaks ei löö!“

Ian ei öelnud midagi, vaid läks sahistades edasi. Pimedas oli näha, et ta vaatab enda ette maha, nagu otsides midagi. Ta oli ju nii hea poiss, kui tal tuju hea oli, täna aga sõimab ja solvab nagu ei tea kes, mõtles Dave. Solvaks isegi ema, kui see tal olemas oleks.

Lõpuks jõudsid nad väikse viaduktini, mille alt läks läbi kitsas autotee. Seda teed ei kasutanud tavaliselgi ajal rohkem kui paar-kolm autot, praegu aga ei olnud ühtegi näha. Vaikus oli masendav. Kas või jalgratas või mõni mees võiks mööda minna, siis ei oleks nii õudne, mõtles Dave. Ian vaid lohistas jalgu mööda kiviklibu ning see heli lõikas nüri noana Dave'i närve.

Pilvede vahelt ilmus korraks välja kuu ning Dave mõtles järsku libahuntidele. Ta vaatas Iani, nagu lootes, et sellel hakkavad kohe kihvad ja hallid karvad kasvama, kuid too kõndis rahulikult edasi, vaadates enda ette

maha. Aga äkki ta suudab enda muundumist kontrollida? mõtles Dave ja tundis jälle judinaid seljal.

Hämarusest hakkasid paistma tumedad jaamahooned. Kuu kadus taas pilvede taha.

„Natuke veel,“ sosistas Ian ja alles nüüd tundis Dave, et ta väriseb. Kes siis meist siin argpüks on, ah?

„Mees, kas sa kollidesse ja vaimudesse usud?“ küsis Dave vaikselt. Ei olnud tahtmist häirida oma valju häälega looduse rahu.

„Ära aja jama, Dave!“

„Mõttele ise, ega keegi ei hakka asjata libahuntidest ja vampiiridest rääkima. Ju siis on põhjust.“

„Ole vait! Kedagi see ei huvita.“

„Räägitakse vampiiridest ja lumeinimestest ja nõidadest ja maniakkidest, kes tapavad poisse, ja...“

„Ole vait, Dave, mis sul viga on?“

„...ja vägistajatest...“

„Kuulsid, ole vait! Mis sul viga on?“

Dave jäi vait ning tundis, et tema närvid on pingul. Pimeduse ja kuu mõju. Aga äkki ma ise olen libahunt, mõtles ta ja käed hakkasid järsku rahutult rusikasse tõmbuma. Ei, siis mulle maitseks veri, aga ta ajab mind oksele.

Viadukti taga hargnes raudtee neljaks: kaks haru viisid depoosse, kaks jaama. Poisid läksid mööda kahte esimest, neid, mis viisid depoosse. Internaat oli depoo poolel.

Järsku Ian komistas ja kargas ehmunult püsti, nagu oleks keegi teda nõelanud.

„Kurat, kui pime!“

„Mis juhtus, Ian? Said haiget?“

„Ei saanud, ega ma sinusugune ole! Vaata, et rong ei tuleks!“

Mis tal viga on? mõtles Dave, närvis nagu mingi loll. Aga tegelikult... Endal on närvid samamoodi pingul. Pime nagu kotis, pole siis ime. Siin kusagil võivad libahundidki elada. Nad vist murravad väikseid poisse. Dave'il hakkas hirm, ta tundis ennast järsku ilmatu väiksena. Õlad hakkasid võdisema.

Depoo oli täiesti pime, jaam oli valgustamata. Vaid perroonil rippus üksik latern, kõikides kriginal tuule käes ja valgustades auklikku asfalti enda all. Ei jaamakella ega silti „Gillingham“ olnud näha, nende asukohta seinal võis vaid aimata. Raudtee kõrval seisis endine veehoidla, punasest tellisest torn, mis praegu meenutas hiiglasliku elevanti jalga: see tõuseb ja astub kohe mõlemad poisid laiaks. Dave lödises.

„Päeval on siin kõik teistmoodi,“ ütles ta sosinal, kuid vaikuses kõlas ta hääl praegu karjumisena.

Järsku nad peatusid.

„Vaata,“ ütles Dave vaikselt, tõstes pimedas vaevunähtava kää.

„Ma näen...“

Nende ees seisis mahajäetud vagun, mille kontuurid valgusid pimedas

laiali. See oli tavaline reisirongi vagun, mida kasutatakse linnalähedastel rongidel. Poisid vaatasid seda vaikides.

„Kardad või?“ sosistas Dave sarkastiliselt, kuid püüdmisele vaatamata värises ka tema enda hääl.

„Ole vait. Ise sa oled argpüks,“ vastas Ian, kuid agressiivsus oli tema häälst kadunud.

Nad läksid piki vagunit aeglaselt edasi, vaadates enda ette maha, et mitte komistada. Kuid vaatamisel ei olnud mõtet, sest kumbki neist ei näinud maad. Esimesele vagunile järgnes teine, teisele kolmas, viimane oli vedur. Vagunite aknaklaasid olid peaaegu kõik puruks pekstud ning mõned ukсед poiste poolt lahti kangutatud. See oli mahajäetud rong, mis ootas oma korda depoosse sõitmiseks.

„Londonis magaksid sellistes kerjused ja kodutud,“ sosistas Dave Ianile kõrva ning too hakkas kohe kõrva nühkima, nagu oleks see millegi eriliselt ebameeldivaga kokku saanud.

„Ma tean ise kah.“

Järsku kuulsid poisid vaikset kriginat viimasest vagunist, nagu oleks seal keegi kõndinud. Nad jäid tardunult paigale ja vaatasid pimedas üksteisele tummalt otsa.

„Kas sa kuulsid, Ian?“

„Ole tasa, mis sa lõugad!...“

Mingi must kogu sööstis vaguni alt välja ning tormas poistest mööda, kadudes põõsastesse. Poisid kuulsid vaid vaikset niuksumist.

„Koer...“ hingas Ian kergendatult. „Sa raisk, kuş ehmatas mu ära. Peni, pagan.“

Nad astusid juba kiiremini edasi, kuid järsku kõlas kusagil lähedal mingi kõva mütsatus ning poisid jäid korraga seisma, nagu oleks keegi andnud käsu „seis!“.

„Mu kott,“ ütles Dave. „Sang on katki.“

„Ah see oli sinu kott? Kas sa vaiksemalt ei saa või?“

Dave kummardus, et tõsta kotti üles, ning järsku tekkis tal tunne, et neid jälgitakse. Põõsastest? Vagunist? *Libahunt?*...

„Ian, kas sulle ei tundu, et meid jälgitakse?“

„Ei tundu. Sa näed viirastusi, mees. Lähme edasi!“

„Oota, ma võtan koti...“

Dave kobas pimedas kotti otsida, kuid seda ei olnud seal, kuhu ta kukkus. Dave tundis järsku külmavärinaid.

„Tee siva, Dave, mis sa kohmitsed?“

Dave kobas paaniliselt pimedas. Kuhu ta kadus, pagan?

„Mis sa jamad seal?“

Lõpuks leidis Dave kotisanga üles ning tõmbas... Kuid kott paistis olevat naelutatud maa külge. Dave tõmbas tugevamini. Ei tule.

„Ian, ta on siin kinni. Ma ei saa...“

„Tõmba siis lahti ja tee kähku, muidu mul hakkab juba külm.“

Dave hakkas kätega kotti otsima ning leidis selle lõpuks vaguniratta tagant. Kuidas ta *siia* sattus? Dave'i käed hakkasid värisema.

„No kaua sa kohmitsed?“

Dave üritas kotti välja tõmmata, kuid ei suutnud. Ta ronis poolest saadik vaguni alla ja hakkas kotti rusikaga taguma.

„Kohe ma tõmban ta välja, raisk!“

„Tee siis...“

Sel hetkel süttisid vagunis tuled ning vaikusesse tungis mingi kiire marsiviis. *Tra-ta-taa, tra-ta-taa...* Iani suu vajus lahti, sõnad jäid huultele. Dave jätkas koti tagumist rusikaga.

„Mis seal toimub?“ küsis ta, olles poolenisti vaguniratta taga. „Mis muusika seal on, Ian? Kott on...“

„Dave!...“

Vagunid hakkasid kolinal liikuma ning sel hetkel summutasid Dave'i karjed õhus kõlava marsi ja pehmete, alles lapsekontide ragina. *Tra-ta-taa...* Õhtust vaikust rongijaamas löikas vedurivile nagu Tarzani võiduhüüd. Vagunid jäid korraks seisma ning liikusid siis marsi saatel tagasi. Kontide ragin ega ka Dave'i karjed rohkem ei kordunud. Dave'i ei olnud enam, oli vaid kaks väikest veritsevat lihahunnikut.

Lambid valgustasid Iani lubivalget nägu nagu uusaasta saluut. Karje jäi kurku, poiss pöördus ringi ning hakkas marsihelide saatel komistades jaama poole jooksma.

Tra-ta-taa, tra-ta-taa...

Alles südalinna jõudes jäi Ian jõuetult seisma ning vajus nuttes kõnniteele.

„Mida ta räägib?“ küsis George Porter, Gillinghami internaadi direktor. Telefonitoru hoidev käsi oli higist libe, suunurgad alla vajunud. „Poiss? David Wright?... Ah, Bright... Soo... Selge... Selge. Nojah, huvasti. Aitäh, et helistasite.“

Porter pani toru ära ning keeras end oma pöörlevas tugitoolis akna poole. Väljas oli kevadiselt päikesepaisteline ilm. Puud olid alles pungas, kuid muru oli juba täiesti roheline. Kooli staadionil mängisid poisid jalgpalli. Kõlasid rõõmsad kilked. Kõik oli ilus ja hea, vaid...

„Kurat, mille eest?!“ Porter virutas rusikaga vastu tugitooli käetuge. Natuke rahunedes võttis ta laua alumisest sahtlist suure pudeli viskit, mille oli alles eelmisel nädalal ostnud, kuid mis oli juba poolenisti tühi. Ta kallask endale räpasesse klaasi, mille seinad olid juba kaetud tolmuga, ja tegi kahe suure lonksuga selle tühjaks. Ta kallask jälle klaasipõhja ning võttis veel ühe lonksu.

„Kolmas poiss! Kolmas viimase nädala jooksul! Ja jälle *minu* internaadist.“ Porter rääkis suure raagus tammega, mille oksad laskusid tema kabineti akna juurde. „Miks nii? Jõulude ajal jamasid poisid narkootikumidega, märtsis oli mõrv staadionil, aprillis said ühe linnatüdruku vägistamisega hakkama ja nüüd siis kolm poissi järjestikku hukuvad rongi rataste all. Ja kõik *minu* koolist!“

Porteril oli, mille pärast muretseda — mais peab ta Londonisse esitama dokumendid haridusministeeriumist uue riikliku toetuse saamiseks, kuid praeguse mainega saab kool vaevalt nelikümmend protsenti kätte. Kui üldse saab.

„Sigadus!“ Lonks, ning pudelist voolas uus klaasitäis.

Juba eelmisel aastal noriti tema kooli kallal ning napilt, vaid tänu oma tutvustele, õnnestus Porteril ministeeriumist mündid välja raputada. Nüüd aga veel need kolm poissi. Nagu kool ei jälgikski oma õpilasi! Keda see Londonis huvitab, nemad ei mõista, et seda võib juhtuda igaiühiga: täna koolipoisiga, homme Wales'i Missiga, nädala pärast peaministriga... Kuid kolm poissi oli juba liiga palju...

Kõik algas umbes nädal aega tagasi, siis kui Porter võttis esmakordselt pärast oma sünnipäeva pudeli alumisest sahtlist välja. Üle raudtee tormas tema kooli õpilane Tim Sayer ning jäi õnnetult mingi veduri alla. Siis ilmus Gillinghami ajalehes vaid teade poisi hukust.

Järgmine oli Mark Howard, internaadi väheseid viiemehi, kes üritas sõpradega ronida mahajäetud rongi. Pärast selgus, et nad olid seal parajalt lõhkunud ning kõikidel ellujäänutel langes käitumishinne tunnistusel palli võrra. Mark Howard osalenud teiste poiste sõnul üpris aktiivselt lõhkumises, kuid ühel hetkel jäänud ta vagunisse üksi. Kõik teised olid väljas, kui kostis Marki karje, ning kui nad vagunisse tormasid, leiti ta surruna. Poisi pea oli akna vahele jäänud nii, et ülemine aknapool surus selle vastu aknalauda laiaks. Pudruks, sõna otseses mõttes. Liha- ja kondipuruks.

Pärast seda ei piirdunud ajalehed enam lühikese teatega, vaid kirjutasid pika ülevaate Marki õppimisest (loomulikult ka koolist, aga täpsemalt internaadist, kus ta õppis), eluloost ja suhetest sõpradega. Rõhutatati mõlema juhtumi sarnaseid jooni: poisid on ühest koolist ja hukkusid mõlemad raudteel.

„Kurat, miks see viimane pidi raudteel hukkuma! Oleks vähemalt auto alla jäänud või oleks ta maha lastud!... Neetud!“

Enam ei jää ajalehed wait, seda mõistis Porter väga hästi. Võib-olla ilmub tema kooli nimi „Timesiski“. See oleks aga juba liiga kallis reklaam. Siis võib rahadega kohe hüvasti jätta.

„Miks just raudteel? Kas see ongi saatus?“

Porteril tuli järsku tahtmine saata pudel ja klaas vastu seina või akent, nii et kõik kliriseks, ja tunda rahuldust lõhkumisest, kuid ta pidas vastu. Ta kruvis pudelile korgi peale ja pani selle tagasi alumisesse sahtlisse. Klaas jäigi pesemata, nagu ta oli pesemata juba mitmendat nädalat. Porter tõusis püsti.

„Ah, suva, kunagi see pidi juhtuma. Saatuse eest ära ei jookse. Vallandan paar õpetajat ja palk jääb siiski samaks. Samanthalt ma kodus peapesu igal juhul ei saa.“

Rahustades ennast selle mõttega, läks Porter tagasi füüsika tundi, mis oli jäänud pooleli ootamatu telefonikõne pärast, kuid tööst ei tulnud enam midagi välja.

Inspektor Gordon Stewart pani toru hargile ja vaatas oma abilist, Andy Pearce'i, kes istus tema vastas laua taga ja jõi uneleva naeratusega hallist kruusist kohvi.

„Köömes,“ ütles Stewart, „internaati on informeeritud.“

Ta võttis kapist oma tumepruuni kruusi ja kallaskandale automaadist auravat kohvi. Ta istus jälle laua taha, pani kohvisse suhkrut ja võttis lonksu.

„Läheks äkki lõunale,“ ütles järsku Pearce. „Meil on kõik tegemised nagu tehtud ja mul kõht koriseb. Praegu paneks ühe suure peekoni nahka. Peale veel natuke vahukoort ja kohvi juustu-singileivaga ning saaks jälle tulla siia aega veetma.“

Stewart heitis talle varjamatult pahase pilgu.

„Siin ei veedetata aega. Aega veedeti võib-olla teil seal Belfastis, kuid meil siin sellist asja ei ole,“ ütles ta külmalt.

Pearce ei vastanud midagi, vaid jätkas rahulikult kohvijoomist. Isegi naeratus ei kadunud tema näolt. Liiga rahulik on see Pearce, mõtles Stewart, nagu üritaks ta meelega teiste närve süüa. Ebameeldiv tüüp.

Andrew Pearce ilmus nende linnakesse umbes kolm nädalat tagasi, kui ta Londoni härraste poolt Belfastist Gillinghami üle toodi. Tema tulekuga oli seotud palju arusaamatusi, vahel arvati isegi, et ta eksis linnaga, kuid lõpuks tuli Londonist selgitav teade, et „eriliste teenetega leitnant Andrew Pearce Belfasti kolmandast politseiringkonnast on üle kantud Gillinghami esimesse jaoskonda“, kus pidigi olema tema uus töökoht.

Esimene kord, kui Stewart kuulis Pearce'i rääkimas, tekkis tal tunne, et selle veel noore mehe tõttu (Pearce oli kolmekümne kahe aastane) tuleb tal ühel kenal hetkel lahkuda oma postilt. Pearce rääkis kiiresti ja käskivalt, ta tegutses otsustavalt ja julgelt — omadused, mida Stewartil endal polnud kunagi eriti olnud ning mida tavalisel ajal ei olnud sellises linnakeses nagu Gillingham eriti vajagi. Kuid Stewart tundis, et tuleb aeg, kui Pearce asub tema kohale ning tema, samuti eriliste teenetega politseinik, astub ametipostilt tagasi. Läheb pensionile ja vormistab ametlikult oma vanaduse, mida ta kuidagi ei tahtnud tunnustada.

Sellistele kurbadele asjadele mõtles Stewart viimastel nädalatel, patsutades oma ülemäära suureks muutunud õllekõhtu ja uurides peegli ees kortse oma näol. Kui saaks Pearce'i jälle kuhugi kaugele ära saata, oleks taas rahu majas!

Praegu aga üritas Pearce võtta ohje enda kätte ning viia Stewart sööma, selle asemel et tööd teha. Ja veel mõnitab kah, öeldes, et kogu Gillinghami politseijaoskond logeleb päevad läbi. Aga võib-olla tal ongi õigus — poisid linnas hukkusid ning politsei ei suutnud sellele kuidagi piiri panna.

Stewart võttis laualt ajalehe ning vaatas selle kiiruga läbi.

„Times“ mainis täna, et Gillinghamis sai juba teine poiss raudteel surma,“ teatas Pearce. Ta pani kruusi lauale. „Seda, kes hukkus tolles vanas rongis, nad vist ei arvesta. Kirjutasid lühidalt, et „kaks poissi, bla-bla-bla, politsei uurib“, ja kogu värk.“

„Selge,“ pomises Stewart, avades spordilehekülje. „Guardiani“ oled näinud?“

„Ei ole veel, ei viitsinud hommikul osta.“ Pearce tundis, et jää hakkab Stewarti hääles vähehaaval sulama, ning ta alustas uuesti: „Kohv teeb kõhu tühjaks, lähme vaatame „Forge Inni“ ja tellime taldrikutäie praadi...“

„Jah, meil on aeg minna,“ ütles Stewart ja pani ajalehe kokku. Jää ilmus taas tema häälede. „Aeg on jälle tööle minna, kui Belfasti jaoskonnas selline mõiste üldse eksisteeris ja te sellest aru saate. Me peame poisi juurde sõitma. Selle, kes nägi tolle Brighti surma. Kus haiglas ta on?“

„Püha Theresa.“

„Väga kena, see ei ole kaugel. Kannatate oma söögiga niikaua, kui me seal ära käime.“

Pearce jättis Stewarti rünnakule vastamata, kuigi tema näost oli näha, et see on väga raske. Ta vaid noogutas, pani oma kulunud pruuni pintsaku selga ning nad sõitsid Stewarti vana „Saabiga“ Püha Theresa haiglasse.

Haiglaks nimetati valget kahekorruselist majakest linna ääres vaid tinglikult. Peale nelja haiglaõe ja kahe arsti ei olnud seal muud personali ning palateid oli „haiglas“ vaid viis.

Infolauas öeldi, et Ian Newsome on veel šokis pärast öist juhtumit, kuid et tema juurde võib juba minna.

„Ainult,“ ütles keskealine tüse haiglaõe, „mitte mingit ülekuulamist. Poiss on tõesti suure vapustuse üle elanud ning see võiks tema seisundit veel halvemaks teha.“

„Ei, mitte mingisugust,“ noogutas Stewart, mõeldes, miks peab seaduse ja õiguse kaitsja oma töös nii palju valetama. Võib-olla sellepärast, et haiglaöel ei olnud piisavalt ilusat naeratust neile pakkuda.

Kui nad Iani palatisse astusid, luges poiss mingit ajakirja. Kirju kaane peal oli kujutatud punases särgis jalgpallur koos palliga. Kui Ian nägi inspektorit, pani ta ajakirja väiksele lauale voodi kõrval ning jäi ootavalt talle otsa vaatama. Stewart märkas, et tema pilgus ja kehas oli imelik pinge, millega ta ootas esimesi sõnu külaliste suust. Poisi nägu oli lubivalge, silmade all olid tumedad ringid.

„Tere, Ian,“ alustas Stewart vaikselt. „Mina olen inspektor Stewart ja see on minu abiline Andy Pearce. Me oleme esimesest jaoskonnast.“

Stewart kartis, et Ian ehmatab ja hakkab nutma — öe jutust ja poisi hirmunud pilgust võis seda vabalt oodata, kuid Ian vaid noogutas väsinult, nagu nõuaks see talt suurt pingutust.

„Väga meeldiv. Ma olen Ian Newsome.“

Stewart ja Pearce istusid. Stewart heitis pilgu laual vedelevale ajakirjale.

„Oled Liverpooli fänn?“

„Jah.“

„Hea meeskond, väga hea, üks parimaid. Mullu meeldis ta ka kunagi väga, aga praegu olen Watfordi fänn. Me saime sellel hooajal Liverpoolilt 3—0 pähe.“

„Jaa, see oli hea mäng,“ ütles Ian ja tema silmadesse ilmus korraks säde. „Me mängisime Watfordi ikka korralikult üle. Poleks me penaltit üle löönud ja veel paari võimalust kasutamata jätnud, oleks seis võinud ka 6—0 meie kasuks olla.“

„Jah, seda tõesti. Kuid me ei tulnud selleks, et rääkida jalgpallist, kuigi see teema mulle väga meeldib. Me tulime selleks, et paluda sul meile rääkida, mis juhtus eile õhtul, kui te Davidiga raudteejaamas olite. Mis tegelikult juhtus?“

Iani pilk muutus jälle uduseks ning ta langetas selle oma kätele, mis lebasid liikumatult tema ees tekil. Lõpuks hakkas ta rääkima. Ta rääkis aeglaselt ja väsinult ning paaril korral, kui ta mainis, et oli Dave'i peale vihastanud, löid tema silmad läikima ja jutt jäi mõneks sekundiks katki. Ta rääkis jalgpallimatšist, mis jäigi nägemata; rääkis oma ideest mööda raudteed internaati minna; rääkis ööst, Dave'i hirmust, marsihelidest ja lõpuks ka mahajäetud rongist, mis hakkas järsku liikuma. Oma jutustuse ajal ei tõstnud ta kordagi pilku ning kui ta lõpetas, mudisid tema sõrmed närviliselt voodilina, silmis aga olid pisarad, mida ta püüdis kangekaelselt varjata.

„Ta oli nii väike ja tubli... Ta oli minu sõber...“

Ian ei pidanud enam vastu ning tema silmist purskusid pisarad. Ta tõmbas teki silmade juurde ning varsti valgus valgele linale tume laik. Poisi kõhnad olad vappusid ja teki alt kostis kramplikku nuuksumist.

„Ma saan aru,“ ütles Stewart, manades näole professionaalse mõistva ilme. Praegu ta vihkas ennast selle kõige eest, et oli politseinik ning tema pärast nutab väike poiss. „Me mõistame sind, Ian, sa oled väga tubli.“

Kui nad palatist väljusid, vaatas Pearce Stewartile vaikides otsa ja keerutas sõrme oimukoha juures.

„Poiss on hull,“ ütles ta vaikselt. „Pole veel šokist vabanenud. Mahajäetud rong, mis hakkab sõitma. Jaburdus!“

„Ei tea midagi, ei tea midagi...“ ütles Stewart mõtlikult ning Pearce vaatas teda hämmastunult. Veel natuke ja ma saan sama hinnangu osaliseks, mõtles Stewart ning nad sõitsid „Forge Inni“ sööma.

Järgmisel päeval, täpsemini varahommikul, siis kui Stewart alles magas oma suures kaheinimesevoodis, kõlas läbilõikav telefonihelin. Stewart kargas uniselt istukile ning haaras toru. Telefon kukkus kolinal maha ning Stewart käratas pahuralt:

„Raibe!“

Hea veel, et ma olen lahutatud, mõtles ta unise peaga. Praegu oleks Torylt saanud paraja peapesu tema ülesajamise ja laamendamise eest. Selliste ülesajamiste pärast ta soojendaski praegu oma voodit üksinda.

„Halloo,“ ütles ta lõpuks käreeda häälega, pannes telefonitoru suu juurde ja hakates suitsupakki otsima.

„Inspektor Stewart? Wilson siin. Poiss on leitud depoost.“

„Mis depoost?“ küsis Stewart, kuid tema keha tõmbus järsku pingule. Käsi jäi nõutult öökapi ülemise sahtli juurde pidama. Veel üks? Hommikune kõha jäi kurku kinni.

„Rongijaama depoost. Ta jäi kuidagi raudteele ning töölised ei pannud teda hommikul tähele ja sõitsid laiaks. Kõik on juba kohal, ainult...“

„Selge. Tulen juba.“

Stewart viskas toru hargile, tõmbas tumehalli villase kampsuni selga ning tormas majast välja. Autos vedeles käigukangi kõrval vana muljutud pakk „Camelit“ ja Stewart pani suitsu suhu. Kümne minuti pärast seisis ta juba raudteejaama depoo.

Nagu maa alt ilmus tema ette Pearce. Tal oli seljas hele mantel nagu keskmisel detektiivil odavas kriminullis ning näol eksles arusaamatu naeratus.

„Kuule, Gordon, neljas. Tahad näha? Hoiatan, vaadata eriti midagi ei ole. Kunstiline väärtus vähemalt sellel hunnikul seal rööbastel puudub...“

Ta hakkas naerma ning tema põskedele ilmusid väiksed lohud.

„Lähme vaatame,“ ütles Stewart, kaheldes hetke.

„Seal rööbaste juures ta on,“ ütles Pearce ja näitas sõrmega depoo värava poole. „Täielik puder.“

Ta hakkas jälle naerma nagu tol korral, kui nad vaatasid esimest poissi. Siis Stewart küsis talt, miks ta naerab, ning Pearce vastas, et see on niikuinii kõigest internaadi poiss ning et tal isegi vedas, sest tal jääb nüüd väga palju elu koledustest nägemata.

„Ja pealekauba,“ lisis Pearce, „elu on kõigest mäng ja see surnud poiss on vaid järjekordne täringu number, mitte midagi muud.“

Juba siis hakkas Stewart Pearce'i jälestama, kuuldes aga nüüd tema naeru, tundis ta, et käed kisuvad vägisi rusikasse, et virutada sellele Belfasti oinale vastu nägu ja kustutada korraga tema naeratus. Äkki Pearce on lihtsalt hull? mõtles järsku Stewart. Ega teda asjata Belfastist lahti ei lastud.

Nad läksid depoo suure värava juurde, sinna, kust sõidavad tavaliselt sisse rasked jõuevedurid, vedades parandusse rikkis või vanu ronge ja vaguneid.

„Poiss oli sinna kuidagi kinni jäänud,“ seletas Pearce. „On selline mulje, nagu ta oleks minestanud ja rööbastele vajunud, õhtul aga käisid siin mitmed rongid ning nähtavasti sõitsid temast mitu korda üle, muutes ta veriseks tombuks, millena hommikul keegi tööline ta leidiski. Ära sisse astu, seal poisi kõrval on selle tööliste okseloik...“

See oli mõeldud naljana ning autor tähistas seda kohusetruult naeruga.

Stewart vaikus. Ta vaatas kohta, mille ümber seisis rööbastel kümmekond inimest. Enamik oli tumedas politseinikumundris, kuid oli ka paar raudteetöötajat ja üks ajakirjanik, Rob Slater, kes püüdis temale iseloomuliku kangekaelsusega murda läbi politseinike rivist.

Kui Stewart lähenes politseinikele, lasti ta ilma igasuguste küsimusteta läbi.

„Mis siin juhtus? Ma esindan...“ hüüdis Rob Slater, kuid edasist Stewart enam ei kuulnud. Ta jäi tardunult seisma ning vaatas üksisilmi kohta rööbastel, kus olid õnnetu poisi jäänused. Stewart muutus kahvatuks, kurku tekkis mingi raskus ning silme ees läks mustaks. Ta pööras kiiresti pilgu kõrvale.

„Noh, mis ma sulle ütlesin?“ küsis Pearce nagu kusagilt kaugelt. „Sellist ikka iga päev ei näe, on ju?“

Stewart sundis ennast veel kord rööpaid vaatama. Maa nende ümber oli verd täis pritsitud ning alles nüüd märkas Stewart, et seisab millelgi punasel ja

ligasel. Poiss oli Pearce'i sõnul lamanud rööpal, nagu soovinuks ta seda kallistada. Poisike oli peaaegu pooleks sõidetud ning jäi mulje, otsekui oleks keegi siin nüri kirvega hüigelsuure tomati katki löönud. Verd oli kõikjal ning järsku tundus Stewartile, et ka tema pükste peal on punased pritsmed. Sees hakkas jälle keerama.

Ta trügis politseinike vahelt läbi ning sattus kohe küsimuste tule alla. Ainukene kuulipilduja hetkel oli Rob Slater.

„Mis siin juhtus? Kes see poiss on? Kas nimi on teada?“

„Keri kuradile, Rob,“ ütles Stewart väsinult ja suundus väljapääsu poole.

„See on juba neljas, kas pole? Kas paljuks ei lähe juba? Kuidas te kommenteerite seda?“

Stewart jäi seisma.

„Tead, Rob, ma ütlen sulle ühte: see, mis siin toimub, ei ole mingi lihtne jama. Selle taga seisab miski, mida me ei mõista,“ ütles ta vaikselt, ent jätkas siis kõvema häälega: „Kuid ärge kahelge, politsei saab jälile, mister ajakirjanik Robert Slater.“

Ta läks edasi, Slater aga jäi tummalt paigale. Esimest korda nägi ta Stewartit sellisena: silmad paistes, hääl väsinud, juuksed segamini, liigutused ebakindlad. Nagu ei olekski oma tööga harjunud. Peaks kirjutama artikli politseiisefide ametisse sobimatuse kohta, mõttes Slater. Paar kollast lehte võtavad selle artikli ülimalt heameelega vastu.

Kui Stewart avas oma auto ukse, jõudis talle järele hingeldav Pearce.

„Kas sa lähed juba ära? Mis juhtus, sa oleksid nagu väsinud?“

Sa oled veel liiga noor, et mõista seda, mõtles Stewart pahaselt. Sa oled alles kollanokk ja ei jaga elus veel mitte midagi...

„Lähem jaoskonda. Ma jätan protokollid ja muud asjad sinu ajada. Vaata, et see rebane Slater midagi liiga halba teada ei saaks, muidu meie oleme esimesed, kelle pea lendab, kui ajaleht satub šefi lauale.“

„Selge. Slateril pea maha!“ hüüdis Pearce elurõõmsalt, andis naerdes au ja läks tagasi depoosse. Stewart sõitis jaoskonda.

Stewart istus oma laua taga ja rüüpas aeglaselt kohvi. Suhkrut oli liiga palju, kuid see aitas tal paremini mõelda. Ta vaatas enda ette paberile, nägemata veidraid kujundeid, mida joonistas automaatselt tema käsi.

Kõik poisid hukkusid rongide all või sees, kõik olid pärit Porteri internaadist (viimane osutus Thomas Pottsiks, 13-aastaseks poisiks, keda nähti viimati väikses raamatupoes Central Roadil). Stewartil oli kogu aeg tunne, et nende mõrvade — selles oli ta kindel, et tegemist on mõrvadega — taga ei saa seista inimene.

Maniak? Jaburdus. Kogu Gillinghami ajaloos ei ole siin olnud mitte ühtegi maniakki ja üle poole inimestest linnas vaevalt et teab üldse, mida see sõna tähendab.

Kes siis? Kuri vaim? Loodusejõud? Stewart hakkas naerma, kuid tema naer meenutas rohkem kuke kiremise sarnast närvilist kõkutamist kui lõbusat

naeru südamepõhjust. Vaim, demon, kurat ise?

„Lollus.“

Stewart vajus lauale. Jaoskonnas ei olnud peaaegu kedagi. Alles siis, kui Stewart nägi seinal kalendrit, meenus talle, et täna on laupäev. Laupäev, mis algab mingi poisi hukuga. Kena nädalavahetus, eriti tolle poisi jaoks.

Kuid kes siis? küsis ta jälle endalt. Kes seda tegi? Inimene? Tulnukas kosmosest, keegi lähemast suurlinnast? LOLLUS, kordas ta ja viskas pastaka närviliselt lauale. LOLLUS!

Järsku ta võpatas. Ta vaatas jälle kalendrit. Kuupäevade kohal oli pilt, ilus foto loodusest — rästik kükitab kivil ja soendab ennast päikese käes. Rästik... Madu... Rong... *Madu...* — *rong!*

Stewart kargas püsti, nagu oleks ta elektrilöögi saanud.

„Madu — rong? *Ah sa raisk!*“

Ta tormas oma kabineti uksest välja, jättes selle pärani lahti, ning jooksis imestunud valvelauakorrapidajast mööda. Ta istus oma „Saabi“ ning sõitis linna ainukesse raamatukokku.

Jooksujalu läks Stewart suurde teatmeteoste saali. Raamatukogu ise oli väike, kuid teatmeteoste kogu oli üks selle uhkusi — siin olid olemas peaaegu kõik Briti entsüklopeediad alates XIX sajandi keskpaigast.

„Mida ma teile annan?“ küsis paksude prillidega naine infolauas, pannes kõrvale ühe kohalikest kollastest lehtedest.

„Ma sooviksin saada midagi brittide muistsete usundite kohta.“ Stewart kratsis kukalt, meenutades koolis õpitut. „Noh, druiidid või veel keegi, kes siin elasid. Ja hilisemad perioodid kah muidugi.“

Naine noogutas ja suundus ühe riikli juurde saali tagumises nurgas. Ta viipas Stewartile käega.

„Tulge kaasa, lähme vaatame. Ma ei ole usundeid teab mis ajast vaadanud.“

Nad lehitsesid läbi mitu suurt entsüklopeediat, jõudes millegipärast järeldusele, et Kesk-Inglismaal ei olegi ühtegi suure maoga seotud legendi. „Usulahud viimase sajandi jooksul“ ei suutnud samuti anda vastust Stewarti küsimusele. Mis maoga on tegemist? Mis ta nimi oli? Midagi rahuga seotud... Kuid mida?

Madude kultust mainiti „Muistsetes briti usundites“, kuid vaid varasema Rooma ajaga seoses. Madu kui nõia käsilane, madu kui ravija, madu kui looduse kuningas...

„Äkki on see?“

Naine ulatas Stewartile libedate siniste kaantega uuema raamatu.

„Myrpeaths? Kas te otsite seda? See on...“

Myrpeaths! Stewart tundis kergeid judinaid, vaadates hüpnootiseeritult fotot, millel oli kujutatud kivi mingi ebaselge joonisega, mis vaid aimamisi meenutas madu. Kuid Stewart teadis, et see on madu. Madu *Myrpeaths*. Madu, keda kummardas peale keltide ka osa saksi hõime, kuid teise nime all. *Myrpeaths*...

„Legendi kohaselt roomas ta öösiti soodest välja ja kättemaksuks inimestele, kes loodust ei austanud, viis ära nende lapsed. Kui ta vihastas, toodi Myrpeathsile ohvriks viis poissi...“

Kui vähe siin on laste kohta kirjutatud, mõtles Stewart. Vaid paar lauset. Poisipõlves rääkis vanaema talle alati, et kui ta ei ole tubli poiss, tuleb soost Madu ja viib ta endaga kaasa. Viib ta endaga kaasa, kui ta sokid saavad mustaks või kui ta ei söö oma pudingit ära... Hiljem usk igasugustesse vaimudesse ja madudesse kadus, kuid mälestus jäi. *Myrpeahts*. Vanaema hirmutas väikest Gordonit, kuid *tema enda* pilgus oli mingi hirm, kui Gordon lõi vanemaks saades käega sellele legendile ja lubas soost tulnud Maole oma suurest sõnavarast kinkida paar parimat roppust. Vanaema *kartis* Madu, ta kartis! Vanarahvas kartis *teda* ja vanarahvas ei eksi mitte kunagi...

„Kas te soovite seda teatmikku veel kasutada?“ Raamatukogutöötaja hääl tõi Stewarti taas reaalsesse maailma.

„Ei, ei, ma ei soovi.“

Ta ulatas teose naisele tagasi, nähes viimast korda kivi Mao kujutisega, kelle vastu legendi järgi ei olnud muud vahendit kui alandlikkus. Ei tuli ega vesi ega õhk ei suutnud hävitada Myrpeathi. *Mitte miski*. Seda enam *metallist* Myrpeathi depoos...

„Lahjendamata „Black & White“,“ ütles Stewart baarimehele „Old Roadi“ pubis. Paul Pembertoni, vana baarimehe juuksed olid juba korduvalt jõudnud värvi vahetada, olles antud hetkel viimases staadiumis — need, mis olid veel säilinud, olid hallid, mujal läikis paljas pealagi. Hall vest ja erevalge pluus ei suutnud varjata tema tohutut kõhtu, millesse oli tõenäoliselt kogunenud juba mitme aastakümne jooksul tarbitud õlu.

Pemberton asetas Stewarti ette paksu põhjaga klaasi, milles kõlisesid suured jäätükid, ja täitis selle viskiga.

„Noh, võmm, tulid jälle nina täis võtma?“ küsis ta naljatoonil. „Sellised need meie korralvurid kord on, eks ju?“

„Kuule, Paul, palun jäta mind praegu rahule. Ausõna, mul ei ole täna tuju sinuga sõda pidada.“

Stewart võttis lonksu ja pühkis huuled käega puhtaks.

„Probleemid jaoskonnas?“ küsis Pemberton.

„Ah, üht-teist on, mitte midagi erilist.“

„Noh, seda küll nüüd vaevalt. Vaata, Gordon, sul värisevad käed. Nii palju, kui mina sind tean, ei ole sul iialgi käed värisenud. Sa pole seda tüüpi võmm, mees.“

„Varem ei ole midagi suurt minu kaela kukkunudki, Paul. Midagi tõesti suurt, mille ees isegi Yard hakkaks värisema.“

„Nii et mingi raske kuritegu. Selge... Või äkki probleemid šefiga?“

„Kuule, Paul,“ ütles Stewart, vaadates peaaegu anuvalt Pembertonile silma. Viski ei mõjunud ikka veel, ainult ebameeldiv maitse oli suus. „Vaata, sina oled ainult baarimees, sul probleeme ei ole.“

„Noo, see nüüd küll...“

„Noh, ma räägin, et võrreldes minuga. Ja sellepärast ongi Jumal teinud sulle ülesandeks leevendada teiste inimeste muresid, kuid praegu ma *ei saa* sulle mitte midagi öelda. Püüa sellest aru saada. Omal alal oled sa proff, ausõna, Paul.“

Stewart patsutas meest õlale ja hakkas väsinult naerma.

„Lõpuks ometi räägid sa normaalset juttu,“ pomises Pemberton, eemaldudes Stewartist, et kallata ühele kliendile Carlsbergi õlut.

Stewart jõi lonksu ja asetask tühja klaasi letile. Imelik pilk on Pembertonil, mõtles ta. Aga pole ka ime, hommikul oli mul ehtsa hullu nägu. Mis parata, juba neljas poiss leiti Mao küüsisist.

„Teda ju ei peata miski,“ ütles Stewart vaikselt. „Mitte miski...“

„Mis sa räägid?“ küsis Pemberton.

„Mitte midagi, ära pane tähele. Sa käitud praegu hästi ja ära edaspidi kah sega mind, eks? Anna andeks, ma ei taha sind solvata.“

Madu... Madu... Aga praegu on Rong. Tehniline areng... Missugused lollid mõtted. „Raudne Madu“, „Mao vaim juhib rongi“, kujutas ta endale ette „Timesi“ esikülge, kui teade jõuab pealinna lehtedesse. Mõtted muutusid üha hullemaks. Aga *poisid* jäid.

„Ütle, Paul, kas sa oled kuulnud midagi sellisest maost nagu Myrpeaths? Vanaemalt, näiteks, või legendidest...“

„Kuule, nagu ei meenuks. Mis ta nimi oli?“

„Myrpeaths.“

„Myrpeaths, Myrpeaths...“ Pemberton vangutas pead. „Ei tea, ei meenu. Imelikud küsimused sul täna, Gordon. Näost ära, joo lahjendamata viskit, oled närviline... Mis sul seal jaoskonnas siis juhtus?“

„Paul, ma ju ütlesin sulle, et ära topi oma nina sellesse, eks ju? Kalla mulle parem veel sedasama.“

Pemberton täitis vaikides klaasi, kuid tema näost oli näha, et ta on solvunud. Ta ei vaadanud Stewarti poole ning tema suu muutus paksude põskede vahel kitsaks triibuks. Ta kallask klaasi täis ja läks kohe minema.

Nüüd solvus, mõtles Stewart ja võttis lonksu. Ta loksutas viskit suus ning tundis meeldivat torkimist põskedel ja kurgus. „Madu nõuab ohvriks viit poissi...“ oli öeldud teatmikus. Viit. Neli on ta saanud, üks peab olema veel. Keegi siit linnast...

Järsku kargas Stewart püsti, nagu oleks tool tema all põletanud.

„Eddie!“ käis mõte läbi pea. „Poja, viimaks tema?... Ei! Ainult mitte tema!“

Ta istus ning püüdis rahuneda, öeldes endale, et terve Gillingham on täis väikseid poisse, keda võib ihaldada Madu, kuid ainuüksi mõte, et Madu võib *veel* kellegi ära võtta, oli kohutav. Võtta ohvriks. Seda enam, et see võis olla Eddie.

Stewart läks kiire vaaruva sammuga ning vajus oma autosse. Ta vaatas kella. Pool kümme.

„Juba! Joomar, liiguta nüüd ennast, seni kui *tema* ei ole tegutsema hakanud.“

„Camel“ ilmus suhu ning Gillinghami politseiinspektor Gordon Stewart sõitis kõiki liikluseeskirju eirates jaoskonda.

„Seda Madu ei peata miski,“ ütles legend. „Mitte miski...“

„Niikaua kuni ta eksisteerib!“ röögatas Stewart ja lõi rusikaga vastu rooli, mille peale tema „Saab“ tegi nõksu, kaldudes vastassuunalisele teepoolele. Õnneks ei tulnud vastu ühtegi autot, sest muidu oleks kokkupõrge olnud paratamatu.

Jaoskonnas oli vaid korrapidaja. Ta istus suure puubarjääri taga ja luges mingit punaste kaantega sopakat.

„Walker!“ käratas talle Stewart, uksest sisse tormates. „Ava relvaruum, mul on kiiresti vaja. Eriolukord. Liiguta, liiguta ennast!“

Valvur ajas enda aeglaselt püsti ja hakkas riulist võtit võtma. Tee ruttu! kiirustas Stewart teda mõttes.

„Aga milleks te seda soovite, sir? Ma ei saa niisama...“

„Ma ütlesin, et on vaja. Mina vastutan. Mul on kindel info, et toimub veel üks mõrv ja vaata“, tema hääl muutus järsku ähvardavaks, „kui ma praegu võtit ei saa ja mõrv toimub, oled *sina* süüdi. Ja oma koha kaotad *sina*. Anna võti!“

Walker sügas flegmaatilisel pead, nagu Stewarti sõnu kaaludes, ning ulatas lõpuks inspektorile võtme, mille küljes oli paberilapats ruumi numbriga. Stewart vaatas automaatselt numbrit. Ladu 13. Kurat, muud ei saanud anda või! Kuid uut küsida ei olnud enam aega ning Stewart jooksis lao juurde.

Ta võttis nagist suure seljakoti ning hakkas sellesse toppima granaate, padrunivõid ja dünamiidipadruneid. Ta pani koti selga ning tundis, nagu oleks tema õlgadele istunud elevant.

„Ah sa raisk, kui raske!“

Ta võttis riulist taskulambi ja kumbagi kätte vintpüssi, kontrollis, et mõlema päästikud ja automaatvahetused on korras, ning jooksis vestibüüli, nõtkudes koti raskuse all.

„Mine pane ladu kinni ja kirjuta päevikusse, et ma võtsin relvad,“ viskas ta üle õla Walkerile.

„Aga, inspektor, ma pean relvad kirja panema...“

„Mul ei ole aega sellega jamada...“

Lause lõppu Walker enam ei kuulnud, sest Stewart kadus juba ukse taha, mis lendas tema järel pauguga kinni. Walker kuulis, kuidas Stewart käivitas auto ja see võttis maad kaapides paigalt. Siis võttis Walker rahulikult 13. lao võtme dublikaadi ja läks ust sulgema.

Tumesinine „Saab“ peatus raudteejaama ees, riivates bussipeatuse posti ja jättes enda järel mitmemeetrised mustad jäljed asfaldil. Auto uks lendas lahti ning sellest astus pimedale tänavale tüse, tavaliselt heatahtliku näoga keskealine mees.

Kuid praegu oli tema näol vihane grimass, silmad olid unepuudusest ja joomisest paistes.

Stewart võttis autost raadiosaatja ja vajutas punasele nupule.

„Walker, sina? Otsi leitnant Pearce üles ja ütle talle, et ta tuleks meestega rongijaama... Tee, nagu ma ütlesin!“

Kuradi flegmaatik! Stewart viskas sahiseva raadiosaatja närviliselt autosse ja võttis laetud püssi kätte. Teise kätte võttis ta taskulambi, vööle riputas kuus granaati (rohkem ei mahtunud) ja toppis taskud padruneid täis.

„Ma talle näitan poiste söömist!“

Kui ta süütas suitsu põlema, valgustas Stewarti nägu hetkeks välgumihkli leek. Tema silmad vaatasid tuimalt ühte punkti, vasak laug tõmbles närviliselt.

Päike oli juba loojunud, taevas oli kaetud tumelillade pilvedega. Jaamahoone oli halvasti valgustatud ning kui Stewart läks trepist üles, komistas ta mitu korda pimedatel astmetel. Kaks kodutut magasid tühjadel pinkidel. Miks ei taha Madu *neid*, vaid noori poisse?

Perrooni valgustas vaid üks tuule käes krigisedes kõikuv lamp. Stewartil tekkis järsku tahtmine seegi alla tulistada, et teda ei oleks näha selle reetlikus valguses.

Ta vaatas ringi. Pimedus. Eemal oli pimeduse varjus tume depoo. Ja Madu.

„Myrpeaths!“ röögatas Stewart õhtuvaikuses.

„...peaths!“ kordas kaja. Stewart võpatas ning surus püssi kõvemini vastu rinda. Jalad värisesid, juuksed kuklal olid õrnalt turris.

Küll ma talle näitan! Ma teen ta *maatasa!*

Stewart ronis ebakindlate jalgadega üle rööbaste ja läks taskulambi valgel komistades depoo poole. Ta peatus depoo värava ees. See sarnanes suure kiskja maigutava suuga, mis neelab alla kahtlusteta iga ebameeldiva külalise.

„Myrpeaths!“ karjus Stewart jälle ning tundis, et tema hääl väriseb. Kaja hüüdis midagi ebaselgelt depoost vastu ning Stewart tundis õhkuvat külmust.

Ta valgustas depood ning nägi suurt vedurit, kaks lampi nagu silmad peas. Mingid rotid või hiired, Stewart ei näinud kes, jooksid valguse eest peitu. Ta võdistas õlgu.

Sel hetkel, kui ta kavatses depoosse astuda, hakkas kusagilt kostma kiire marsiviis. *Tra-ta-taa, tra-ta-taa...* Stewart võpatas ja vaatas ringi. Mitte kedagi. Ainult *tra-ta-taa...*

Järsku süttisid veduri silmad ning Stewart pillas maha taskulambi, mis kukkus kolinal rööbastele. Vedur vaatas teda süüdistava pilguga depoo sisemusest ning Stewart tõstis ühe käe silmade kaitseks. *Ära sega mind, võõras! Tra-ta-taa...*

„Läheb lahti!“ ütles Stewart endale ja tõstis vintpüssi. Lampide valgus oli pimestav ning Stewart vaid aimas, kus asub kabiin. Ta tulistas. Kuul pörkas vilistades metallist tagasi. Depoost kostis jälle õrn kaja: „Kurat!“

Tra-ta-taa...

Vedur hakkas aeglaselt liikuma, lastes korstnast mootorimürina saatel

välja suure pilve musta suitsu. Teine lask. Jälle metalli. Vedur oli umbes viiekümne meetri kaugusel. Stewart taganes. Lask. Klirinal lendas kabiini aknaklaas katki.

„Juhhei!...“

Juubeldused jäid Stewarti kurku kinni. Vedur lähenes kiiremini, silmad vaatasid hüpnotiseerivalt inspektorit. *Ära jookse, sa oled minu saak...* Stewart taganes veduri eest nagu abitu küülik mao eest.

Lask — Mao parem silm kustus, kuid ta ei peatunud. Kolmkümmend meetrit. Stewart tulistas veel kord, kuid kuul põrkas sahas tagasi. *Tra-ta-taa...*

„Kurat!...“

Granaat! meenus Stewartile. Ta kiskus jaheda metallkera vöölt ning tõmbas silmuse välja. Kaksikümmend viis meetrit. Vise. Granaat põrkas sahas tagasi ning kukkus rööbaste vahele. Järgmisel hetkel oli vedur juba selle kohal. Kostis kõrvulukustav plahvatus ning veduri alt lõi välja helekollane leek. Maapind vappus, kuid Madu jätkas liikumist. Ainuke silm vaatas kurvalt Stewartit. *Mind ei hävita mitte miski, Inimene...*

Tra-ta-taa...

Kümme meetrit. Stewart kiskus teise granaadi vöölt. Silmus lendas kõrvale. Ühe käega inspektor tulistas, kuid kuul tabas jälle metalli. Kümme meetrit. *Kui aeglasel maod!* Stewart tundis tema sooja hingust enda näol. Ta taganes komistades, tema lähenes.

Viis meetrit. Stewart peatus hetkeks ja viskas granaadi, sihtides kabiini. Ta kuulis vaid klirinat, kui granaat lendas läbi katkise esiklaasi vedurisse, ning pöördus ringi, et jooksmata hakata, kuid sel hetkel jäi tema parem jalg rööbaste ühenduskoha vahele kinni. Maapind lähenes ja Stewart kukkus õliste rööbastele. *Tra-ta-taa...*

„Ei!“

Kaks meetrit, meeter... Inspektori karje summutas plahvatus. Veduri kabiini klaasid lendasid kildudeks ning neist sööstis välja erepunane lakkuv tulekeel. Või tema vaim. *Surnud vaim...* Veduri sisemusest kostis veel üks plahvatus nagu haavatud looma mõirgamine ning kõik jäi vaikseks.

Pearce kummardus Stewarti kohale, ning saanud jagu iiveldusest, kergitas tema pead. Üks jalg oli rongi alla jäänud ja vedeles verest tühjaks jooksnuna kahe rööpa vahel. Suurest august kohas, kust jalg pärit oli, voolas pulseerides veri. Enam ei pursanud nagu purskkaevust, vaid lihtsalt voolas.

Paarikümne meetri kaugusel seisis põlev vedur, mis oli pärast plahvatust natuke edasi sõitnud. Selle ümber askeldasid politseinikud ja tuletõrjujad, keda häire oli soojadest vooditest välja ajanud. Jaama ees ulus ühe politseauto siren, pimedust valgustasid punased ja sinised vilkurid.

„Sa said tast jagu,“ ütles Pearce Stewartile kõrva.

Inspektor avas aeglaselt silmad.

„Madu?... Eddie... Ohutu...“

„Jaa, jaa, ohutu. Kõik on läbi. Käärabi tuleb varsti...“

„Pole... mõtet...“

Ei ole jah, kretiin! Hakkan ma sulle kiirabi kutsuma, idiot! Sa oled ära teeninud surma — sa tapsid minu parima mehe selles veduris. Idioot!

„Ta on... surnud,“ kähises Stewart ja hakkas rögisema.

„Jah, surnud,“ vastas Pearce ning pimeduses võis tema näol näha väsinud ilmet. „Sina tapsid ta...“

Nüüd ma pean endale uue mehe palkama. Bobby on surnud ja just selle kretiini pärast. Poisse aga on selles ilmas veel liiga palju, et minu missiooni lõpetada! Idioodid, nad kõik on idioodid!

„Ma...“ Järsku tõmbus Stewarti keha Pearce'i kätel pingule, kuid lõtvus siis. Igaveseks. Tema poolsuletud laugude alt vaatasid silmavalged pimedusse.

„Surnud,“ teatas Pearce kõrvalseisvale politseinikule ja viskas Stewarti keha vaevunähtava põlgusega maha. Ta tõusis püsti ja rapsis põlved puhtaks. „Tehke protokoll.“

„Jah, inspektor.“

Õige, kretiin, nüüd olen mina inspektor ja mind ei peata enam mitte keegi! Pearce läks auto juurde, vilistades mingit viisikest. *Tra-ta-taa, tra-ta-taa...*

Üks kretiin siin ilmas vähem. Aga poisikesi on veel liiga palju! Kõik nad on kretiinid ja idioodid! Alles nüüd algab minu missioon täies jõus...

Tra-ta-taa...

SIIM KÄRNER

•
Mis on sealpool eluhurma,
mis on sealpool sünkjat surma,

on seal valgust, on seal aega,
on seal toad ka valge laega,

kas ka seal õhtuks raageb jõud,
kas ka seal põlde tabab põud...

Oh ära küsi, too parem puid,
vanaema meil ju käskis
elus hoida süsi.

•
Täht langeb,
valge viiv,
pimedus peod
jälle paneb kokku,
kahisevad kõrkjad,
rudiseb liiv.

•
Üskõiksuse müiniväljade ees
ei ole tähiseid.

•
Vanaema kudas,
emä kudas.
Nende kähen
kik sai kõrda,
hakas eläme.

Kudas?

•
Oh neid üübikid:
oles võind
ju olla.

Oh sedä maarjaaina:
oles võind
ju olla.

On sedä pihläku puna:
oles võind
ju olla.

Vai omgi kogu elu
üits tagasivaatmine,
üits oles võind
ju olla?

•
Elun luige
äi tule tuppa,
buss,
mes külätiil vaarup
äi ole ju tõld.

Elun luige
printsis äi moнду
ja buss,
sii külätiil vaaruv,
mes parate,
omgi siu tõld...

•
Kes sia küll olet,
kes me kik oleme
siin Linnutii servän
aa ääremaal?

•

Ta äi lase tänävu
hainagi ärä tetä,
vao kik puhtani vii all,

ta võts
Puru-Juhani
minevnädäli ärä,
saigi tõine
vuudivaivast valla,

ta pidäs
augusti lõpuni kuiva,
lasks villä
ilusti ärä võtta...

Kes ta sis om,
sü ta,

taivas vai maa?

•

Kõrrage tulep
kik müldē,
nii sõna,
ütlemise,

pühä jumal,
sü oll ju
ilusemp aig,
mes ollu,
sü võis viil
olemen olla,
võis...

Vai omgi
kogu elu
üits minek,
tagasivaatmine.

•
Ämärus avap
oma lehviku,
ahjun sinitses
tõmbuve söe
ja üle Ruumäe
tõusep tähesära...

Kas võetes kik
nüid jälle ärä?

19. 12. 95

•
Unest tulija
sängiserväl
sirutep selgä,

kergempat
äi säälgä sis...

•
Päev päevä perän
pudenev piust,

tii õhtani
om pikk

ja säääl,
kos kistup valgus

miu uudap
üits valge pääge päkäpikk.

TRIINU KARTUS

ÜKSILDANE

Ma ei tea, kas peaksin käima
tõttavat või pikka sammu, —
minu tee on üksildase
märkidega märgit' ammu.

Milleks vaata tagasi või
milleks vaata ette?
Tagapool on valevarjud,
eespool silmapetted.

Ma ei tea, kas peaksin naerma,
mured tulde heitma?
Või ehk pisarate varju
kurvastused peitma?

Naer on õönsakõlaline;
nutta pole vaja.
Üksildase tühjas kojjas
sõnad on vaid kaja.

SUVIHARI

Jooksen kärmelt, jalad kastes,
ootus igas jalaastes.

Lauludest ja huikeist helab öö.

Ärevusest tulvil meeli laulan,
jooksen kopli eeli sinna
ööst kus jaanik lõõmab.

Leegis, sädemete sajus,
valgussõõris, puude varjus,
ülal, all ja ümberringi
tuiskleb rõõm ja naer.

Vaatan, võlutud ja lummus:
valgus särelema kummus,
kaarest kaarde kiirgab laotus.

Õogi haihtub. Helendusse uppund vari.

Valgus võitis! Suvihari puhkend leekidest ja laulust.

KIBEDUSE HETKEL

Nüüd leegitsevad linnad kohutavas lõõsas.
 Kui vanas vagajutus põles põõsas,
 siis usk sai kinnitust.
 Ent minus usk on langend pihuks, kastund saasta,
 ei kunagi küll maast ta
 tõuse, lenda kõrgekspeetud radu.

Miks kadu selline, miks kadu?
 Miks halamine, milleks süütu veri?
 Ja ikka veel see võigas leek ja lõõm!

Kas Vägede Jehoova verejanu sõõm
 ei saa veel täis, ei täitu kõrvad kisast?

Miks kõneldakse siis veel kõikiarmastavast Isast?

KURJAL AJAL

Sellel ajal kurjus kõnnib ringi
 kõrgilt, nagu valitseja mingi.

Viletsus ja needus mustas kukrus;
 järel tasahilju hiilib nukrus.

Vaev sel kurjal ajal kaelas ripub.
 Mure voodiseltsiliseks kipub —

öösel nagu ussiga sa maga,
 aga päevalgi ta käib su taga —

jalajälgedesse samme seab,
 vahest nagu lõa otsas veab.

Ahastus ent sellel kurjal ajal
 valvab kõigi nelja tuule najal.

VÄÄVELKOLLANE KEVAD

Möödunud ööl alles veel vihmade ladin
 nii kui veelindude plidin ja pladin.
 Ikka see häälightsus unde
 öö läbi, ajatuid tunde.

Täna ent sätendab päike kui kullast.
 Igalpool ainult on õitsevat kollast.
 Sõõrmeisse lõhnava kreegi
 õietolm — kollane seegi.

Päikene kiiskab kui valatud kullast!
 Herk-kollast-väävlit purskuks kui mullast.
 Kollane pimestab, priiskab, —
 meeltesse „kevade“ kriiskab.

TRIINU KARTUS on pärit Tallinnast ja ta oli kaheteistkümne aastane, kui tuli minék. Läbi Saksamaa, Inglismaa ja Melbourne'i sai pagulaskodumaaks väike 1¼ Eesti suurune Tasmaania saar Austraalia mandrist kagus. Seal on Kartuste perekond elanud juba 32 aastat. Triinu Kartus on säilitanud oma emakeele, tema 1993. a. Adelaide'is ilmunud — seni ainus — eestikeelne luuleraamat „Varjude mäng“ on selle tunnistuseks.

Erialalt on ta kangakudumise õpetaja, agronoomist ema ja talupidajast isa laps.

Tema praegune kodupaik on Austraalia väikseim, ent poliitiliselt hästikorrastatud osariik, mil on keskvalitsuse ülemkojas sama arv saadikuid kui suurtel osariikidel, millega on tagatud talle kõikidega võrdsed õigused.

Saare kliima on vähem leitsakuline kui mandril, kujult meenutab ta Hiiumaad ning oma +10°— +30° piirtemperatuuride juures kasvatab rahus kaski ja pihlakaid. Maa on väga mägene, lääneosas lausa karm ja metsik. Suvine lumetorm või äkiline paati ümberpaiskav maru on tavalised. Põldu haritakse rohkem põhjas, õunad ja viinamarjad, kartul ja oopiumimoon. Tuntakse tasmaania erakordselt peenekiulist meriinovilla.

Kuulsaks või õieti kurikuulsaks on Tasmaania saanud kui ajalooline Suurbritannia karistuskolooniate asuala oma tuntuima sunnitöövanglaga Port Arthuris (1830—1877). Rahutu mere, kaljuse ranna ja ränkade teoolude tõttu tuli põgenemiskatseid harva ette. Selle asunduse varemeid külastavad tänapäeval meelsasti kõigi maade rändurid.

Triinu Kartuse sõnade kohaselt peeti veel sel ajal, kui nende pere Tasmaaniasse elama asus, põlvnemist vangidest diskrediteerivaks asjaoluks, tänapäeval aga võetakse sellist perekonna tagapõhja kui auasja.

Mis puutub eestlastesse, kes sinna aegade jooksul elama on asunud, siis peaaegu eranditult on jäädud paigale. Nähtavasti meeldib neile seal, nagu ka siin toodud luuletuste autorile.

A. P.

BALLAAD VISBY LINNA HIRMSAST
ÄRAHÄVITAMISEST KOHALIKU
QUASIMODO POOLT
Eesti versioon

Istun kirikutornis
ja luuletan,
sest paremat pole
mul teha —
tüdruk võeti mult ära
ja kätel veel
ma tunnen ta
õhkkerget keha.

Ei olnud must meest
tollele naisele
ja ega vist tahtnudki
mind ta.
Nüüd on ta läinud
ja ümbrusest
on kadunud
viimne kui
lind ka.

On rahvas surmvaikne.
Sest vaikusest
mu kuulmenahad
on hellad.
Ei rohtu siin muud —
tuleb taguda
nüüd ränkrasket
kirikukella:

et kaoks see kergus
mu käte seest,
et ei hääletult puruneks
linn all —
kellakõminal lasen ma
hukkuda
sellel väikesel
vääritul
linnal!

Et mis nad siis võtsid
ja tapsid ta —
siit ülalt on
hullemaid nähtud;
siin kirikuski
käib selliseid,
et mõtled, et
miks nad
on tehtud...

Väikeses linnas
kolmteistkümmed
kirikut! —
varsti torn on siin
torniga risti;
nad lõhuvad linna,
kuid minu torn
jäab viimsena
uhkena püsti!

Nüüd: nõör...
Ja nüüd: löök!
Veel üks löök!
Veel üks löök! —
Rahvas põgeneb
mäkke ja merre!
Nad tänagu mind,
et ei uputa
kogu linna ma
lihtviisil
verre!

Pimm-pomm!
Veel üks torn!
Veel üks torn!
Veel üks torn...
ja ongi kaksteistkümmed
maas neid.
Müürid vanguvad kaasa
ja iialgi
keegi üles ei ehita
taas neid.

Töö on tehtud.
 Kostab vaid
 kaarna hõik
 mu pea kohal
 torni tipul.
 Viimses vaikuses
 kuulen,
 et kriiks on sees
 ka kiriku
 tuulelipul...

Mu käed on taas
 rasked
 ja nõõridest
 peopesad on
 rakkudes, hellad, —
 nii kohmas kätega
 harutan
 mängust välja
 kõige väiksema
 kella:

seda tilistan
 surnud linnale
 ja võib-olla
 naljakas näin ma.

Ja lähen siis.

Nii nagu minnakse,
 kui trepist
 ei viitsita
 käia...

XIX sajandil märgitses Balti küsimus Peterburist vaadatuna peamiselt vene-saksa vahekorda, milles kohalikel põlisrahvastel oli vähe kaasa rääkida. XX sajandi algul olukord pisut muutus. Selleks ajaks omandasid lätlased ja eestlased Vene valitsuse silmis niipalju kaalu, et neid ei saanud enam täielikult ignoreerida. Juba enne 1905. aastat tegid kohalikud administraatorid katsed etendada kolmanda, kõrgemalseisva ja lepitava jõu osa.¹ Niisugused katsed tugevnesid muutustega Venemaa poliitilises korras, üleminekuga absolutismist duumamonarhiale.

Konstitutsiooniline kord Venemaal oli poolik ja ebajärjekindel, ent eeldas süiski teatud uute mängureeglite arvestamist.² Üks uue aja märke oli elav askeldamine reformide ümber valitsuses ja Duumas, kusjuures see toimus avalikkuse teravdatud tähelepanu all. Ääremadel tähendas poliitiline laveerimine ja manööverdamine seda, et otsene sõjalis-politseline vägivald asendus vähem brutaalsete ja varjatumate abinõudega vastavalt sellele, missugused olid vajadused ja võimalused.

XIX sajandi teisel poolel tabas venestamine impeeriumi läänepoolseid ääremaid eri aegadel ja üksteise järel: kõigepealt Poola ja Leedu, siis Läti ja Eesti ning lõpuks Soome. Uus venestamislaine, mille haripunkt oli aastail 1908—1910, algas ja ka lõppes neis aga üheaegselt.

Muidu oli Soome küsimusel Balti küsimusega vähe sarnasust. Balti autonoomia oli põhiosas likvideeritud juba XIX sajandi lõpuks ja seda ei taastatud kunagi. Soome autonoomiat surveaastatel (1899—1905) küll kitsendati, ent esimese Vene revolutsiooni tulemusel sai Soome 1906. aastal uue põhiseaduse ja valimisseaduse, millega loodi Euroopa moodsaim ühekojaline parlament. Eduskund moodustus üldise ja ühetaolise hääleõiguse alusel, kusjuures naised said esimesena Euroopas riiklikel valimistel hääleõiguse. Seda ulatuslikku autonoomiat asus Vene valitsus teisel surveperioodil (1908—1917) „Soome õgijana“ tuntud kindralkuberner F. A. Seyni juhtimisel likvideerima. 1910. aastal kiitis Duuma heaks seaduse, mis siirdas Eduskunna võimu Duumale.³ Seejärel sõjakäik Soome vastu rauges. Vene ajaloolane A. Avrehh

Autor tänab Soome Kultuuri Sihtkapitali ja Eesti Rahvuskultuuri Fondi uurimistoetuse eest.

¹ A. V. B e l l e g a r d e, *Minu mälestused Eestimaa kubernerina. Tartu, 1937, lk. 239—240 jm.*

² V. V. L e o n t o v i t š, *Istoriija liberalizma v Rossii 1762—1914. Moskva, 1995, lk. 491 jj.*

³ S. Z e t t e r b e r g, *Iseseisva Soome ajalugu. Tallinn, 1995, lk. 12—14.*

arvab, et tsaarivalitsus ei uskunud enam ise võimalusse lähiaastatel realiseerida Soome lämmitamise suurejooneline plaan.⁴

Vene valitsuse poliitikat rahvuslikel ääremaadel mõjutas suur hulk mitmesuguseid sise- ja välistegureid, esmajoones ekstreemsed situatsioonid, kriisid, revolutsioonid ja sõjad. Möödunud sajandil olid selleks Poola ülestõusud (1830—1831, 1863—1864) ja sisekriisid (1859—1861, 1879—1890), meie sajandil esimene Vene revolutsioon (1905) ja Esimene maailmasõda.

Tsaaririigi viimastel aastatel avaldasid valitsuse Balti poliitikale kõige enam mõju sõda ja sellega seotud riigi julgeoleku probleemid. Sõda äratas Venemaa valitsejates ellu vanad hirmud, et impeerium võib osutada äralõigatuks meredest ja ookeanidest.⁵ Oli ju Venemaa üks peamisi sõjasihte Konstantinoopoli ja Musta mere väinade haaramine. Selles küsimuses olid ühel meel nii võimalolijad kui ka opositsioon.

Niisuguse geopoliitilise kinnisidee seisukohalt oli Baltikumil ülimalt tähtis asend Vene riigi läänepiiril Läänemere kontrollijana autonoomse Soome ja mäsulise Poola ning Leedu vahel. Kõigil nimetatud aladel oli vene mõju nõrk, kohalikud ülemkihid olid muulased (rootslased, sakslased, poolakad), valitses võõrusk (luterlus, katoliiklus). Need alad kuulusid ajalooliselt läänekristluse piirkonda ja orienteerusid Läänele. Neis valitses separatismi ja irredentismi, (uue) mässu ja vaenlase poole ülemineku oht. Seesugune olukord tekitas valitsuses soovi nende ääremaade autonoomiat kitsendada ja Vene kohalolekut suurendada. Arvestada tuleb muidugi ka rahvusriigi ideed, mis välistas autonoomia ja föderalismi. Venemaa valitsejad võtsid eeskujuna mitte lõdvalt seotud Austria-Ungarist ja Türgist, vaid rahvuslikest monoliitidest nagu Saksamaa ja Inglismaa. Ja vaevalt saigi selliselt ebademokraatlikult režiimilt oodata liberaalset rahvuspoliitikat.

Ka sõjaliselt olid läänepiiri äärsed alad kergesti haavatavad. Kindralstaabis kardeti vaenlase dessanti Soome ja Baltikumi, kust kulges lähedalasuva pealinna kaitse eesliin. Seetõttu suurendas Venemaa maailmasõja eel ja ajal järsult oma sõjalist kohalolekut Balti regioonis. On arvatud, et venevastase mässu Soomes hoidis Esimese maailmasõja ajal ära seal paiknenud suurearvuline Vene sõjavägi.

VENESTAMINE — PRIORITEETNE SUUND

Vene valitsuse sõjaeagse rahvuspoliitika analüüs näitab, et üldine suund tsentraliseerimisele ja unifitseerimisele jätkus. Prioriteetne suund oli vene mõju tugevdamine, mis tähendas venestamise jätkumist. Sellisele üldisele kursile oli allutatud ka valitsuse Balti poliitika, milles impeeriumi laiemad huvid põimusid läbi Vene spetsiifiliste huvidega regioonis.

Administratiivse venestamise dominandiks oli Balti autonoomia riismete

⁴ A. J. A v r e h h, P. A. Stolõpin i sudbõ reform v Rossii. Moskva, 1991, lk. 158.

⁵ Vt.: N. B e r d j a j e v, Natsionalizm i imperializm. — N. B e r d j a j e v, Sudba Rossii: Opõtõ po psihhologii vainõ i natsionalnosti. Moskva, 1990, lk. 103.

kaotamine ja siinse õiguskorra ühtlustamine ülevenemaalise. Kultuurilises venestamises oli põhirõhk keelepoliitikal, riigikeele pealesurumisel ja emakeele kasutamise kitsendamisel. Keelepoliitikas lähtus valitsus 1906. aasta põhiseaduse 3. paragrahvist, mis sätestas riigikeele kohustuslikkuse „kõigis riiklikes ja ühiskondlikes asutustes“.⁶ Põhiseadus lubas kohalike keelte kasutamist eriseadustega, ent üldjuhul seda ei rakendatud. Teadaolevaid erandeid oli Poola linnade omavalitsus, kus 1915. aasta märtsist lubati kasutada poola keelt. Kultuuriline venestamine osutus eriti tähtsaks seal, kus vene elanikkond oli arvuliselt väike ja ta mõju tühine. Vene keele ekspansioon pidi kompenseerima venelaste väikese osakaalu nendel aladel.

Reforme Baltimaades käsitas bürokraatia kui XIX sajandi teise poole reformide jätkamist eesmärgiga viia lõpule Balti autonoomia ja eripära likvideerimine. See oli üldine orientiir, mida aktsepteerisid kõik Balti asjadega tegelnud ametkonnad. Samas saadi ministeeriumides aru sellest, et Baltimaade erisusi pole võimalik lõpuni välja juurida.

Läti ja eesti rahvuslike ringkondade vene isamaalistele deklaratsioonidele vaatamata suhtus Vene valitsus nendesse umbusuga. Usaldamatus tulenes muidugi juba sellest, et tegemist oli muulastega. Kõige enam kujundas aga lätlaste ja eestlaste negatiivset mainet 1905. aasta revolutsioon, mil balti rahvad nõudsid enesemääramise õigust ja poliitilist autonoomiat. Eestimaa kuberner N. v. Büntingi esildise põhjal kandis siseminister P. Durnovo keisrile ette, et „Eesti mässu“ eesotsas oli vandeadvokaadi abi Jaan Teemant, kes kavandas Eesti eraldumise Vene riigist ja Eesti Vabariigi väljakuulutamise.⁷ Poliitilisele separatismile lisandus revolutsiooni laialdane ulatus ja intensiivsus, relvastatud võitlus (peamiselt Lätis), mõisate massiline põletamine ja rüüstamine, sotsialistlike parteide suur mõju. Nende asjaolude tõttu omandasid balti rahvad, eriti lätlased, ametlikes ringkondades mässajate ja ekstremistide kuulsuse ning nad kanti musta nimekirja varem patustanud poolakate, leedulaste, „kaukaaslaste“ jt. kõrvale.

Just 1905. aasta veenis Vene võimukandjaid selles, et Balti poliitikas on vaja edaspidigi lähtuda põhimõttest: vene mõju tuleb suurendada ja saksa mõju vähendada nii, et lätlaste ja eestlaste poliitilised õigused oluliselt ei laieneks. Peaminister S. Witte jagas oma memuaarides baltisaksa aadli seisukohta, et valitsuse venestamispoliitika oli aidanud kaasa revolutsiooni puhkemisele, sest vana ja arenenud aadlikultuuri asemele ei loodud midagi „tõhusalt venelikku“. Vene kool ja vene vaba kirjandus, mis hõõgus vabastusvaimust, olid kihutanud siinsed rahvad üles keskaegseid traditsioone järgiva saksa aadliseisuse vastu. Teiseks revolutsiooni põhjuseks pidas ta sotsialismi ja anarhia laia levikut Baltimaades.⁸

⁶ *Svod Zakonov Rossiiskoi Imperii, kd. I, osa I. Svod osnovnõhh gosudarstvennõhh zakonov. Izdanije 1906 goda. S.–Peterburg, lk. 5.*

⁷ *Venemaa Riiklik Ajalooarhiiv (VRAA), f. 1328, n. 2, s. 10, l. 93.*

⁸ *S. J. Witte, Mälestused, II. Tartu–Tallinn, 1938, lk. 242.*

POOLA SÜNDROOM

Läänepoolsete ääremaade probleem aktualiseerus veelgi, kui Saksa väed 1915. aasta eduka suurpealetungi käigus hõivasid Poola, Galiitsia, Leedu, osa Lätist (Kuramaa), Ukrainast ja Valgevenest. Eriti hell, lausa valuline, oli Poola küsimus. Poolakate vabadusvõitlus ja aktiivne vastupanu venestamisele pärast kolmandat Poola jagamist 1795. aastal Venemaa, Austria ja Preisimaa vahel kõneles sellest, et poolakad polnud leppinud oma (suur)riikluse hävitamisega. Kuigi pealtnäha oli tegu tüliga „ühises slaavi perekonnas“, olid ida- ja läänslaaviluse erinevused ning vastuolud kätketud sügavale rahvaste hinge, vaimsusse, kultuuri.⁹ Eriti reljeefselt tuli see välja õigeusu- ja katoliku kiriku vastuoludes ja võitluses.

Maailmasõja puhkedes Poola küsimus internatsionaliseerus. Osa poola rahvuslasi toetas Keskriike (J. Piłsudski leegionärid), teised orienteerusid Venemaa ja Antandi võidule. Nii ühed kui ka teised lootsid Poola riigi taastamist pärast sõda. Loomulikult püüdsid mõlemad sõdivad pooled poolakaid enda poole meelitada. Juba 1. augustil 1914 (sõda puhkes 19. juulil) pöördus sõjavägede ülemjuhataja suurvürst Nikolai Nikolajevitš poola rahva poole manifestiga, milles Poolale lubati omavalitsust Vene keisri valitsuskepi all.¹⁰ Selles propagandistlikus avalduses nägid Venemaa vähemusrahvad kauaoodatud signaali, et valitsuse rahvuspoliitika liberaliseerub. Sõja alguse esimesel aastapäeval esines peaminister I. Goremkon Duumas analoogilise avaldusega, lubades Poolale autonoomset korraldust pärast sõja võidukat lõppu.¹¹ Mõne päeva pärast, 22. juulil 1915 loovutasid Vene väed sakslastele Varssavi.

Antandi-meelne välisminister S. Sazonov esines 1916. aasta kevadel plaaniga, mille järgi liitlased pidanuks kuulutama välja Poola autonoomia projekti.¹² Nikolai II seevastu leidis, et kõik reformid tuleb teostada pärast sõda, ja Sazonov saadeti erru. Venemaa tegelikku passiivsust Poola staatuse muutmisel kasutasid ära Keskriigid. 23. oktoobril 1916 kuulutasid Saksamaa ja Austria-Ungari ühisdeklaratsiooniga välja formaalselt iseseisva Poola Kuningriigi, mis algusest peale sattus täielikku sõltuvusse okupatsioonivõimudest. Seejuures pidi loodav Poola riik hõlmama üksnes Venele kuulunud alasid.¹³ Keskriikide „hääbematu“ Poola aktsioon ja poolakate „vandemurdmine“ põhjustasid Venemaa juhtkonnas tõelise šoki. Poola võimalikust eeskujust teistele äärealadele, sealhulgas Baltimaadele, on valitsuse dokumentides palju juttu.

⁹ Vt.: N. B e r d j a j e v, *Russkaja i polskaja duša*. — N. B e r d j a j e v, *Sudba Rossii*, lk. 139–144.

¹⁰ S. S. O l d e n b u r g, *Tsarstvovanije imperatora Nikolaja II. S.-Peterburg*, 1991, lk. 538.

¹¹ *Gosudarstvennaja Duma. Tšetvjortõi sozöv. Stenografitseskije otšjotõ 1915 g. Sessija tšetvjortaja s priloženijem ukazatelja k stenografitseskim otšjotam*. Petrograd, 1915, veerg 9, 10.

¹² S. D. S a z o n o v, *Vospominanija*. Moskva, 1991, lk. 368 jj.

¹³ V. S. V a s j u k o v, *Vnešnjaja politika Rossii nakanune Fevral'skoi revoljutsii 1916 — fevral 1917 g.* Moskva, 1989, lk. 288, 289.

Sõja ajal loodeti Saksamaal, et sõda vallandab ulatusliku venevastase liikumise Soomes, Baltikumis ja Poolas. Seda, mida Saksa kindralstaabis pikisilmi oodati ja millele püüti kaasa aidata, teisel pool rindejoont kardeti. Siserahutuste puhkemist kartsid ka Venemaa liitlased, kes tundsid muret hiiglase võitlusvõime pärast. Teades Nikolai II ülitundlikkust Venemaa siseolukorda vahelesegamise vastu, avaldasid lääneliitlased Venemaale survet üsna delikaatsel viisil. Prantsuse suursaadik M. Paléologue ja Briti suursaadik G. Buchanan kõnelesid Sazonoviga vajadusest järele anda poolakate nõudmistele, kusjuures silmas peeti mitte omariikluse taastamist, vaid autonoomiat. Ameerika ja Lääne-Euroopa mõjukate juudi finantsringkondade survele puudutasid Lääne diplomaadid ka juudiküsimust Venemaal.¹⁴

VE NE PARTEIDE RAHVUSPOLIITIKA

Midagi head polnud lätlastel ja eestlastel oma enesemääramistaotlusis loota vene avalikkuselt ja poliitilistelt parteidelt. Parempoolsed parteid kuulutasid Venemaa ühtsuse ja jagamatuse oma poliitilise eeskava nurgakiviks. Nad hoidsid kiivalt kinni rahvusriigi ideest, mida paljurahvuselises riigis, kus muulsi oli peaaegu 50 protsenti, sai ellu viia üksnes sunduse ja vägivalllaga. Riigi rahvuspoliitika kujundamisele oli suur mõju parteidel, mis arvustasid valitsuse tegevust paremalt. Stolõpini Soome ja Poola vastu suunatud aktsioonid läksid III Vene Riigiduumas läbi just parempoolsete, natsionalistide ja oktobristide toetusel.¹⁵

1905. aastast alates tegid läti–eesti rahvuslikud ringkonnad panuse liidule Vene poliitilise tsentri liberaalsete parteidega, konstitutsiooniliste demokraatidega (kadetid) ja progressistidega.

Enamik eesti duumasaadikuid ühines kadettide fraktsiooniga kõigis neljas impeeriumi parlamendi koosseisus (1906—1917). Ainult tänu kadettidele õnnestus Duumas Baltikumi puudutavaid küsimusi üldse tõstatada ja vastavaid seaduseelnõusid sisse anda. Siinkohal võib märkida, et suurema osa III Duumasse esitatud Balti eelnõude anonüümseks autoriks oli poliitiline pagulane ja surmamõistetud K. Päts.

Loomulikult ei saanud niisugune koalitsioon rajaneda võrdväärsele partnerlusel, ent vajadus taktikaliseks koostööks oli mõlemapoolne, ja seda ka siis, kui süvenesid lahkkelid rahvusküsimuses. Kadetid olid huvitatud „natsionalistide“ toetusest, viimased omakorda pääsemisest impeeriumi poliitilisele lavale. Vene kadetid taunisid valitsuse ja parempoolsete jämedakoelist natsionalismi. Riigi ühtsuse säilitamisel eelistasid nad euroopalikke ja „tsiviliseeritud“ rahvusliku surve vorme, lootes nii vältida vähemusrhuvuste separatismi esilekutsumist.¹⁶ Kadettide järgi pidi rahvusküsimus lahenema Läänes üldaktsepteeritud

¹⁴ M. P a l é o l o g u e, *Tsaaririik maailmasõjas*, I. 1914—1915. Tartu, 1937, lk. 144; II. 1916—1917. Tartu, 1937, lk. 142, 143 jn.

¹⁵ A. J. A v r e h h, *P. A. Stolõpin i sudbõ reform v Rossii*, lk. 130—179.

¹⁶ P. N. M i l j u k o v, *Vospominanija*. Moskva, 1991, lk. 325.

kodaniku- ja poliitiliste õiguste maksmapanemisega Venemaal. Vaid Soomele ja Poolale lubasid kadetid seadusandliku koguga poliitilist autonoomiat. Teistele impeeriumi rahvastele nähti ette üksnes kultuurilise enesemääramise õigus. Poliitilise autonoomia aseaineks pakkusid nad kohaliku valitsemiskorra reformi omavalitsuslikul alusel.¹⁷ Esmase abinõuna Balti asjus soovitasid kadetid korraldada riütelkondade omavalitsus ümber Vene sisekubermangude semstvo-omavalitsuse eeskujul.

Rahvaste enesemääramise õigust tunnustasid vähemalt sõnades ainult sotsialistlikud parteid. Sotsialistid—revolutsionärid (esseerid) pidasid võimalikuks autonoomia ja föderalismi ideede rakendamist uue, demokraatliku ja vabariikliku Venemaa ülesehitamisel.¹⁸ Enamlastest sotsiaaldemokraadid V. Leniniga eesotsas pooldasid tsentraliseeritud suurriiki, olid rahvusautonoomia, föderalismi ja võimu detsentraliseerimise vastu.¹⁹ Maaailmasõja ajal vene parteide rahvuspoliitikas olulisi nihkeid ei toimunud. Duumas moodustatud, valitsusele opositsioonilise Progressiivse bloki „suures hartas“ (kirjutati alla 25. augustil 1915) oli juttu üksnes Soome ja Poola autonoomiast, juutide õigustest ja ukraina ajakirjanduse tagakiusamise lõpetamisest.²⁰ Mitmest eriuurimusest nähtub, et vene liberaalid ja konstitutsionalistid tervikuna ei pööranud rahvusprobleemidele küllaldast tähelepanu, nagu see paljurahvuselises riigis oleks olnud tarvilik.²¹

VALITSUSE BALTI DILEMMA

Sõda muutis oluliselt eesti—vene—saksa vahekordi. Baltisakslaste positsioonide nõrgenemist kasutasid rahvuslikud ringkonnad ära surve avaldamiseks valitsusele. 1915. aastal võttis J. Vilms Noor-Eesti ajakirjas „Vaba Sõna“ taas üles poliitilise rahvusautonoomia küsimuse, 1916. aastal nõudis ta seda avalikus kõnes.

Vene ajakirjandus, mis õhutas sõjapsühhoosi ja germanofoobiat, nõudis valitsuselt otsustavaid abinõusid võitluses „saksa vägivallaga vene elu kõigis valdkondades“.²² Riigiduumas moodustati selleks isegi erikomisjon. Varem läti—eesti separatismi kirglikult materdanud paremäärmslased N. Markov ja V. Puriškevitš kuulutasid balti rahvad Vene tsaari truudeks alamateks, kes tulevat vabastada teutooni ikke alt. Valitsus pidi „üldsuse“ patriootlikele üles-

¹⁷ *Polnõi sbornik platform usehh russkikh polititšeskikh partii. S.—Peterburg, 1906, lk. 58—67.*

¹⁸ *S e a l s a m a s*, 19—28.

¹⁹ V. I. L e n i n, *Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta.* — V. I. Lenin, *Valitud teosed*, 6. kd. 1910—1917. Tallinn, 1988, lk. 100, 101.

²⁰ A. J. A v r e h h, *Raspad tretjeijunskoi sistemõ.* Moskva, 1985, lk. 52.

²¹ *Vt. näit.: V. V. L e o n t o v i t š, Istorija liberalizma v Rossii 1762—1914, lk. 371 jj.*

²² T. K a r j a h ä r m, *Ülemkihtide rahvuspoliitikast Eestis kodanlik—demokraatlike revolutsioonide ajajärgul.* — *Etnilisest ühendusest sotsialistliku rahvuseni. Eesti NSV ajaloo küsimusi*, X. „Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised“, vihik 789. Tartu, 1987, lk. 70, 71.

kutsetele reageerima ja „vaenlase agentide“ privileegid Baltikumis hukka mõistma.

Sõja algul oli valitsusel kavas piirduda peamiselt mõisnike ja talupoegade õiguslike vahetõrgete reguleerimisega Balti kubermangudes, vältides seejuures laiemaid poliitilisi reforme. Ent sõjaline ebaedu 1915. aasta kevadel, seejärel sündmused Poolas 1916. aastal sundisid valitsust arutusel olevate küsimuste ringi laiendama.

22. märtsil 1915 saatis kõrgema ülemjuhataja staabiülem kindral N. Januškevits peaminister I. Goremkini oma arvamuse Baltikumi olukorrast. Selles kirjeldas ta baltisakslaste hulgas valitsevaid venevaenulikke meeleolusid, kuivõrd nad repressioonidele (väljasaatmistele) vaatamata olevat sisimas jäänud Saksamaa pooldajateks. Samas märkis ta, et kohalike rahvaste patriotism pole tingitud Venemaa armastamisest, vaid igipõlisest vaenust sakslaste vastu. Ta tuletas meelde 1905. aasta revolutsiooni ja nentis, et sotsialistid on jälle pead tõstnud; kohalikku omavalitsusse olevat pääsenud kõige pahempoolsemad elemendid. Uue revolutsiooni ohu kõrval tegi staabiülemale muret lätlaste püüd enesemääramisele. Kõiki neid tegureid vaagides prognoosis ta, et juba lähemal ajal võib Baltikumis oodata tõsisid ekstsesse, mida valitsus saaks reformide lubamisega ära hoida.²³

Oma vastuses 27. aprillist 1915 tunnistas peaminister, et Balti kubermangude „vananenud ühiskondlik ja majanduslik kord“ vajab muutmist. Ta teatas, et vastavates ametkondades on arutusel lai ring Balti probleeme: maaomavalitsus, aadli asutused, kirikupatronaadi õigus, kohalike keelte kasutamise piirid, mõisapolitsei, äralõikemaad, mõisnike privileegid talumaa suhtes jt.²⁴ Agraarreformi ettevalmistamiseks moodustati koguni kolm erinõupidamist.

Mõned pisireformid teostatigi. Erakorraliste seadustega kaotati 1916. aastal kiires korras mõisapolitsei ja mõisnike kõige odioossemad majanduslikud privileegid. Reformide projekteerimisel jõuti mõnikord absurdini. Nii kavandas Siseministeerium mõisniku kirikupatronaadi (pastori valimise) õiguse üleandmist mitte kogudusele, vaid bürokraatlikele instantsidele.

24. märtsil 1916 esitasid 93 duumaliiget Duumale Baltimaade maaomavalitsuse reformi seaduseelnõu. Selle dokumendi tähelepanuväärsemad ideed olid: ajalooliselt kujunenud Balti eripära arvestamine ja lahknevus Vene semstvokorraldusest, mitteseisuslik valimissüsteem, mis annaks valimisõiguse kõigile omavalitsusmaksude maksjaile (ka naistele), kubermangude moodustamine rahvustunnuse põhjal, läti ja eesti keele kasutamine omavalitsusasutustes.²⁵

Duumaelnõu arutamisel ministeeriumides väljendasid valitsuse liikmed küllalt selgelt oma seisukohti Balti poliitika põhijoonte üle. Seda, et maaomavalitsuse korraldus on iganenud ja vajab reformimist, ei vaidlustanud ükski

²³ VRAA, f. 1276, n. 11, s. 1174, l. 1—2p.

²⁴ *Sealsamas*, l. 3, 3p.

²⁵ T. Karjahärm, S. Kivimäe, *Maaomavalitsusküsimus Eesti ühiskondlikus liikumises kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärgul*. — „ENSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused“, kd. 29, 1980, nr. 4, lk. 337.

kabineti liige. Enamik neist leidis aga, et reforme saab läbi viia vaid pärast sõda, kui maa on vaenlasest vaba. Ministrid lükkasid tagasi peaaegu kõik olulisemad „93 projekti“ ideed. Nad kinnitasid, et Baltikumis tuleb rakendada Vene 1890. aasta semstvoseadust minimaalsete kõrvalekalletega, mis justitiisminister A. Hvostovi sõnul likvideeriks lõplikult „Balti õiguse endise autonoomia“ aadli maaomavalitsuse näol.²⁶ Siseministeeriumi kohaliku majanduse peavalitsuse ülem N. Antsiferov soovitas reformi läbi viia mitteseisuslikul alusel ning anda valimisõigus taluperemeeste kõrval ka rentnikele.²⁷

Kõige suurem probleem valitsuse Balti poliitikas oli see, kuidas teostada reforme nii, et saksa mõju vähenedes ei laieneks oluliselt lätlaste ja eestlaste õigused, vaid tugevneks hoopis vene mõju olukorras, kus vene elanike arv ja tähtsus regioonis oli väike. Selle üle tundsid eriti muret välisminister Sazonov ja sõjaminister D. Šuvajev (vt. lisad 1, 2). Esimene kriipsutas alla impeeriumi strateegilisi huve Saksamaaga külgneval Balti piirimaal, teine kahtles lätlaste ja eestlaste lojaalsuses Venemaale ja Vene riiklikule ideele.

MUULASTE TASAKAALU IDEE

Selleks et lätlased ja eestlased ei pääseks maaomavalitsuses domineerima, olid ministrid valmis kõrvale kalduma üldisest unifitseerimistendentsist ja rakendada Baltikumis erakorralisi norme. Ebaproportsionaalne valimiskord, mida Venemaal mitmel puhul praktiseeriti, võimaldas reguleerida elektoraadi erinevate gruppide esindatust ja saada nii režiimile soovitud tulemusi. Nii näiteks andis Riigiduuma valimisseadus (3. juuni 1907) suurvenelastele, kes moodustasid 44,3 protsenti impeeriumi elanikkonnast (1897), 76 protsenti mandaatidest III Duumas; peaaegu kõik vähemusrahvused olid alaesindatud.²⁸ Vilniuse, Kaunase ja Varssavi kubermangus valisid venelased eraldi oma rahvuslikes kuuriates. Ljublini ja Sedletsi kubermangus Poolas moodustati kuuriad koguni usutunnistuse järgi, õigeusklikud valisid duumaliikme katoliiklastest eraldi.²⁹

Sõjaminister Šuvajev tegigi ettepaneku anda väikesearvulisele vene rahvusgrupile, sh. Venemaalt tulnud ametnikele, erilised õigused (ossobõje prava) maaomavalitsusest osavõtuks. Välisminister Sazonov formuleeris kontseptsiooni, mille naelaks oli kõigi elanikkonna kihtide tasakaalustamine hästi läbimõeldud kuriaalsete valimistega. Sest ainult nii saavat muulasi allutada üldriiklikele ülesannetele. Nähtavasti tahtis valitsus järgida Stolõpini ja parempoolsete duumaparteide manipulatsioonide rahvuslike kuuriatega läänekubermangudes aastail 1908—1911.³⁰ Peale selle oli venelastele eriliste

²⁶ VRAA, f. 1276, n. 12, s. 60, l. 27.

²⁷ *S e a l s a m a s*, l. 38.

²⁸ *M. H a g e n*, *Die Entfaltung politischer Öffentlichkeit in Russland 1906—1914*. Wiesbaden, 1982, lk. 84.

²⁹ *Riigivolikogu valimise seadus*. — *Kodaniku käsiraamat*, II. Tartu, 1913, lk. 38—42.

³⁰ *V. S. D j a k i n*, *Samoderžavije, buržuazija i dvorjanstvo v 1907—1917 gg*. Leningrad, 1978, lk. 200, 201 jm.

õiguste (rahvuslike erikvootide) nõutamine juba aastaid olnud kohalike impeeriumimeelsete esmane mure.³¹

Samas said valitsuse liikmed aru, et tegelikult kujuneb maaomavalitsuse reformi kavandamine väga keerukaks. Kui teha nii, nagu soovib valitsus, siis ärritab see balti rahvaid ja ähvardab riigi julgeolekut. Kui aga arvestada nende rahvaste huve, siis on reform impeeriumile kahjulik. Initsiatiivi antud küsimuses ei tahtnud valitsus jätta ka Duumale ja seal enamuses olevale Progressiivsele blokile, kes oli valitsusega opositsioonis. Neil kaalutlustel otsustas kabinet 20. mail 1916, viidates sõjaaja rasketele oludele, lükata vastava seaduseelnõu koostamise paremate aegadeni edasi.³²

Venemaa sõjalise ebaedu jätkumine, sündmused Poolas, germanofoobia eskalatsioon ning läti ja eesti ringkondade tugevnev surve sundisid valitsust 1916. aasta sügisel selle tülika küsimuse taas päevakorda võtma. Nähtavasti kardeti seda, et valitsuse passiivsusest tekkinud pettumus võib vähendada lätlaste ja eestlaste indu valada verd Vene isamaa eest või koguni kallutada neid vaenlase poole. Samuti kardeti, et okupeeritud territooriumil võidakse moodustada Saksamaast sõltuv riik, kus seni riisus olnud kohalikud mittevene elemendid võivad jõuda kompromissile venevastasel alusel. Balti hertsogiriigi asutamise katsed 1918. aastal kinnitavad niisuguste prognooside osalist põhjendatust. Seetõttu suhtusid Vene võimud tõrjuvalt kohalikkude initsiatiivi. Toetust ei leidnud K. Pätsi ja Eestimaa Rüütelkonna Komitee kokkulepe (1915) kujundada aadli omavalitsus ümber mõisnike ja taluperemeeste pariteedi alusel. Eestimaa talupoegade vabastamise 100. aastapäeva tähistamiseks moodustatud eesti-saksa ühiskomiteel keelasid võimud kategooriliselt reformide küsimusega tegelda.³³

9. novembril 1916 pöördus siseminister A. Protopopov peaminister B. Stürmeri poole ettepanekuga vaadata Balti maaomavalitsusküsimus uuesti läbi. Viidates otseselt Poola sündmustele, pidas ta tungivalt vajalikuks, et valitsus teeks Duumas avalduse ja tunnistaks maaomavalitsuse reformi Baltimaades „õigeaegseks ja edasilükkamatuks“, kusjuures aluseks võetaks olemasolev omavalitsuse kord. Niisugust seisukohavõttu põhjendas siseminister „antud hetke oludega“.³⁴

23. novembril 1916 tegi Ministrite Nõukogu seaduseelnõu koostamise ülesandeks Siseministeeriumile.³⁵ Seal selgus, et tööks vajalikke statistilisi andmeid pole piisavalt. Kuidas kavandati teabe kogumist vaenlase poolt okupeeritud Kuramaal, pole teada. Kogu aktsiooni katkestas revolutsioon ja monarhia kokkuvarisemine. See oligi tsaarivalitsuse viimane sõna Balti küsimuses.

³¹ Baltimaade venestamise suurejooneline plaan. — „Looming“ 1995, nr. 6, lk. 807—814.

³² VRAA, f. 1276, n. 12, s. 60, l. 52.

³³ VRAA, f. 1291, n. 65—1915, s. 137, l. 14p.

³⁴ VRAA, f. 1276, n. 12, s. 60, l. 52p, 53.

³⁵ S e a l s a m a s, l. 54.

Välisminister S. Sazonovi kiri Ministrite Nõukogu asjadevalitsejale
I. Lodõženskiye
Nr. 417/10 Kiire
19. mai 1916

Austatud härra Ivan Nikolajevitš

Vastuseks Teie Ekstsellentsi kirjale selle aasta 11. aprillist 93 Riigiduumi liikme avalduse kohta maaomavalitsuse sisseviimisest Balti kraisis on mul au teatada Teile alljärgnevad seisukohad.

Nagu võib ette näha, tuleb Venemaal pärast rahu sõlmimist paljude aastate vältel oma välispoliitiliste eesmärkide teostamisel kokku põrgata Saksamaaga, kelle vastu võitlemine jääb endiselt päevakorda. Sellises olukorras on Saksamaaga geograafiliselt piirneval Balti äärealal Vene riikluse igakülgse tugevdamise seisukohast esmajärguline riiklik tähtsus.

Sellele ülesandele vastavad 93 Riigiduumi saadiku poolt kavandatud ümberkujunduse alused küll vaevalt. Pole kahtlust, et avalduses esitatud ettepanekute elluviimine tooks endaga kaasa kahe kohaliku elanikkonna grupi, lätlaste ja eestlaste, seadusega pühitsetud rahvusliku omavalitsuse süsteemi loomise semstvo vormis, mis tõenäoliselt ongi koostajate otsene ja peamine eesmärk. See saab täiesti selgeks, kui jälgida ettepanekuid Liivimaa kubermangu jagamisest kaheks, Eesti ja Läti omavalitsusühikuks, eesti ja läti keele kasutuselevõtmisest maaomavalitsusasutuste asjaajamises ja töökeelena, liikmete valimise korrast jt.

Ma ei suhtu eelarvamusliku umbusuga ühtegi impeeriumi rahvasse, kuid arvan, et Venemaa huvides pole imperiaalse seadusandlusega kaasa aidata väikeste hõimugruppide tugevnemisele meie ääremaadel. Sellest lähtuvalt pean kahjulikuks Balti maaomavalitsuse reformi aluseid, mida 93 Riigiduumi liiget kaitsevad. Maaomavalitsusasutuste sisseviimine kraisis peab olema allutatud impeeriumis kehtestatud maaomavalitsuse põhimõtetele, millega kaasnegu riigikeele tingimusteta valitsemine.

Iseenesest mõista tuleb nende põhimõtete rakendamisel arvesse võtta puhtvene elementide väikest arvu kraisis ja omavahel võitlevate muulastest hõimugruppide olemasolu. Saksa elanikkonna endise valitseva seisundi säilitamine kolmes kubermangus on muidugi lubamatu, ent sama lubamatu on maaomavalitsuses mõjuvõimu loovutamine eestlastele ja lätlastele. Ainult hästi läbimõeldud kuriaalsete valimiste süsteem võib luua kõigi elanikkonna kihtide vajaliku tasakaalu ja ainult niisuguse tasakaaluga saab kindlustada nende kõigi allumise üldriiklikele ülesannetele. Seesuguse kuriaalse süsteemi loomisel tulevikus oleks soovitatav ühe tsensusliku nõudena kehtestada haridus, mis tagaks üldriikliku keele tundmise valijate, volinike ja ametiisikute poolt ning nende sideme Vene riikliku kultuuriga. Siis on impeeriumi semstvoseaduse aluste laiendamine Balti kraile vahendiks sideme tugevdamisel Venemaa ja ning

sellisena täiesti õigeaegne ja soovitav.

Vaadeldes 93 Riigiduuma liikme avaldust ülalesitatud vaatepunktist, jõuan järeldusele, et valitsus, lükates tagasi selles avalduses ettepanud Balti krai maaomavalitsuse ümberkorraldamise alused, võiks samal ajal võtta enda peale kõnealuse reformi seadusprojekti väljatöötamise.

Võtke vastu, armuline härra, minu täieliku austuse ja ustavuse kinnitus.

S. Sazonov

VRAA, f. 1276, n. 12, s. 60, l. 48–49p. Originaal. Tõlge vene keelest.

LISA 2

Sõjaministri D. Šuvajevi kiri Ministrite Nõukogu asjadevalitsejale
I. Lodõženskile
Salajane
Nr. 662/1157 30. aprill 1916
Petrograd

Armuline härra Ivan Nikolajevitš

Oma kirjas nr. 4596 käesoleva aprillikuu 11. päevast edastas Teie ekstsellents mulle Balti kraisse maaomavalitsusasutuste sisseviimise seaduseelnõu, mis 93 duumaliikme allkirjaga esitati [Riigiduumale] selle aasta 24. märtsil, ja palus selle kohta minu arvamust.

Selles asjas on mul au teatada Teie ekstsellentsile, et käimasoleva sõja tulemusena peab ääremaadel, sealhulgas Balti kubermangudes, tugevnema vene rahvus. Seda arvestades oleks soovitav kõik kohalikud reformid läbi viia pärast sõda, kui kujuneb uus elukorraldus ja selguvad elanike vajadused.

Seda arvesse võttes on soovitav küsimus maaomavalitsuse sisseseadmistest Balti kubermangudes edasi lükata paremate aegade saabumiseni.

Praegusel ajal, kui elu mainitud kubermangudes on sõjategevuse tõttu seisma jäänud, aga vaenlase poolt ajutiselt hõivatud alal Vene seisukohalt osalt täiesti katkenud, on igasuguste reformide teostamine enneaegne ja ebasoovitav.

On täiesti loomulik, et Balti krai uue omavalitsuse seaduse väljatöötamisel on käesoleval momendil raske valida kõige sobivamaid esindusnorme ja määrata kindlaks erinevate rahvuste õige suhe, seda enam, et praegustes oludes riiklikus mõttes kõige tähtsam ja väärtuslikum rahvus, venelased, tegelikult puudub.

Niisuguste asjaolude puhul tekib arusaadavalt kartus, et riikliku vajaduse sunnil saksa mõju kärpides me võime langeda teise äärmusse ja tugevdada Balti kubermangudes ülekaalus olevate eesti ja läti rahvaste tähtsust.

Kui need rahvad käimasolevas sõjas peavad end üleval täiesti lojaalselt ja annavad isegi sõjalise vaprusse eeskujuna võitluses meie vaenlasega, ei tohi silmi sulgeda selle ees, et niisugune eestlaste ja lätlaste lojaalsus ja vaprus on esile kutsutud vähem ustavusest Venemaale ja Vene riikluse ideele kui vaenust sakslaste vastu.

Peale selle saab maaomavalitsusasutusi ellu kutsuda alles pärast sõda, kui väikerahvad uuesti astuvad samme taassünni ja eraldumise suunas ja on üsna tõenäoline, et eestlased ja lätlased ei jää siin viimaste hulka.

Niisiis võib karta, et 93 Riigiduuma saadiku projektis kavandatud maaomavalitsusasutuste sisseviimine Balti krais aitab eestlasi ja lätlasi nende rahvuslikus töös ning annab neile domineeriva seisundi, mis langeb täielikult kokku nende arvukusega, kuid vaevast vastab Venemaa üldistele huvidele.

Seetõttu tuleks kõnealune seaduseelnõu tunnistada tagasilükatuks enneaegsuse tõttu, mida peale üldriiklike kaalutluste võib kergesti motiveerida sõjaaja asjaoludega.

Sellele on tarvilik lisada, et kui mainitud seaduseelnõul oleks vastu ootusi šansse saada seadusandlike asutuste poolt vastu võetud, siis osutuks hädavajalikuks teha sellesse olulisi muutusi, nimelt selles mõttes, et anda väljastpoolt tulnud vene elanikkonnale erilised õigused maaomavalitsuse tegevusest osa võtta, jätmata kõrvale riigiteenistuses olevaid isikuid, samuti teha omavalitsusasutustes ainsaks ja kohustuslikuks keeleks vene keel.

Palun võtta vastu minu täieliku lugupidamise ja ustavuse kinnitus.

D. Šuvajev

VRAA, f. 1276, n. 12, s. 60, l. 18–19p. Originaal. Tõlge vene keelest.

Ann Must: *Kas sa üldse kuidagi liigendad maailma?*

Andres Ehin: Kui mul tuleks otsida mingi meelepärane abstraktne loogiline süsteem, siis oleks see vedanta. Vedantistlik filosoof Šankara räägib, et lõpmatus on reaalsus — Jumala üks põhilisi atribuute. Lõpmatust on kahesugust: aatman, Jumal igas üksikus, ja brahman, Jumal üldises. Tark on see, kes lõpuks jõuab äratundmisele, et aatman on brahman. See metareligioosne idee on mind alati huvitanud, ja sellega haakuv füüsikaline maailmapilt: väljapoole pööratud lõpmatus (sirg j o o n, mida saab pikendada mõlemale poole palju tahes) ja sissepoole pööratud lõpmatus (sirg l õ i k, millele mahub lõpmata palju punkte). Kui võtad joonlaual lõigu, mis on näiteks kaks või seitse sentimeetrit pikk, siis tundub see sulle väga lõplik suurus. Aga ometi õppisid sa juba algkoolis aksioomi, et iga sirglõik sisaldab lõputu arvu punkte. Seega on kõik lõplik ainult näiliselt lõplik.

On sellele elus ka mingit vastet?

Kogu aeg on. Kui oled jäänud mingi ajast ja arust idee külge kinni ega saa edasi, siis hakkad taipama, et see, mis sulle näis lõpliku tõena, oli tegelikult ainult ajutine tõde, ja et kasu — puhtpraktilist — oli tast ainult mingil väga kitsal aegruumilisel punktmomendil, aga väljaspool seda, teisel taustal teeb ta sulle aina kahju.

Kahju ja kasu. Oled öelnud Yunus Emre luulekogu „Olen algus ja lõpp“ järeleõnaski (see raamat on mul siin praegu ees ja jääb jutuaajamise lõpuni ette): „See, kes on saavutanud teatava autonoomia ajast ja ruumist ja täieliku vabanemise saamahimust, võib taas konkreetsele meelelisele kujutlusele või objektile anduda.“ Aga kas üldse on midagi muud peale saamahimu? Kujutus, kui sa parajasti t a h a d seda kujutleda, on ju sulle kasulik (s. t. momendi himu rahuldav).

Igas aja ja ruumi hetkes me midagi anname ja midagi ka saame, see on paratamatu. On selliseid asju, mis on vajalikud füüsilise toitmiseks ja mõnusa enesetunde tekitamiseks, aga on ka selliseid asju, mis on vajalikud meie vaimse eneseteostuse seisukohast — või mis tahes eneseteostuse seisukohast. Sest eneseteostus ei piirdu vaimsega, inimesel on ka kas või bioloogiline eneseteostus tulevaste põlvete sigitamise näol.

Kas vaimse ja bioloogilise — või mõne muu — eneseteostuse vahel on mingit piiri, vuugikohta, et määrata kuidagi mõistet „omakasupüüdlilik“?

„Omakasupüüdlikkust“ tuleb võtta ikkagi nii, et tahad endale kuhjata igasuguseid võimalikke ainelisi hüvesid või erootilisi naudinguid või selletaolisi asju... Aga teine asi on enesearendamine — saamahimu või omakasupüüdlikkus selles kõrgemas tähenduses, kus ta kaotab halvustava ilme...

Kes talle need ilmed annab või mis need määrab, et kord on hea ilme ja kord halb?

Noh, eks me ise määra.

Nii et järelikult seda siis e i o l e.

Mina ei ole eriti jumalausklik, aga ega ma Jumala ideed täiesti ka ei välista. Jumal headuse ja moraalsuse abstraktsioonina ja Kurat vastavalt kurjuse ja kõikide negatiivsete loomuomaduste abstraktsioonina võivad ju põhimõtteliselt kõne alla tulla.

Ütleme, et ma tahan teha läbi mingi kõrgema filosoofilise stuudiumi lootuses vaigistada seda segadust peas ja hakata ükskord midagi mõistma. Mõni teine aga teeb sellesama või pigem küll mõne teise stuudiumi läbi lootuses teenida paksult pappi ja pääseda igale poole hoobade ja torude juurde. Esialgu tundub, et mina olen väga õilis ja see teine väga paha. Aga kui külmalt vaadata, siis on nii, et me mõlemad tahame pääseda praegusest olekust ja astuda teise, kus loodame olevat parem.

Me eristame siin lihtsalt emotsionaalselt, kus on see kitsas omakasu ja kus *gnothi seautón*, tunne iseennast — kus sa püüad end arendada teatud piirideni, mis on ehk pärilikult ette antud ja millest sa üle ei saa. Tavaliselt jääb aga ju inimesel tarvitamata suur osa neid võimalusi, mis talle looduse poolt tegelikult antud. Kui palju me siis ära kasutame neid oma halle ajurakke või kui hästi me oskame tarvitada seksuaalset energiat ja kui lahti me oleme emotsionaalselt? On võimalik märksa suurem eneseteostus, kui inimesed seda tavaliselt saavutavad.

Ja kui me oleme emotsionaalselt lahti...

Jah, kui me oleme emotsionaalselt avatumad, on meil võimalik ka oma emotsioone kompleksivabamalt välja arendada ja tunda end vastavalt rõõmsamana ja mitmekesisemana — ka see on *gnothi seautón*'i üks külj.

Maya üks külgi...

Maya on väga skeptiliselt öeldud. Tegelikult tuleb *maya* just siis mängu, kui me ei tunneta iseennast, ei tunneta aega ega ruumi, läheme välja millegi peale, mis on meie loomusele tegelikult võõras, jääme oma mina väljaarendamisel poolele teele. Iseasi on muidugi, kas meil on võimalik oma pärikestest piiridest üle saada. Ma kujutan ette, et Sokratese järgi ehk mitte — sa oled juba õnnega koos, kui nende piiridenigi jõuad... Aga india filosoofia arvab, et me oleme võimelised ka ennast ületama ja nendele ennastületanutele on kättesaadav näiteks mitmevalentne loogika, ja kui see on vabalt käes, siis ilmuvad igasugused ülitargad vaistud. Ja nendele vaistudele järgneb juba täielik rahu ja õndsus nirvaana näol. Nii et vedantistlikud ja budistlikud filosoofid olid Sokratesega võrreldes suured optimistid.

Kas sellel, mis eneseületamisele järgneb (mitmevalentne loogika, kõrgemad vaistud), on ka mingeid „siimpoolseid“ väljundeid?

Tänapäeva arvutiasjanduski oleks mõeldamatu puhtalt jäiga Aristoteelse loogikaga — kõrgema järgu arvutid rajanevad juba väga mitmevalentsel loogikal. Tetralemma (neljavalentne loogika) näiteks on Indias tuntud juba iidsetest aegadest. Nende asjade kohta on Linnart Mäll tõlkinud ennemuistse india kirjatöö „Aštašahašrika pradšnjanparamita“, avaldatud 60–ndate lõpus või 70–ndate algul kogumikus „Tõid orientalistika alalt“, ja Uku Masing räägib sellest oma raamatus „Budismist“. Lühidalt on need neli valentsi sellised: 1) S on olemas; 2) S-i ei ole olemas; 3) S on samaaegselt olemas ja mitteolemas; 4) S on ja ei ole olemata. Kaks viimast on Aristoteelsele tundmatud.

Ja kogu Öhtumaale takkajärele... Aga räägime nüüd nendest meelelistest kujutlustest — on üldiselt teada, et need on sulle armsad ja omased ja kodused...

Kas nüüd just armsad, aga mulle tundub, et nad on kunstilise mõtlemise, kunstilise tunnetuse alus. Kunst algab ikkagi meelelistest kujutlustest, aistingutest.

Ma loen siit sinu järelsõnast edasi: „Kõik ajalik (argieluline ja konjunktuurne) on sufide arvates otsekuu segav udu või petteloor...“

Segav udu on pigem hinnang aistingutele. Kui me oma teatud aistingule, tajule otsekohe mingi hinnangu külge paneme, siis see ei ole kunst. Me peame laskma need aistingud endale omaseks saada ja neil ise vabalt areneda, siis nad muutuvad teatud liikuvateks kujunditeks ja siis me saame mingi kujundliku tunnetuse, mis ei ole nagu päris mõtlemine ja ei ole nagu hinnangu andmine; nii kui me läheme välja mingile hinnangule, et oi kui tark või oi kui ilus, siis on läbi.

Mis see siis on, kui see mõtlemine ei ole?

On lihtsalt meeleline kujund. Eideetilisus tähendab iseäralikku meelelist mälu, kus kõik, mis tundub tähendusrikas, jääb äärmiselt täpselt ja eredalt meelde. Need turgatused kestavad edasi meie vaimusilmas või –kõrvas või –sõõrmes (ega ma ka juhuslikult pole ühele oma luulekogule pealkirjaks pannud „Vaimusõõrmed“). Selline mälutüüp lubab meil mängida niikaugemale mängida, et nad pingestuvad maagiaks.

Mida tähendab „täendusrikas“ ja mida tähendab „maagia“?

Tähendusrikas on see, mida me peame enda jaoks oluliseks, millele me ei omista ehk alati ilu või tarkust, vaid milles tundub olevat midagi meie omast, mingi tõde meie jaoks — turgatuse tõde. Ja turgatuse tõde lähtub tihti mingisugustest loodusnähtustest või –objektidest — olgu siis mõni ilus suur sammaldunud kivi või mõne inimese pilk või...

Äkki on seal midagi enesesisenduslikku?

Võib ka olla, aga tavaliselt kitsas mõttes enesesisenduslikku siiski pole. Eideetilise mälutüübiga inimesed oskavad nimelt luua selliseid kunstilisi kujundeid, mis teatud eelduste korral lähevad peale ka teistele inimestele. See on ühtlasi vastus küsimusele, mis on maagia: kujundid, mis kunstnik on mängides kirja pannud, avaldavad teistele teatud psüühilist mõju — heal juhul isegi vabastavad nad mõnest eelarvamusest ja lasevad maailma vabamalt võtta. Neil vastuvõtjail endil seda mälutüüpi pole, aga mingi eideetiline väljaarendamata võimetus ikkagi on, nii et kui ta seda tunnetust ka ise loodusest ei saa, siis saab ta selle kunstniku või luuletaja teosest.

Ühesõnaga, „nähtava maailma petteloor ei varja siis meie eest olemuslikku“?

Vaata, petteloor on siis, kui me hakkame otsekohe abstraherivaid hinnanguid andma, nagu ma enne ütlesin. Kui me näeme, et mingile putukale mõjus DDT, ja kohe üldistame, et DDT on väga hea, ning paneme seda kümneid aastaid paksult oma põldudele, ikka rohkem ja rohkem, ja siis ühekorraga äkki avastame, et näe, mis me oleme teinud. Nii et petteloor on pigem see meie kirg otsekohe kõik asjad hea ja kurja seisukohast ära hinnata ja noid hinnanguid lõplikult pidada. Nii majanduses kui poliitikas kui kus tahes tuleb pidevalt ilmsiks pettelooride olemasolu ja lõplike otsustuste ületähtsustamine. Ükski asi ei ole lõplikult hea ega igast küljest hea.

Misasi on „isekuseta armastus“ (loving kindness), mida klassikaliselt vastandatakse omakasupüüdlikkusele/ihale?

Isekuseta armastus on suur sümpaatiatunne, mis ei rajane kitsalt sellel, et tahad naudingut kätte saada ja asi klatt...

Vaid?

...vaid samal ajal ka teisele naudingut pakkuda ja lihtsalt tunda rõõmu teineteise leidmisest või mõne jumala või püha tõe leidmisest või mõne naise leidmisest — nii et tunned ise rõõmu ja lased ka teisel rõõmu tunda, ja see andmisrõõm on vähemalt sama suur kui võtmisrõõm.

Sul on siin väga isuäratavalt öeldud: „Aktiivne mõistus sugugi mitte ei kao, vaid voolab loomulikus liigendamatuses mõttevabalt?“

See võib olla umbes sama nagu muusikalises ekstaasis, või sugulises orgasmieelses ekstaasis, või teatud pikemaajalises õndsusolekus, aga ilma närvilise pingeta, mis teinekord ülima ekstaasi tagaajamisel tekib.

Ekstaas on ka selline võtmemõiste — see on ju nauding, seega siis kahtlane...

Asi on selles, et Jumala-armastust ei osata tihtilugu muidu väljendada, kui et sellele pannakse mingid seksuaalse ekstaasi sarnased tunnusmärgid külge. Sellest ka need jutud, et usklik on Jeesuse pruut. Aeg-ajalt kasutab mõne sekti juht selle kurjasti ära, kuid selliste sektide iga on tavaliselt lühike.

Hästi. Aga on olemas ka näiteks intellektuaalne ekstaas?

Miks mitte, on täitsa olemas. Aga ma kujutan ette, et umbes 90 %-l inimestest pole kunagi intellektuaalset ekstaasi olnud.

Sest neil pole intellektigi.

Just nimelt. Ja seepärast saab käepärasemaks ikkagi kas teadlik või alateadlik seksuaalne võrdlus, sest selliseid kogemusi inimestel enamasti ikka on.

Aga ekstaas iseenesest, oled sa minuga nõus, pole see, mille abil määrata, kas asi on tõene või mitte?

Noh, tõesust selle põhjal määrata võibolla ei saa, aga meie psüühikale on see ikkagi tähendusrikas. Teatud mõttes võib öelda, et psüühiline tõde ta meile on.

Psüühiline tõde — see kõlab nii, et tegelikult ikka ei ole tõde.

Ei tea, kas tasub psüühikat nii alavääristada — et see on midagi vähemat kui mitte-psüühika.

Kuule, kas sa tunnistad, et väljaspool sind on midagi — sinust sõltumatut ja võimsamat?

Jah, ma usun küll, et ikkagi on. (Ohe.) Aga kõik sellest, mis on väljaspool mind, ei pruugi mulle korda minna. Nii et ma teen siin omad valikud.

Mäletad siitsamast raamatust seda luuletust „Ei ükski reegel tõeni sind ei vii“?

„Nad viivad ainult silmakirjani. / On tõde meri, reeglistik on laev, / jääd trümmis kuivaks, merd ei tunnegi.“ Eks see ole jälle see lõplikkuste ja lõpmatuste lugu, et iga hinnang on mere kõrval ikkagi kõõmes.

Huvitav on see, et reeglite-tundja ei pruugi üldse märjaks saada, saada aimugi merest.

Jah, kui ta kogu aeg trümmis istub. Aga kui ta, ütleme, paraja tubli tuulega korraks ka laevalaele tuleb, kui meri pritsib üle reelingu... Kuid kaldast kaugele päris merre minna on teinekord ka ohtlik.

Väga hea on „Ei ole abi neile pühakirjast, / kes sõna tähendust ei tunnegi“. Absoluutne enamik on nad ju sellised. Neile pole tähtis, mis see tähendab, vaid et see on, et see on kehtestatud ja nii peab olema.

Jah — on teatud kindlasse kanalisse kogu see elementide tume raev surutud...

...ja seda kummardatakse — seda k a n a l i t.

Eks need Emre luuletused ole mulle ilmavaateliselt lähedased ja eks ma sellepärast ole nendega tegelnudki (tõlkis põhiliselt Ly).

Ma ei tea, mis annaks, kui leiaks midagi, mis oleks väljaspool mind ja mida ei nimetataks Jumalaks (sest too on litsentseeritud ja patenteeritud), et kõik ei lähtuks ainult minust, ei oleks hõlmatav psühholoogiaga. Ei oleks nii kuradi subjektiivne, et tekiks või kergegi lootus tautoloogiast pääseda...

Elu on.

Elu, jah, elu tõesti on. Nietzsche suur avastus — ainult, et isegi tema, nii läbinägelik inimene nagu Nietzsche, läks täielikult rappa, kujutledes, et ta selle suure ja võimsa ja endast sõltumatu saab ikka kuidagi enda käpa alla — suunates inimese arengut plaanipäraselt...

Et muuta ja suunata eriti ei saa, siis jääb võimalus leida teatud punktid, millest vaadatuna vasturääkivused ei tundugi nii vasturääkivad... selliseid kujundeid luua on sürrealistide kiring. Ja seesama kiring on ka sufidel ja vedantistlikel ja budistlikel filosoofidel ja luuletajatel. Väljaspool meid on ju tegelikult sama asi mis meis, ainult teisel kujul. Kui vaadata lõpmatuse seisukohast, siis meid justkui ei saa igasse suunda lõpmatult pikendada ja laiendada — ühesõnaga,

ekstravertsed lõpmatused me pole. Aga kui, ütleme, meie mentaal-, astraal- või füüsiline keha sisaldab lõpmatu arvu punkte, siis me oleme introvertsed lõpmatused.

Kui sa ütled „ekstravertne“, „introvertne“ ja eriti „igasse suunda“, siis on see ruum, ja selles mõttes olen mina puhas kantiaan, et ruum nagu aegki on vaid aju aprioorne töövorm ja ma ei saa neist mõelda kui millestki, mis on objektiivselt olemas või mida ei ole olemas.

Pead tunnistama, et ilma ruumi ja ajata on veelgi raskem opereerida kui nendega. Üldiselt on nii, et termini „objektiivne reaalsus“ taha me tahaksime asetada midagi väga lõplikku, midagi väga kindlaksmääratut — tegelikult aga ei ole ta midagi nii väga kindlaksmääratut. On vaid lõpmatuse eri liigid.

Tehes teist juttu: kas sa selle eluga, nagu sa praegu elad — Raplas ja tuntud luuletajana ja tegemist jätkub ja raha ka —, oled rahul? Kas sa enam-vähem sellisena kujutasidki noores eas oma elu ette?

Väga ma ei kurda ega kaeble. Mul on hea meel, et ma ei vaevle võlgades. Aga üldiselt ma vist elan rohkem ikka oma vaimus...

Kirjelda mulle, kuidas sa vaimus elad — pikalt kohe.

Mingi vedru minus on, mis käsib aina selle kreeka lausekese — *gnothi seautón'i* — järgi käia. Noh, tekib näiteks mingi huvitava kujundi näol impulss, hakkab seda kujundit oma meeles arendama, kõnnin võibolla mitu päeva sellega ringi, lisan sinna jälle sõnakese või võtan ära — ja nii ma kirjutan enamasti peas luuletuse valmis ja siis panen ta paberile; paberil teda tavaliselt enam ei paranda. Või siis äkki tuleb postiga Korea ajakiri. Siis üllatun, mõtlen, kes võis selle saata, siis tuleb meelde, et ahah, seesama korealane, kellega ma 94. aastal Prahast kohtusin, et küllap see saadab, siis leiangi sealt hieroglüüfide vahelt äkki selle korealase näopildi ja ühtlasi avastan, et seal ajakirjas on ka ingliskeelne luule — biglossid. Hakkab neid lugema. Esimese korraga võibolla ei satu seal millegi huvitava peale, siis saab aeg otsa, olen sunnitud mingi tühja-tähjaga tegelema, olen kellelegi midagi tähtjaks lubanud, ja kui siis näiteks nädala pärast selle ajakirja uuesti lahti teen, siis leian sealt korraga luuletuse, mis tundub mulle pagana hea ja huvitav. Ja siis, nähes juhuslikult kuskil kontoris tuttavat toimetajat, teen endalegi üllatuseks talle ettepaneku avaldada midagi korea luulest. Siis ma süvenen nendesse kujunditesse, hakkab nendega mängima, et kuidas neid eesti keelde huvitavamalt panna. Selles on mõndagi, mis mu vaimu ergutab ja mis on vähemalt sama huvitav kui mõni huvitav malepartii... Noh, siis ma pean vahepeal jälle midagi ära andma, ja siis hakkab mulle tunduma, et see või teine valik on juhuslik, ja siis ma olen sunnitud kiirustama ja siis ma võibolla ka natuke pettun ja näen, et sellise tempoga nagu enam ei tahakski teha ja et oleks

veel aega mängida, aga ei ole enam aega ja siis ma vaatan, et selle mänguga ma olen teatavates luuletustes saavutanud teatava nõiduse, teistes aga ei ole ja... Jah, elu pakub rahuldust, aga harva pakub ta lõplikku ja täielikku rahuldust. Mõni asi, millest oled kunagi täit löbu tundnud ja mille sa enda arvates küllalt hästi fikseerisid — kui vaatad selle mõne aasta pärast üle, siis leiad sealt ikka mingid rabadused, mida sa tehes nagu ei märganudki. Aga selline see elu on. Ja ma tunnen, et mulle on niimoodi loomulik elada ja vaevalt mulle mõni teine eluviis paremini sobiks. Jah, ma ei ole sellest suures vaimustuses, aga ma ei näe põhjust ka suureks traagikaks või eriliseks rahulolematuseks.

Miks tundub luule t ä i e m ja hõlmavam kui filosoofia?

Filosoofilises traktaadis näeme loogilist arendust, mis viib mingite tähtsate lõpptõdede juurde. Kunstiline tekst on selles mõttes rikkam, et siin on antud tunnetuse tee kõigi tunnetuslike vastuoludega ja kõrvuti intellektuaalse ja loogilise mänguga on siin ka emotsionaalset ja aistilist — viimasest see asi harilikult alguse saabki. Nii et tunnetuse tee ja selle kujutamine on kunstis tähtsam kui lõppjärelendus. Kunst ei pruugi üldse mingite üheselt võetavate lõppjäreldusteni viia — hea kunst tavaliselt ei viigi.

esti Kunstiseltsi seisund meie kultuuriteadvuses on mõneti kummaline. Seltsi kaks üldtuntud ja –hinnatud tegu: kunstikooli loomine Tallinnas 1914. aastal ja 1916. aasta kunstinäitus, ei suuda üles kaaluda halba mainet, mis selts sai 1910 korraldatud näituse eel ja järel, kui selgus tollaste aktiivsemate liikmete suutmatust kohaneda muutuva kunstisituatsiooniga. Hiljem on Bernhard Linde seda kunstiuuendusliku ja vanameelse suuna vastasseisu esitlenud nii ilmekalt,¹ et järelkäijatel on jäänud üle vaid nõusolevalt noogutada. Voldemar Erm on 1910. aasta konfrontatsioonist teinud enam kui poolsajandit hõlmava üldistuse: „Sellest sallimatust opositsioonist sai eesti kunstielus alguse avalik lõhe konservatiivse ja novaatorliku suuna vahel, mis killustas eesti kunstnikkonda kogu kodanliku perioodi kestel ning mis Tallinna ja Tartu vahelise hõõrumisena vahetevahel esile puhkeb tänapäevani.“² Erm osutab aga samas, kui vähe Eesti Kunstiseltsi tegevusest teatakse ning kui palju on seltsist kirjutades avaldatud vastuolulist teavet või paikapidamatuid seisukohti.

Kõige rohkem informatsiooni oli seni Eesti Kunstiseltsi asutamise kohta. Selle eest kandis hoolt seltsi mõtte esimene propageerija Ants Laikmaa. Tema kunstiseltsi loomisele õhutav „Üleskutse“ ilmus juba 1903. aastal.³ Et eestlastest kunstioppurid olid tollal koondunud Peterburi, siis sõitis Laikmaa sinna — hiljem on ta seal toimunud koosolekut nimetanud asutamiskoosolekuks.⁴ Ametlikult tehti aga esimesed sammud 1906. aasta augustis, mil Laikmaa (siis muidugi Hans Laipmann), August Hanko, Eduard Virgo, Eduard Soonets ja Karl Lüüs esitasid Eestimaa kubernerile palve kinnitada Eesti Kunstiseltsi põhikiri. See kinnitati 4. oktoobril 1906.⁵ Järgmise aasta aprillis oli esimene koosolek, kus valiti seltsi juhatus. Esimeheks sai endastmõistetavalt Ants Laikmaa. Juunikuu alguses aga Laikmaa arreteeriti ja saadeti maalt välja. Seltsi tegevus soikus, virgudes alles 1909. aastal. Ants Laikmaa jõudis kodumaale tagasi 1913 ja asus seltsi töös kaasa lööma. Ta oli selle kunstinõukogu liige (1913), kunstinõukogu liikmekandidaat (1914) ja kunstinõukogu esimees (alates 1915).

¹ B. L i n d e, Mälestusi eesti esimeste kunstinäituste päevilt. Rmt.: Eesti Kujutavate Kunstnikkude Keskyhingu viis aastat. [Tallinn], 1927, lk. 50—77.

² V. E r m, Et kiri ei valetaks... „Kunst“ 1969, nr. 1 (33), lk. 61.

³ H. L a i p m a n n, Üleskutse. „Teataja“ 17. XI 1903, nr. 256.

⁴ A. L a i p m a n n, Esimese eesti kunstiseltsi asutamises, eesti kunstijüngerite esimesist koondamiskatseist. „Olion“ 1932, nr. 4, lk. 94.

⁵ Peaaegu täpselt kümme aastat hiljem on esimesele põhikirjale allkirjutatud taas Eesti Kunstiseltsi liikmed — viimasena astub uuesti seltsi Eduard Virgo 1916. aasta lõpul.

Voldemar Erm nõudis õigusega: „...tuleb andmeid kontrollida, kontrollida, kontrollida! Ja eeskätt arhiiviallikate põhjal!“⁶ Uurija ise leidis Kunstiseltsi kohta materjale Eesti Kubermanguvalitsuse seltsiasjade ametkonna arhiivist.⁷ Paraku sisaldab see peamiselt Tallinna politseimeistri raporteid, milles kubernerile antakse teada seltsi valitavate organite koosseis. Toimik lõpeb 1915. aastaga.

Seega pole tänaseni saadud teha põhjendatud kokkuvõtteid Eesti Kunstiseltsi tegevusest. See on olnud suures osas tundmatu. Siiani on puudunud andmed ka seltsi liikmeskonna kohta.

Tänu hiljuti erakätest leitud Eesti Kunstiseltsi arhiivile on siinkirjutajal võimalus seltsi tegevuslugu lähemalt kirjeldada. Säilinud on katkendlikke materjale perioodist 1907—1912, peakoosolekute protokollid on talle aastaist 1913—1917, juhatuse ja kunstinõukogu koosolekute protokollid aastaist 1915—1918. Nende materjalide alusel kujunev pilt asetab Eesti Kunstiseltsi tolleaegse seltsiliikumise väarikamasse poolde ning lubab anda seltsi tegevusele senisest mõõnvama hinnangu.

LIIKMESKOND

Kui Eesti Kunstiselts 1909. aasta 24. augustil oma read üldkoosolekuks koondas ja uue eestseisuse valis, siis tänase pilguga vaadates kirjutas ta sel hetkel endale välja vaesustunnistuse. Nimelt jagunesid liikmed kehtiva põhikirja kohaselt „tegevateks“ ja „kaasavitajateks“, kusjuures esimesteks võisid olla vaid kunstnikud. Ehk nagu Ants Laikmaa Tunises 1912. aastal 5. mail kirjapandud artiklis tähendas: „Et omal ajal (ja ei tea mis tulevik toob) tegevatele kunstnikkudele otsustav sõnaõigus oli antud, see oli vist sellepärast, et võhikud vast mitte oma hääle enamuse jõul kunsti vaba käiku keelama ei võiks hakata...“⁸ Karm tegelikkus sundis aga ühelt poolt „tegevateks“ nimetama ka harrastajaid, kelle looming näituseküpseks ei saanudki, ning teisalt tugevdama eestseisust „kaasavitajatega“, lastes seega ikkagi „võhikud“ otsustajate sekka. Põhjus oli lihtne: eesti kunstnikke oli veel vähe, neistki silmapaistvamad enamikus alles kodumaast eemal. Tegusa organisatsiooni loomiseks ei jagunud Tallinnas kunstnikke, jaotus „tegevateks“ ja „kaasavitajateks“ ei meelitanud mittekunstnikke aktiivsele tööle seltsi ridades. Seetõttu esitas eestseisus 1910. aasta juunis taotluse Eesti Kunstiseltsi põhikirja muutmiseks. Pärast mitmeid bürokraatlikke venitusi ja nõutavaid täiendusi sai see kinnituse 12. jaanuaril 1912. V. Erm on seda sammu iseloomustanud järgmiselt: „Uus juhatus pidas üheks oma esimeseks ülesandeks Eesti Kunstiseltsi senine põhikiri ümber muuta eesti kodanluse koorekihile soodsas suunas, nii et selle sõna seltsi juhtimisel

⁶ V. E r m, *Et kiri ei valetaks...*, lk. 62.

⁷ *Eesti Ajalooarhiiv*, f. 44, n. 1, s. 19.

⁸ H. L a i p m a n n, *Tallinna Eesti Kunstiseltsi sündimine ning saamine*. „Päevaleht“ 11. V 1912, nr. 107.

täiel määral maksvusele pääseks.“⁹

V. Ermil on õigus selles mõttes, et muudetud põhikirja pinnal läks tõesti korda seltsi liikmeteks värvata hulgaliselt majanduslikes ja poliitilistes ettevõtmistes silmapaistvaid inimesi, kes pidasid vajalikuks kunsti(kultuuri) toetamist. Selleks andis aluse põhikirja punkt, mille kohaselt tegevateks liikmeteks võisid „kõik kunstnikud ja kunstiar mastajad olla, keda seltsi kunstinõukogul seltsi liikmeks vastu on võtnud“.¹⁰ Siit selgub ka V. Ermi eksitus — uute liikmete vastuvõtmine oli jäetud kunstnike otsustada, sest kuuest liikmest ja kahest kandidaadist koosneva kunstinõukogu „igal aastal järjekorraline peakoosolek sellesse ametisse neist seltsiliikmetest valib, kes kunstihariduse on saanud ehk kujutavas kunstis tegevad on“.¹¹

1912. aasta ja uus põhikiri said pöördeliseks: seltsi tegevus laienes ja intensiivistus. Liikmete arv hakkas kasvama: 1912. aastal jõutakse 62 liikmeni, järgmisel aastal on neid 83 ja 1914 juba 121. Liikmeskonna juurdekasvu edendamiseks astuti mitmeid samme, näiteks trükiti 1912. aastal levitamiseks 500 eestikeelset põhikirja ja veel 1000 populaarsemas vormis ringkirja. Ringkiri on nii oluline tähis eesti kunsti eneseteadvuse tõusu teel, et väärib pikemat tsiteerimist: „Meie rahva koguelu kaldub ikka rohkem ja rohkem ühiste soovide ja aadete teokstegevise poole, vähemalt on juba teatavad soovid ja aated suuremad poolehoidjate hulgas oma ümber koguda suutnud — osatakse juba ühiselt ja korraldatud kogudena eesmärkidele jõuda. Niisugune ühiseluline ühistegevus, kõige laiemas mõttes, on aga ainult siis kõige kindlamal alusel, kui ta ühiselulise kaastundmuse, sümpatia, peal põhjeneb: viimast äratada ongi kunsti, kui ühiselulise teguri ülesanne. Kunst peab ja võib tunnetes ja tundmustes neid ühendada, kes oma politikalistes ja ühiselulistest püüetes ja aadetes lahku võivad minna. Ühiselu on siis kõige loomulikum, kui tema sünergia aluseks sümpatia on. Ühisel jõul tahame ühiseid tundeid äratada ja kasvatada. See oleks lühidalt Eesti Kunstiseltsi ülesanne, mis ka muidu vastastes leerides seisvate tegelaste ühtlast poolehoidmist võiks leida.“ Ja edasi peetakse vajalikuks veel kord kinnitada: „Eesti Kunstiselts tahab oma tegevusega väljaspool politikalisi erakondasid ja usu vahesid seista. Tema koguni loodab lahkuminejaid üksteisele kunsti õhukonnas lähendada.“

On selge, et seesuguse pöördumise adressaadiks polnud kunstnikud. Alates 1912. aastast jäi nende suhtarv paisuvas liikmeskonnas järjest väiksemaks. Kui üldse on nimeliselt teada kakssada seltsi liiget (kahjuks pole säilinud kõik andmed liikmemaksude tasumise kohta), siis kunstnike osa hõlmab veerandsada nime, kaasa arvatud need, kes astusid liikmeks viimaste hulgas 1918. aastal, ja mõned tänaseks peaaegu tundmatud, keda tollal siiski kunstnike hulka arvati.¹²

⁹ V. E r m, *Et kiri ei valetaks...*, lk. 60.

¹⁰ Eesti Kunstiseltsi põhjuskiri. Tallinn, 1912, lk. 5.

¹¹ *S e a l s a m a s*, lk. 8.

¹² Need olid: Karl Burman, Paul Burman, August Jansen, Osvald Jungberg (Noormägi), Oskar Kallis, Tõnis Karu, August Kilgas, Alfred Kiivi, Aleksander Krims (Radava), Ants Laikmaa, Rudolf Lepik, Anna Luik-Püümann, Herbert Lukk, Kristiine Mei, Roman Nyman, Eduard Poland, Johannes Prikk, Aleksander Promet, August Pulst, Volde-mar Päts, Kristjan Raud, Paul Raud, Karl Schmell (Merilaid), Nikolai Triik, Teodor Ussisoo, Aleksander Uurits, August Weizenberg. Vähemalt kümme neist olid olnud Ants Laikmaa õpilased.

Seltsi kuulusid mõned fotograafid. Neist Peeter Parikas ja Johann Mülber olid „tegevad“ liikmed 1909. aastast alates ning valitud korduvalt seltsi juhatusse.¹³ Fotograafia oli tollal kunstnike seas suuremas lugupidamises, kui täna võiks arvata. Seltsi erakorralisel peakoosolekul 7. juunil 1913 kunstikooli asutamise üle arutades leidis Voldemar Päts, et osakondadest esimesel aastal „puutööstuse (tischleri), decoratsioni ja fotografia osakonnad avada tuleks“.

Seltsi liikmeks astus ehituskunstiga seotud inimesi. Arhitekti ettevalmistusega oli neid küll vaid paar: Georg Hellar — Eesti Üliõpilaste Seltsi hoone (1901) ning Pärnu „Endla“ teatrimaja (koos Erich Wolffeldiga, 1911) projekteerija, ja Eugen Habermann, korduvalt seltsi juhatusse ja kunstinõukokku valitu, kelle silmapaistvamad tööd arhitektina sündisid järgmistel aastakümnetel. Mitu inimest olid ehitusinseneri haridusega. Eesti Kunstiseltsi organiseerimistöös oli neist silmapaistev osa Karl Jürgensonil, nimetada võib veel Oskar Ambergi, Viktor Pihlakat jt.

Teatriga olid otseselt seotud vähesed¹⁴: muusikateatrit esindas Helmi Einer, kes siis alles tõusis „Estonias“ kooriliikmest solistik. Ja muidugi kuulus seltsi 1915. aastast esimeheks valitud Karl Menning, kes sellele kohale jäigi (taasvaliti 1916). Tõsi, Menningu jaoks oli teatritegemine „Vanemuisega“ lõppenud, Tallinnas oli ta ajakirjanik.

Ajakirjanikud moodustavadki enam kui kümnendiku Kunstiseltsi liikmeskonnast ka selle arvukuse tippajal. „Päevalehest“ olid peale Karl Menningu veel August Hanko (üks seltsi alusepanijaid koos Ants Laikmaaga 1906. aastal) ja Peeter Ruubel, lehe juriidilise lisa toimetaja, kuid eriti tuntud kirjatööde „Meie nooresoo vaimlisest murrangust“ (Tartu, 1913) ja „Intelligentlikust liikumisest meil“ (ajakirjas „Vaba sõna“ 1914—1915) autorina. Seltsi kuulus ka „Päevalehe“ talituse töötaja Anna Fiskar. Arvukalt oli esindatud samuti „Tallinna Teataja“: Konstantin Päts, August Tammann ja Konstantin Lepp. Vaheaegadega oli liikmeks kirjanik Jaan Lintrop, kes 1918. aastal samuti töötas „Tallinna Teatajas“. Tuntumatest kirjameestest osalesid Eesti Kunstiseltsis August Kitzberg ja Ernst Peterson (Särgava). Viimasest sai 1914. aastal avatud Tallinna Kunsttööstuskooli esimene eesti keele õpetaja. Loomulikult astus seltsi haridustegelasi ja kooliõpetajaid, nende seas Jüri Annusson, Heinrich Nikolai Bauer, Johannes Leopold Jürgens, Nikolai Kann, Gustav Ollik, Helene Pöld jt. Kirikuringkondi esindas Jakob Hurda poeg Rudolf, Kaarli koguduse õpetaja.

Seltsi kuulusid mitmed arstid ja proviisorid eesotsas populaarsete ühiskonnategelaste Aadu ja Karl Lüüsiga. Veterinaararste esindasid Harju maakonna loomaarst (hilisem Tartu Ülikooli professor) Karl Saral ja August Olt.

Tehnilise intelligenti seast paistavad Eesti Kunstiseltsis silma eeskätt need, kes olid hariduse saanud Riia Polütehnikumis. Neist mõned tõusid peatselt

¹³ Eesti ajaloo uurija Kaljula Teder väidab küll, et vennad Parikased asusid Tallinna 1910. aasta lõpus (K. T e d e r, Eesti fotograafia teerajajaid. Tallinn, 1972, lk. 69), kuid on kindel, et Peeter Parikas oli Eesti Kunstiseltsi liige 1909. aastal ja valiti siis ka juhatusse.

¹⁴ Harrastusteatriga oli seotud mitu seltsiliiget, seltsis lavastati ka mõned komöödiad.

majanduslikele võtmepositsioonidele. Olgu näiteks Konrad Mauritz, esimene suur eestlasest kunstikolleksionäär, kes tollal töötas Tallinna gaasivabriku ja veevärgi direktorina.

Majanduse ja panganduse sfäärist liitus seltsiga rida üldtuntud isikuid: Aleksander, Joachim ja Voldemar Puhk, Johan Pitka, Artur Uibopuu, Jaan Sitska, kes suutis endas ühendada ajaloolase ja pangandustegelase, Juhan Kukk, Jüri Jaakson jt.

Võibolla kõige värvikama seltskonna moodustasid Eesti Kunstiseltsi liikmete seas juristid. Juristiharidusega olid mõnedki juba eespool nimetatud isikud, näiteks Konstantin Päts, Peeter Ruubel ja Jüri Jaakson. Seltsi astus aga samuti rühm advokaate: Ado Birk, Jüri Vilms, Ferdinand Karlson (kes ihaldas ka kirjanduslikke loorbereid) jt.¹⁵

Enamik eespool loetletud isikuid jõudis iseseisvas Eestis kas oma erialal või riigiametis juhtivale kohale. Eesti Kunstiseltsi liikmed olid Ajutise Valitsuse peaminister, hilisem riigivanem ja president Konstantin Päts, Ajutise Valitsuse peaministri asetäitja ja kohtuminister Jüri Vilms, kaks riigivanemat ja mitmekordset ministrit — Jüri Jaakson ja Juhan Kukk —, kolm haridusministrit — Jüri Annusson, Heinrich Nikolai Bauer, Nikolai Kann —, välisminister Ado Birk, sõjaminister August Hanko, põllutöö- ja tootlusminister Jaan Raamot. Rõhutamist väärib, et seltsi kuulusid ka Jüri Vilmsi saatusekaaslased Arnold Jürgens ja Johannes Peistik ning Vilmsi hilisem biograaf August Tammann.

Kui tegusad olid Eesti Kunstiseltsis need väga hõivatud inimesed, kellest enamjagu kuulus üheaegselt paljudesse ühingutesse ja seltsidesse? Mitmed neist olid valitud seltsi juhtorganeisse ning täitsid oma ülesandeid vastutustundega. Nii näiteks oli Ado Birk Eesti Kunstiseltsi esimees 1913. aastal ja juhatuse liige aastail 1912 ja 1914; Konstantin Päts oli abiandmise komisjoni liige 1912; Jüri Vilms juhatuse liikmekandidaat 1912; Juhan Kukk juhatuse liige 1915. Loomulikult lisasid autoriteetsed isikud seltsile kaalukust ja aitasid sel kujuneda tõeliselt tegutsevaks organisatsiooniks.

1912. aastal kinnitatud uus põhikiri ütles, et „Seltsi tegevus ulatub üle Eesti- ja Liivimaa“,¹⁶ kuna vana põhikiri oli määranud tegevuspiirkonnaks vaid Eestimaa kubermangu. Seltsi asutajad polnud sellele põhikirjasättele kuigi truud: Ants Laikmaa „kosis“ võimalikke liikmeid Peterburist. Ka hiljem elasid mõned liikmed Peterburis–Petrogradis. Nende hulgas oli kunstnikke, nagu August Weizenberg (pöördus kodumaale tagasi 1914. aastal) ja Anna Luik–Püümann, kes astus seltsi Tallinnas ja siirdus seejärel Petrogradi.

Kui palju oli seltsil liikmeid väljaspool Tallinna? 1913. aasta jaanuaris peetud erakorralisel peakoosolekul tõdeti, et seltsi liikmetest elab 60 Tallinnas, aasta lõpul loeti liikmeid 83. Liikmeskonna sihikindel laiendamine tõi pärast 1912. aastat väljastpoolt Tallinna juurde mitmeid silmapaistvaid isiksusi, nagu

¹⁵ F. Karlsoni valimist seltsi esimeheks 1914. aastal mõjutas arvatavasti tema eelmisel aastal ilmunud teos „Kalevipoeg ja Sarvik“, milles nähti Eesti saatuse allegoorilist kajastust.

¹⁶ Eesti Kunstiseltsi põhjuskiri, lk. 4.

August Kitzbergi, Jaan Raamoti jt. Mis tähendas seda, et ka mujal teadvustati seltsi olemasolu, tunnustati selle tegevust ja püüti teha midagi seltsi heaks.

Näiteks kirjutas August Kitzberg 21. märtsil 1912: „Palun mind lahkesti kunstiseltsi liikmeks ette panna ja saadan siinjuures sisseastumise ja liikmeraha ära. Kui soovitajat vaja on, siis ehk on hra A. Kivi nii lahke. Kui võimalik, paluksin veel paar eks. põhjuskirja saata, et võimalik oleks liikmeid koguda.“

Sama aasta 15. aprillil saatis seltsile sisseastumismaksu ja viie aasta liikmeraha Viljandi notar Gustav Seen, kellest peatselt sai seltsi esimene ja ainus eluaegne liige (kuigi põhikiri sellist seisust ette ei näinud).

Üldiselt jäi seltsi juhtorganite side väljaspool Tallinna elavate liikmetega nõrgaks. Põhikiri oli võrdlemisi Tallinna-keskne ega ergutanud kaugemal elavaid inimesi isegi peakoosolekuil osalema, sest „Peakoosolek on otsustusvõimeline, kui sellest 1/3 Tallinnas elavatest seltsi liikmetest osa võtavad“.¹⁷ Tõsi küll, põhikiri sisaldas võimaluse „oma tegevuse-ringkonnas osakondasid avada ja kirjavahetajaid liikmeid nimetada“,¹⁸ kuid see säte jäi surnud kirjasõnaks.

Pärnu suurkaupmees Johan Linde annetas Eesti Kunstiseltsile tuhat rubla, mis pidi jääma puutumatuks kapitaliks ning mille protsente tuli kasutada kunstikursuste ja kunstimuseumi tarviduseks. Sellise ohvrimeelsuse eest valiti Johan Linde seltsi teiseks auliikmeks August Weizenbergi järel ja kolmanda ning ühtlasi viimase auliikme Ants Laikmaa ees.

TEGEVUS

Et üldse seltsina eksisteerida ja „oma asja“ ajada, tuli täita riigibürokraatia poolt seatud nõudeid. Ärkamisaja seltsitegevuse traditsioonid, mille hulka kuulus riigitruuduse rõhutamine ja selle kasutamine kilbina enda tegevuse edendamisel, elasid edasi kuni iseseisva riigi tekkimiseni ja olid omased ka Eesti Kunstiseltsile. Vaatamata sellele, et seltsi liikmeskonna aktiivsema osa puhul on täiesti selge nende eestimeelsus ja ühiskondlik progressiivsus, reageeriti võimude ettekirjutustele alati positiivselt ja kiiresti, ehkki napisõnaliselt.

1913. aasta jaanuaris pöördus linna politseimeister seltsi ja kunstikursuste poole küsimusega, kuidas „nimetatud asutused Romanovite suguvõsa valitsusejuubelit pühitseda mõtlevad ja kas selts Keisrile truualamlise telegrammi saatmisest osa soovib võtta“. Asja arutati erakorralisel peakoosolekul. Juhatusel oli nõu juba valmis: „Seltsi viletsat ainelist külge silmas pidades arvas juhatus, omalt poolt, kõige sündsamaks sel päeval seltsiliikmetele ühes kursusteõpilastega ühist teeõhtut korraldada, kus siis ka, kui kõnelejaid leiduks, sündmuse kohaseid kõnesid pidada võiks. Seltsi asemikuks truualamlise telegrammi saatmise puhul paneb juhatus seltsi abiesimeest K. Jürgensoni ette.“ Peakoosolek kiitis nõu heaks ja lubas teeõhtu toimepanemiseks 15 rubla. Ega

¹⁷ Eesti Kunstiseltsi põhjuskiri, lk. 7—8.

¹⁸ S e a l s a m a s, lk. 4.

selts nii väga vaene olnudki: „basar“ tõi sisse puhaskasu 911 rubla 89 ja pool kopikat ning kunstikursustele saadi anda 675 rubla krediiti.

Samasugune diplomaatlik hoiak ilmneb ka järgmiste võimuvõitluste puhul. 22. märtsil 1917 volitati juhatuse koosolekul Nikolai Triik saadikuks tööliste ja soldatite nõukogusse. Kui selgus, et valimine peab olema laiemal alusel, korraldati 9. aprillil ainult selle päevakorrapunktiga erakorraline peakoosolek, mis kinnitas Triigi volitused. Protokollile on teiste seas alla kirjutanud Karl Menning ja Eduard Virgo, kes järgmise aasta algul lähevad Euroopasse Eesti iseseisvuse tunnustamist nõutama, Joachim Puhk, kes sama taotleb kahe aasta pärast Pariisi rahukonverentsil, ja Johannes Peistik, kes aasta pärast Helsingis Töölo suhkruvabriku õuel ohverdab oma elu kodumaa eest, seega inimesed, kes olid patrioodid ja orienteerusid hästi olukorras. Poliitiliselt määratlemata kunstniku enamlaste juurde saatmine oli kaalutletud samm, mille astumiseks polnud sundi, kuid mida peeti taktikaliselt õigeks.

Niisama nobedalt reageeriti 1918. aastal Saksa okupatsioonivõimude nõudele esitada seltsi põhikiri ja liikmete nimestik (koos elukutse ja elukoha märkimisega) saksa keeles. Valitavad organid olid kirja pandud õigesti, liikmete osas aga piirduiti kolmekümne nimega, jättes välja rea „kahtlasemaid“. Kõik ikka selle nimel, et seltsi tegevus seisma ei jääks.

Taktikalised ellujäämisvõtted olid rakendatud peamiste strateegiliste eesmärkide teenistusse, milleks olid kunstiõpetuse andmine, kunstikirjanduse avaldamine, kunstimuuseumi asutamine ja näituste korraldamine.

Selts tegutses 1912. aastal mitmes plaanis: pandi käima kunstikursused, kuulutati välja kaks võistlust („Estonia“ hoone värviliste vitraažide ja kunstiseltsi märgi kavandite tarvis) ning avaldati üleskutse teoste saamiseks albumile, milles „Eesti kunstnikkude tööd tutvustamiseks laiematele ringkondadele võimalikult heades reproduktsioonides ruumi leiaksid“.

Kaugeltki kõik ei teostunud, kuigi mõne algatusega tegeldi läbi aastate. Albumi väljaandmise idee pärines seltsi asutamisajast, 1912. aastal valiti „albumi komisjon“ koosseisus Voldemar Päts, Ernst Peterson (Särgava), Roman Nyman ja Peeter Parikas. Komisjon tegutses kaks aastat. 1915. aastast tegi albumi eeltöid Kristjan Raud, kes lootis selle avaldada juba 1916.¹⁹ Kui 1919. aastal luuakse Eesti Kunstiseltside Keskkomitee (mille üks asutajaliige oli Eesti Kunstiselts ja mille esimeheks sai Kristjan Raud), siis tõsteti uuesti üles albumi väljaandmise küsimus. Kristjan Raud koos Anton Starķopfiga volitati valikut teostama. Ligi seitse aastat pärast Eesti Kunstiseltsi eelnimetatud üleskutset, aprillis 1919 avaldatakse ajakirjanduses Haridusministeeriumi kunstiosakonna (kuhu Kristjan Raud oli samal aastal tööle asunud) üleskutse albumi „Eesti kujutatav kunst“ avaldamiseks. Seoses 1919. aasta kunsti ülevaatenäitusega moodustati albumi reproduktsioonide valimise komisjon, kuhu kuulusid ka Ants Laikmaa, Kristjan Raud ja Nikolai Triik. Peeter Parikas asus töid fotograferima, üle seitsmekümne maali saadeti värviliste reproduktsioonide tegemiseks Saksamaale, kus kavatseti album trükkida. Mitmevaatuselise draama

¹⁹ K. Raud K. E. Söödile 5. VI 1915. KM EKLA, f. 173, m. 16:1, l. 5/5.

finaal oli kurb: kui 1921. aasta kevadel endine Eesti Kunstiseltsi esimees, Eesti Vabariigi diplomaat Saksamaal Karl Menning saatkonnas kastid avas, siis selgus, et ligi kaks aastat keldris seisnud maalidest osa on hallitanud, pildiraame oli purunenud. Teoseid püüti puhastada, need riputati saatkonna ruumidesse ning tehti katse neid isegi müüa. Paraku olid kunstnike nõutud hinnad ebareaalselt kõrged ning ühtki teost müüa ei õnnestunud.²⁰ Maalid jõudsid kodumaale tagasi alles 1921. aasta sügisel, albumit ei sündinudki.

Seltsil ei õnnestunud realiseerida ka niisugust õilsat ideed nagu ehitatavale „Estoniale“ vitraazakende annetamine. Sellekohane otsus tehti juba oktoobris 1911 ja järgmise aasta juunis avaldati mitmes ajalehes võistlustingimused. Töö aga oli liiga keerukas nii tehnilise kui ka sisulise programmi („aineks peab midagi Eesti muinasajast võetama“) mõttes, aega oli napilt, preemiad olid väikesed, nii et tähtjaks ei esitatud ühtegi võistlustööd. Raha hakati akende jaoks koguma, väike summa saadi annetustest, suurema sissetuleku hankimiseks lasti seltsi liikmel Roman Nymanil kavandada postkaart ja „Estonia“ hoone kujutisega „kirjapitsar“. 26. novembril 1913 toimunud seltsi erakorraline peakoosolek asus seisukohale, et soovitatav oleks aknad valmis saada „Estonia“ avamise esimeseks aastapäevaks, ja Nikolai Triik lubas teha kavandid 1914. aasta 15. jaanuariks. Viimast korda on vitraazide küsimus kõne all erakorralisel peakoosolekul 18. aprillil 1914. Protokollis fikseeritakse Voldemar Pätsi seletus, et „praeguse raske aja pärast kõik ehituse ja ilustuse tööd „Estonia“ maja juures olla seisma jäetud, kuni rahulikumad ajad tulevad. Sellega olla ka akende ilustamise küsimus ühtlasi edasi lükatud. Teisalt teatatakse, et hra kunstnik Triik kavandisi veel väljatöötavat ja täiendavat.“ 1916. aasta lõpul oli akende tegemise kapitali 642 rbl. 68 kop. ja „kirjapitsarite“ müügist tulid viimased laekumised 1919. aastal. Tartu Kunstimuseumis on talle paar Nikolai Triigi eskiiskavandit nende akende tarvis.

Kordaläinud ettevõtmisi oli siiski enam. Osa neist oli mõeldud eeskätt liikmetele: koosviibimised, ettekannete kuulamine, kunstilase raamatukogu loomine. Viimane ei kujunenud suureks, kuid sisaldas väärtuslikke teoseid. 1914. aasta kevadel käisid seltsi liikmed õppereisil Soomes, et tutvuda põhjanaabrite kunstiga. Tegeldi kunstnikele ning kunstiõpilastele laenu andmisega ja ilmasõja alates toetati sõjaväkke võetute peresid. Kõik see nõudis raha, mida saadi esmajoonelaste pidude ja kontsertide korraldamisest. Maailmasõjaga tekkinud eriolukord pakkus siin varasemast laiemaid võimalusi — paljud lõbustusasutused olid suletud ja kergekaalulisemad pidustused keelatud. Samal ajal oli seoses sõjaväe koondumisega Tallinna suurenenud igavlevate ohvitseride arv. Majanduslikult edukaim oli Petrogradi priimabaleriini Olga Preobraženskaja balletiõhtu 16. jaanuaril 1917. Sobiva tippesineja leidmiseks komandeeriti Helmi Einer Petrogradi, publiku juurdemeelitamiseks trükiti 300 kahevärvilist müürilehte ning kuulutati toimuvast ajalehtedes, seejuures kõigis

²⁰ J. K i v i m ä e, *Kristjan Raua tegevus Haridusministeeriumis aastail 1919—1924. Rmt.: ENSV Riiklik Kunstimuseum. Kogude teatmik 1985. Tallinn, 1987, lk. 23—25.*

venekeelsetes lehtedes korduvalt. „Estonia“ oli huvilisi täis, puhastulu saadi 1251 rbl. 22 kop., mis seltsi jaoks oli suur summa.²¹

Sõja kaasnähud sundisid seltsi ka hoopis teistsugustele sammudele. Kui 2. juunil 1916 saadi teada, et Ministrite Nõukogus tuleb otsustamisele Tartu ülikooli võimalik evakueerimine Permi, siis saadeti haridusministrile protestitelegramm koos nõudmisega ülikool paigale jätta. Unustamata ühe argumendina rõhutada, et tegemist on Vene riikluse kindlaima kantsiga Baltikumi regioonis...

Eesti Kunstiseltsi kõige olulisem töö oli kunstikooli rajamine. Juba 1909. aastal püüti hankida võimudelt kunstikursuste avamise luba, mis saadi alles 1912. aastal. Kursused pandi käima ja kohe asuti taotlema nende kunstikooliks muutmist. Seekord edenes vaevaline asjaajamine pisut kiiremini ning Tallinna Kunsttööstuskool avati 17. oktoobril 1914. Jättes kõrvale kunstikursuste ja -kooliga seotud probleemistiku, peab siiski rõhutama kahte telgküsimumst. Voldeemar Erm on väitnud ja tema jälgedes mitmed korranud, et kooli „1916. aastani peab ülal Eesti Kunstiselts, hiljem aga Tallinna Linnavalitsus“,²² kuid asi oli teistmoodi. Kooli asutajatel oli algusest peale selge, et seltsil ei ole majanduslikku jõudu kunstikooli ülalpidamiseks. Seetõttu rakendasid mõjukamad seltsiliikmed (kes üldreeglina polnud kunstnikud) oma veenmis- ja organiseerimisoskused selleks, et saavutada Tallinna linna toetus. Linna volikogu tegigi 5. märtsil 1914 otsuse, mis pärast keerulise bürokraatliku masinavärgi läbimist sai tegeliku jõu sama aasta 17. mail ja mille alusel kunstikoolile määrati toetus järgmiselt: kooli avamise aastal — 1800, teisel aastal — 2800, kolmandal aastal 4500, neljandal aastal 6000 ja alates viiendast aastast igal aastal 8000 rubla. Toetuse eelduseks oli Eesti Kunstiseltsi kohustus anda Tallinna Linnavalitsuse esimesel nõudmisel kool koos olemasoleva varaga ja ilma igasuguste tingimusteta üle linna haldusesse. Nii suur majanduslik toetus erakoolile, mis kuulus Kaubandus- ja Tööstusministeeriumi valitsusalasse, oli erakordne saavutus. Ilma selleta olnuks kooli tegutsemine võimatu.²³ Teine telgküsimums oli see, kas Kunstiselts säilitab oma mõju kooli tegevuse üle. Sellelt pinnalt sündisid kõige suuremad sisepinged ja kõige osavõturohkemad koosolekud.²⁴ Kool ei olnud ainult kunstnike asi, kuratooriumi koosseisu kuulusid ka Ado Birk, Rudolf Hurt, Jüri Jaakson, Johannes Leopold Jürgens. Kunstikool anti linna haldusesse 1916. aastal.

Seltsi tegevuse lõpp-perioodil kujunes tähelepandavaks tegevusvaldkon-

²¹ Võrdluseks võiks tuua, et seltsi kogu 1914. aasta eelarve oli 818 rbl. 91 kop.

²² V. E r m, *Et kiri ei valetaks...*, lk. 63. Viimati kordas seda Lehti Viiraja 1993. aastal. Rmt.: L. V i i r o j a, *Eesti kunstist ja kunstikäsitusest 19. sajandi lõpust kuni aastani 1916*. Tallinn, 1993, lk. 103.

²³ Tallinna Kunsttööstuskool sai 1914. aastal oma põhissetulekud järgmistest allikatest: annetustena — 2425 rbl., Tallinna linnalt 2300 rbl., õppemaksuna 2138 rbl. 25 kop., Eesti Kunstiseltsilt 312 rbl. 25 kop.

²⁴ Kõige tormilisem koosolek toimus 19. aprillil 1915. Isegi kuivadest protokolliridadest aimub, et juhataja Jüri Vilms pidi tegema suuri pingutusi, et aasta peakoosolekut, millest võttis osa 61 seltsi liiget, vähegi asjalikes rõõbastes hoida.

naks näituste korraldamine. Esimesed katsed sel alal polnud eriti õnnelikud — 1910. aasta näitust varjutas konfrontatsioon „diplomeeritud“ ja „diplomeerimata“ kunstnike vahel,²⁵ edasi toimuvad mõned vähema tähtsusega näitused, nagu 1913. aasta väike väljapanek, kus esines (vist esmakordselt) tõusev talent Oskar Kallis. Avaliku tähelepanuta jäi sama aasta detsembris lühiajaline pilkenäitus, millega püüti naeruvääristada ekspressionismi ja futurismi. Vaatajad ei tundnud ainet, mida parodeeriti, ja seetõttu ei olnud ettevõttel mõju.²⁶

Ants Laikmaa, Nikolai Triigi ja Kristjan Raua ning mitmete nooremate kunstnike liitumine seltsiga aitas tõsta näituste taset. 1916. aasta kunstinäitus tõiigi asjade käiku pöörde.

1916. AASTA KUNSTINÄITUS

Selle suurnäituse kunstilist andi on vaagunud mitme põlvkonna kunstiteadlased. Ajalise distantsi kasvades on olnud selgemini nähtav 1916. aasta kunstinäituse etapiline iseloom.

Näituse organisatsioonilise külje läbimõeldusest annab muu hulgas tunnistust see, et näituse toimumise eel ja ajal avaldati ajalehtedes enneolematult palju selgitavat, propageerivat ja reklaamivat informatsiooni. Väljapanek sünnitas ka poleemikat, millest on olemas korralik ülevaade.²⁷ Väärrib rõhutamist, et just selle näitusega seoses andis oma esimese tõsisema sissevaate eesti kunsti Johannes (Hanno) Kompus,²⁸ tol ajal veel Moskvasse evakueeritud Riia Polütehnikumi arhitektuuri osakonna üliõpilane. Tema artikkel pakkus enamat kui juba tuntud kirjanike ja kunstnike sõnavõttud.²⁹

Poleemikahoos klaariti kunstiküsimuste kõrval ka muid suhteid. Näiteks kirjutati „Sakalas“, et „mõned herrad näituse puhul võrdlusi tegid ja leidsid, et näituseks, Lätis peaaegu ühtki nii head kirjanikku ei ole kui Eestis ja et meie kunstnikud milleski Läti paremaile kunstnikkudele [---] järele ei anna. Sarnasele üllatavale otsusele jõudis nimelt hra. Aug. G., kes selle poolest kuulus, et ta end

²⁵ Sellise lõhe üht avaldust kirjeldab Ants Laikmaa nii viisi: „...olivad ju diplomeeritud kunstnikud näituseks isegi nii valjud, et mul esimesel kunstiseltsi koosolekul palju suud kulus, enne kui mittediplomeeritud kunstnikud nendega ühesugustele pinkidele sain paigutada.“ H. L a i p m a n n, Tallinna Eesti Kunstiseltsi sündimine ning saamine.

²⁶ R. K r u u s, Futurismi kajastusi eesti trükisõnas enne 1917. aastat. „Keel ja Kirjandus“ 1981, nr. 7, lk. 403.

²⁷ L. V i i r o j a, Eesti kunstist ja kunstikäsitusest 19. sajandi lõpust kuni aastani 1916, lk. 109—118.

²⁸ J. [Hanno] K o m p u s, Eesti Kunstiseltsi näitus Tallinnas. „Postimees“ 2. V ja 5. V 1916, nr. 98 ja nr. 101.

²⁹ J. M. [M ä n d m e t s], Tunnikene kunstinäituse ruumides. „Päevaleht“ 1. IV 1916, nr. 70; Aug. G. [G a i l i t], Eesti Kunstinäitusel. „Päevaleht“ 5. IV 1916, nr. 73; A. K i v i, Eesti Kunstiseltsi näitus Tallinnas. „Postimees“ 30. III 1916, nr. 73; P. A. [A r e n], Ääremärkused. „Päevaleht“ 9. IV 1916, nr. 76; A. Lex. [V e i l e r], Kunstinäituse järelkajana. „Päevaleht“ 10. IV 1916, nr. 77.

Lätis Läti ja Eestis Eesti kirjanikuks peab (teadjad tõendavad, et ta õieti kumbki ei ole, Eesti keelt halvasti oskab jne.) ja mõlemal pool julgelt kirjutab: meie kunst, meie kirjandus. Sama herra leidis ühtlasi ka põhjust Eesti närususe üle kaevata ja meile armuliselt õpetust anda, kuidas meie oma kunstnikkudest ja kirjanikkudest (nende seas vist ka Aug. G.–st) peaksime lugu pidama.³⁰ Gailiti artikkel oli ometi malbe ja mõistlik, eriti võrreldes selle tulevargiga, millega ta esines kolm aastat hiljem Eesti kunsti ülevaatenäitust arvustades. Gailit arvas muuhulgas, et kirjandus on „igale sulemehele arvustamiseks, kuna kujutav kunst juba kompetentsemaid isikuid nõuab“.³¹ Näituse arvustused olid tõepoolest väga ebahütlase tasemega. Viimane tegi muret Kristjan Rauale, kes Eesti Kunstiseltsi juhatuse koosolekul 18. mail 1916 leidis tarviliku olevat „ajalehtede peale püüda mõju avaldada, et nad ainult asjatundjatele vastu võtavad arvustusi kunstinäituste üle ja mitte sarnaseid kirjutusi, nagu tänavuse aastased näituse arvustused, mille järgi eemalolejad täitsa vale arvamistele võivad tulla“. Siiski pääsesid selles küsimuses maksvusele liberaalsemad vaated. Karl Menning kinnitas, et „seda nõudmist on võimatu läbi viia ja teiseks see ka ülearune on, sest ajalehe ruum on alati vaba asjalistele vastu seletustele, mis siia ajani hrade kunstnikkude poolt kahjuks ei ole tarvitatud“.

Seltsi osa näituse majanduslik–organisatsioonilise külje korraldamises ning näituse rahalise sissetuleku hindamine on andmete puudusel siiani lähemalt käsitlemata. Omaaegne ajakirjandus opereeris korduvalt kahe arvuga: 3500 vaatajat, 3000 rubla eest müüdnud pilte. Näituse kulude–tulude raamat, tööde hinnakiri ja müüdnud tööde raamat võimaldavad neid andmeid avada ja täiendada.

Näitusele müüdi tõesti 3474 piletit. Ilma piletita said vähese maksu eest sisse õpilasgrupid. Õpilasi käis näitusel 598, mis teeks külastajate koguarvuks 4092. Tegelik arv on mõnevõrra suurem, sest müüdi veel 27 ajapiletit e. *pass-partout*’d ehk sissepääsukaarti, millega võis näitusel käia piiramatult ja mida anti käest kätte edasi. Lisaks võidi pääsmemaksuta näitusele lasta kunstikooli ja kunstikursuste õpilasi. Niisuguse väite kinnituseks on Märt Laarmani meenutus, kuidas Nikolai Triik, nähes Laarmani mitmendat korda näitusel, viis ta piletimüüja juurde ja ütles: „See käib ilma rahata.“³²

Näituse külastajate arv polnud erakordne, kuid sellega võis rahule jääda. Teine lugu on teoste müügiga — ostude koguhind oli 3209 rubla. Eelmine müügiedukas näitus oli olnud kolmas Eesti kunstinäitus Tartus (1910), mil töid müüdi 1924 rubla eest. Seda peeti hiilgavaks tulemuseks.

Tööde müük Eesti Kunstiseltsi näituselt algas demonstratiivselt kohe avatseremoonia järel: esimesena tegi ostu Eestimaa kuberner jäägermeister P. V. Verjovkin, omandades Peet Areni maali „Tatari linnake“. Seejärel asus ostma Tallinna linnapea Jaan Poska, valides kaks Paul Burmani teost, mõlemad nimetusega „Turuplats Tallinnas“, ja kaks August Jansenini maali. Edasi tegid

³⁰ *S e p i a*, [J. Kärner], Tallinna Kunstinäituse ümber. „Sakala“ 20. IV 1916, nr. 44.

³¹ *Aug. G.* [G a i l i t], Eesti Kunstinäitusel.

³² *J. H a i n*, *Usutlusi kunstnikega*. Tallinn, 1995, lk. 13.

ostud Eesti Kunstiseltsi liikmed dr. Aadu Lüüs ja arhitekt Georg Hellat.

Järgmisel päeval tegid esimesed ostud advokaadid Otto Strandman (Konrad Mägi „Maastik“) ja Jüri Vilms (Konrad Mägi „Etüüd“ ja Balder Tomasbergi „Nägemus“). See ei jäänud Jüri Vilmsi viimaseks ostuks — kaks päeva enne näituse sulgemist omandas ta Nikolai Triigi maali „Vana aed“. Kaks päeva pärast näituse lõppu kirjutab Hanno Kompus, et just see teos on parim Triigi maastik näitusel.³³ Näituse sulgemispäeval tegi ostu Karl Menning, eelistades noorima osaleja Balder Tomasbergi tööd „Vaikus“.

Kokku müüdi 64 teost, millest 24 ostsid Eesti Kunstiseltsi liikmed. Kunsti ei ostanud mitte ainult eestlased: kolm Paul Burmani tööd läks Martin Christian Lutheri, samanimelise osahinguga vabriku direktori valdusesse, kõige suuremad ostjad (mõlemad viie tööga) olid aga vabrikudirektor Heinrich Schaub ja kubermanguvalitsuse nooremarhitekt insener Aleksander Uljev.

Kunstnikud võisid olla väga rahul, mõned neist said silmapaistvaid summasid: Paul Burman neljateistkümne töö müügist 1095 ja Konrad Mägi kaheksa maali eest 495 rubla. Korralik teenistus oli Konstantin Štšerbakovil (Süvalo) (5/385), Peet Arenil (5/225) ja Nikolai Triigil (3/255). Triigi neljast müügil olnud tööst jäi ostmata üks pealkirjaga „Proletaarlane“. Ka Ants Laikmaa arvukate tööde hulgast olid müügiks mõeldud vaid mõned.

Näituse kaheksateistkümnest esinejast said oma töid müüa viiesteist. Paul Raua, Alfred Tensingu ja Ado Vabbe töid ei ostetud. Paul Raua puhul oli asi kõige lihtsam: tema kõik viis eksponeeritud teost olid portreed ja neist olid müüdavad vaid kaks lapsi kujutavat pilti. Alfred Tensing esitas viis Narva vaadet ja kaks maastikku, mida kriitika ei pidanud halvaks, kuid arvas, et autori laad pole veel välja kujunenud.³⁴ Tänapäeval on raske mõista, miks kunstnikul puudus minimaalne müügiedu. Seevastu Ado Vabbega on asi selgem — tema novaatorlik loomelaad oli liialt uudne ja teosed liiga visandlikud. Veel mitu aastat hiljem tões kroonik „Pallase“ näituse puhul: „Vabbest on siia maani söandanud ainult üks osta ja seegi väljamaalane...“³⁵

Näituse ülejääk oli ligi 1000 rubla. Sama majandusliku tulemuse võis saada ühe õnnestunud „basar-piduõhtuga“, kuid kunagi varem polnud kunstinäitus nii edukaks osutunud. Õnneks ei läinud enam tõeks Gustav Suitsu neli aastat varem antud hinnang: „Meie suurkodanlus ei suuda lihtsalt Mäceni aristokraatlikku osa mängida, sest et tal peale raha kõik puudub, ja suurte financier'ide mõttes puudub tal isegi raha.“³⁶ Kas just suurkodanlus, kuid majanduslikult kosuv eesti keskklasse näitas oma kunstikultuuri toetamise tahet.

Eesti Kunstiselts korraldas näitused ka 1917. ja 1918. aastal. „Eesti kunsti ajalugu“ väidab, et 1917. aastal toimunud näitus olevat teoks saanud vaid

³³ J. [Hanno] K o m p u s, Eesti Kunstiseltsi näitus Tallinnas. „Postimees“ 5. V 1916, nr. 101.

³⁴ S e a l s a m a s.

³⁵ „Pallase“ kunstinäitus. „Postimees“ 14. XII 1920, nr. 316.

³⁶ G. S u i t s, Meie kunstnikkudest ja nende töövõimalustest. „Päevaleht“ 12. V 1916, nr. 108.

kunstnike entusiasmi tõttu.³⁷ Nii see muidugi polnud ja Voldemar Erm ongi paigutanud mõlemad näitused Eesti Kunstiseltsi aktivasse.³⁸ Miskipärast on arvatud, et kuna 1917. aasta väljapanek oli kino ruumides, siis oli tegemist nurgataguse näitusega. Vastupidi, Viru tänaval samal aastal valminud, soome arhitektide Einar Sjöströmi ja Wäinö Palmqvisti projekteeritud „Cinéma-Passage“ oli omas ajas ultramodernne hoone, mille ligitõmbavusega arvestati.

Segadust võib tekitada asjaolu, et kuigi Eesti Kunstiselts avaldas üleskutseid oma III näituse korraldamiseks,³⁹ siis sellenimelist näitust ei toimunud. Põhjus selgub seltsi juhatuse koosoleku protokollist 20. aprillil 1917. Osa kunstnikke soovis luua oma kutseorganisatsiooni ja polnud seetõttu rahul näituse korraldamisega kunstiseltsi egiidi all. Karl Menning sõlmis kompromissi, mida juhatuse tagantjärele aktsepteeris: „Esimene teguviis kiidetakse heaks, et tänavune näitus kokkuleppena „Eesti Kunstinäituseks“ nimetatakse. Kui „Eesti Kunstnikkude selts“ oma tegevust peaks tõesti algama, siis ei ole ka juhatusel midagi selle vastu, kui praeguse näituse ülejääk nimetatud seltsi põhjuskapitaliks määratakse.“ Kunstnikke koondava organisatsiooni loomiseni läks veel aega. Ka 1918. aasta näituse korraldas kunstiselts, siis VI Eesti kunsti näituse nime all.

1917. aasta näitus oli majanduslikult veelgi edukam, sest kunstiteoseid müüdi 6000 rubla eest. Tegelikult osteti aga kümnekond teost vähem, kuenediku kogusummast moodustas ühe Jaan Koorti skulptuuri hind ning raha väärtuski oli langenud. H. Schaub ostis sedakorda kunstiteoseid 2000 rubla eest. Kunstiselts ise omandas tulevasele kunstimuuseumile mõeldes näitusest kolm maali: Konrad Mäe „Maastiku“, August Janseni „Kalevipoja pulmasõidu“ ja Paul Burmani „Krüsanteemid“. 1918. aasta novembris avatud väljapanek kandis juhuslikumat ilmet ja toimus niisugusel murranguajal, et jäi ühiskonna kultuurimälus õieti kajastamata. Säilinud on selle väljapaneku kassas olnud hinnakiri, kusjuures kaheksale tööle on juurde kirjutatud „müüdüd“.

EPILOOG

Eesti Kunstiseltsi viimane peakoosolek peetakse 17. juulil 1917. Tegevus siiski ei lakka, juhatuse protokolliraamatu sissekanded lõpetab Parikaste fotoateljees 29. mail 1918 tehtud otsus „järgmine koosolek tuleva esmaspäeva õhtul siinsamas ära pidada“. Paberileht pealkirjaga „T. E. Kunstiseltsi juhatuse ja nõukogu ja Tallinnas elavate kunstnikkude ühine koosolek“, millele järgneb tosin allkirja, on dateeritud 10. oktoobriga 1918. Järgmisel päeval sõlmitakse leping Estonia Seltsi ja „Kalevi“, Meestelaulu Seltsi, Tehnika Seltsi, Maleringi ning Eesti Kunstiseltsi vahel, mille alusel kunstiselts kasutab „Estonias“ koos Meestelaulu Seltsi ja Maleringiga „lugemise- ja söögitoa taga olevat tuba“,

³⁷ *Eesti kunsti ajalugu*. 1. kd., II. Tallinn, 1977, lk. 109–110.

³⁸ V. E r m, *Et kiri ei valetaks...*, lk. 63.

³⁹ „Eesti Kunstiseltsi“ III. Kunstinäituse üleskutse. „Postimees“ 3. II 1917, nr. 28.

makstes selle eest 1. juulini 1919 1000 marka. 1919. aasta veebruaris võetakse osa Eesti Kunstiseltside Keskkomitee asutamisest, 17. novembril loodud Tallinna Muuseumi Ühingu esimesel peakoosolekul valitakse viieliikmelisse juhatusse kolm Kunstiseltsi juhtfiguuri — Kristjan Raud, Karl Jürgenson ja Peeter Parikas. Kunstiselts oli õhutanud muuseumiideed enam kui kümne aasta kestel. Seltsi tegevus siiski hääbus. Suur osa liikmeskonnast oli seotud Eesti omariikluse kindlustamisega, paljud võtsid osa Vabadussõjast, kus langes noor kunstnik Herbert Lukk. Vähemalt 21 Eesti Kunstiseltsi liikmest said Eesti Vabadusristi kavalerid.⁴⁰ Osa mittekunstnikke rakendus riigiameteis või majandustegevuses, Haridusministeeriumi läksid tööle ka Kristjan Raud ja Nikolai Triik.

Siiski on tegelik epiloog siiani jäänud uurijate eest varju. 22. veebruaril 1922 esitavad kunstnik Ants Laikmaa, fotograaf Peeter Parikas ja insener Karl Jürgenson Tallinna-Haapsalu Rahukogule Eesti Kunstiseltsi põhikirja. 12. mail tehakse otsus: „Registreerida seaduslikus korras: „Eesti kunstiselts“. Selle kohtuotsuse täitmiseks on „Eesti kunstiselts“ Tallinna-Haapsalu Rahukogu juures registreeritud seltside ja ühingute registri nr. 122 all sissekantud ja selts võib oma tegevust alustada.“ Kümme aastat hiljem kirjutab Ants Laikmaa: „Siis aga järgnes pea maailmasõda, sellele uus revolutsioon ja Vabadussõda, mis meile uue kodu ja korra lõi ja uued algatused andis, millele alla meie esimene eesti kunstiselts mattus ning praegu veel magab.“⁴¹ Alles eeltoodud fakt avab tema sõnade tõelise tähenduse — ta ju teadis, et selts oli tegelikult olemas! Kuid aega ärgata talle enam ei antud.

⁴⁰ Need olid: Alfred Allmann (II liik, 3. järk), Heinrich Nikolai Bauer (III, 2), Jüri Jaakson (III, 1), Aleksander Jõgi (II, 3), Arnold Jürgens (I, 3), Aleksander Kask (I, 2), Juhani Kukki (III, 1), Elmar Kõösel (II, 3), Johannes Loosberg (I, 3), Karl Menning (III, 2), Aleksander Pachel (I, 3), Johannes Peistik (I, 3), Johan Pitka (I, 1), Konstantin Päts (I, 1; III, 1), Voldemar Päts (III, 2), Peeter Päts (III, 3), Jaan Raamot (III, 1), Karl Saral (I, 3), August Tammann (II, 3), Jüri Vilms (III, 1), Eduard Virgo (III, 2).

⁴¹ A. L a i p m a n, *Esimese eesti kunstiseltsi asutamisest...*, lk. 95.

TELEFONIKÕNE VIIVI LUIGE TEEMAL
(katkend)

„(...) Viivi Luik? No kuule... Jah. Jah. Ei, ega... Sa mõtled seda sügispäeva, kui kuldsed lehed... Jah. Keskväljakul? Nüisugust väljakut ju polegi, sa mõtled vist Vabaduse platsi? Jah... Juubel? Ah ära jama, ei ole kaheksaküm... ..Jah, muidugi... Ei tea. Pole kuulnud... Noh, kui Aino Kaldast rääkida... Ei, ma mõtlen seda... „Suurlinnade säras“ või mis ta oligi... Londonit ühesõnaga. Jah... Jah. Ah, Jaak saab igal pool hakkama. Jah. Mis?... Ei, Viivi muidugi ka. Sul on õigus. Aga see... ajaloo ilu, jah... jah. Muidugi... Mäletan küll. Siis, kui ta nurgas üht suurt musta asja nägi?... Öösel, jah. Ja alasti pirn oli laes... Selle võib ära märkida küll, aga ma ei tea, mis kontekstis... Salapära? Mäletad, Alliksaar ütles, et... Ei, ta võis muud ka öelda... Kes? Sa mõtled seda kanalugu?... Ei, mina mõtlesin Juhanit. Aga euro... ei, miks ma ei või eurost... nojah, sul võib ka õigus olla... Jah, mäletan: „noorelt ollakse liiga noor, / pärast on raha vaja.“ Jah. Ei, mina mõtlesin ikka seda, et „mine, kullake, meelest ära, / minul on muutlik meel“. Või need apelsinid, mis vaasis ära kustused... Sa mõtled Paul-Eerikut... Oota, mul on see siin telefoni all... üks hetk... „Harva kodu, sagedamalt taevaste tuul, mis viib sinna.“ ...Jah. Siin on veel midagi loogika-pidepunktidest intuiitives voolus... Ooo!... Jah. Noh, eks ma siis kirjuta ühe apoloogia... Ei, ma ei kaitse. Ma kiidan... Ah, ei usu... Jah. Noh, ma proovin. Praegu on ju sügis. Puškinlik, jah... No olgu, luigelik... Siin, Kadriorus? Ei. Ta elab vist üldse Saksamaal. Või Trinidadis... Et mis ta aknast näeks? Luikesid, loomulikult, mida siis veel. Neid on vist kokku viis... Siin kaks. Kagutiigil veel kolm... Ei, Sulev Luik elab läbi pargi... seal kalda all... Jah. Hans H. ehitas siia kõrvale mingi uue büroo — hot-line... Taevas on küll muidu selge, vähemalt täna. ...Looduse kontuurid on, jah, eredad... Jah, seda suve ei tule enam, seda suve... Nägemist.“

APOLOOGIA

Oo, mis ma võiksin Viivi Luige teemal veel öelda, kui olen juba mitu korda öelnud, erinevate teoste kohta, näiteks luulekogud, siis romaan ja ka hilispublitsistika, rääkimata monograafilisest lühipõrtrest? Eks ma ütleks kindlasti midagi, kuid ma pole temaga enam ammu kohtunud — ei elus ega ka kirjanduses. Tema eemalviibimine pole kindlasti lõplik — kuskil on vilksatanud mingi vihje kirjutatava romaani kohta, ja küllap siis seda kirjutatakse ka. Kuid juhul, kui Viivi Luik parajasti midagi ei kirjutagi, võib juba praegu imetleda

tema lennukaart. Mulgimaa talust Euroopa tähtsamatesse tsentritesse, võilille- ja sügiseimetlustest sõnavõttudeni Euroopa ja maailma probleemide kohta! Tegelikult pole see eriti ootamatu. Mingisugust aristokratismi leidus temas alati, ka siis, kui ta oli veel hoopis teistsugune. Tema madalas hääles oli ikka nakatavat põlgust matside vastu ja tema ütlustes labasusevastasust. Kodu on talle ju ikka väga lai mõiste olnud — juba esimestes kogudes räägitakse maailmast, taevast ja Euroopast. Seepärast on ta ka maailmale vastuvõetav — nagu Miłosz, Önnepalu ja Kundera. Idaeurooplaselt oodatakse skepsist ja pessimismi, ütleme — melanhooliat, ja seda on Viivil küllaga pakkuda. Väikese tüdrukuna eha- ja kuuvalgel veedetud nukruseminutid on leidnud suurepärase sünteesi suurlinnades kogetud kultuuripessimismiga. Kõigeks selleks läks vaja pingutusi, mida kõrvalseisjad ei tea. Juba juulis 1962 aimas ta, et ta „tee pole kerge. / Mul on hallid päevad, / mul on mustad ööd / ja suur väsimus. Aga,“ teadis ta samal ajal, „mul on veel kaks kätt, sulg, süda ja silmad, / ja ma tean: / paljud on vaesemad, / paljudel pole sulge.“ Ei olnudki, aga temal oli, ja see aitas tal vee peale jääda läbi mitmesuguste perioodide ja mentaliteetide. Ta arenes ja arendas end talupoegliku õpihimu ja visadusega, kuni muutus suureks luuletajaks ja peeneks leediks, kes teab kõiksugu asju ja oskab neid moondada ehmatavateks kujunditeks. Mõte ära vajuda ei tulnud talle pähe nagu mitmetel eakaaslastel. Nüüd oleks päris huvitav teada, mida ta seal Euroopas on kokku vaadanud, kuulnud, lugenud ja mõtelnud. Oleks võluv kuulata halbaennustusi ja särasilmsusi, maailmalõpuihalusi ja poliitikasaladusi. Vaevalt ta kõik enda teada jätab. Kui ta nähtavale ilmub, peame temalt ilusti paluma, et ta oma elu kunstiks luulendaks. See ei tohiks tal ju raske olla, kui me lubame, et anni alandlikult vastu võtame. „Võtke see ilu talt vastu, / praegu veel saab!“ (1962)

Neid, kes mäletavad Viivi tulemist, jääb tasapisi vähemaks. Meie, neljakümnendatel sündinud, oleme jõudnud nooremasse või vanemasse keskikka; need, kes viiekümnendate lõpul — kuuekümnendate algul meiega tegelesid, Tallinnas noorte kirjanike seminare pidasid, on meie hulgast lahkumas. Ei ole enam Sanga, ei ole Andresenit, ei ole Semperit. Vahepeale mahub väga palju. Sellele, kes vaatab möödunud aastakümneid eemalt, võib see mahtuda mõnesse sõnasse nagu okupatsioon ja stagnatsioon. Meile, kes selle sees olime ja selle läbi tegime, on pilt hoopis keerulisem. Seal on mitmeid murrujooni, tõuse ja langusi, kuuma ja külma. Esimene, stalinismi lõpetav murrujoon ja sula-aega alustav viiekümnendate lõpus. Selle järel 1956. aasta — Vene tankid Budapestis, ühe illusiooni lõpp. Kultuurivallas aga jätkub sula ometi. Eestiski pääseb luule kammitsast ja hakkab tasapisi elama oma ise-elu, võitleb endale kätte ühe väikese vabaduse teise järel. Nii kuni Vene tankide järgmise etteasteni Euroopa laval — Prahas. Praha kevad oli olnud meie — kunstiinimeste kevad, millele elati, tunti ja mõeldi kaasa terves Ida-Euroopas. Optimistid lootsid, pessimistid ei lootnud — nad nägid juba vaimusilmas tanke. Neil oli õigus. Vanakeste kamarilja Moskvas oli jälginud Praha kevadet ja märganud, mis rolli kirjanikud ja teised seal mängisid. Nad mõtlesid ehk, et kirjanikud selle kevade töidki: mõeldi ju muiste, et kevade toovad laululinnud lõunast kaasa. Kõik „moodsa luule“ sildi alla mahtuv oli võimukandjatele tundunud vahepeal ohutu lollusena, nüüd hakkasid nad selles jälle nägema ohtu. Ja püüdsid taastada tõkkepuude normaalset suletud seis. Kuidas seda tehti, on omaette koomiline lugu, mis vääriks põhjalikku uurimist ja humoristi sulge. Suur kala kõdunes peast, tema mõtted muutusid vähehaaval totramaks ja hais oli raskem taluda. Muidugi elasime edasi mitmes tõeluses: kevade järel tuli suvi, pääsukesed ehitasid pesi ja kasvasid poegi, kalamehed istusid järvejääl ja püüdsid sikuskaga kalu, lapsed kasvasid, vanad surid, ehitati maju, hariti aiamaad ja ehitati kilehooneid. Eesti rahvas püstitas raamatulugemise, teatriskäimise ja alkoholitarbimise rekordeid. Paljud leidsid endale mõnes neist tõelustest koha, mõned ei leidnud. Paljusid suure kala kõdunemise hais eriti ei häirinud, mõnele muutus see aina vastikumaks. Ta rikkus ära nende elu väikesed rõõmud, tungis unne ja ei jäänud peegeldumata kirjanduseski. Stagnaaja eesti kirjanduses seguneb lillelõhn raipehaisuga, kuigi viimast otse nimetada ei saa. Ometi on ta tajutatav: ta on üks tegureid, mis kujundas ka meie luule selliseks, nagu see oli.

See nüüd juba ajalooliseks saanud „ühiskondlik–poliitiline“ tõelus on üks moodsa Viivi Luige loominguga taustast, midagi, mis seal ikka peegeldub, vahel

selgemini, vahel hägusamalt. Taust on aga laiem ja mitmemõõtmelisem. Tema teine mõõde on kahtlemata kodu ja lapsepõlv, mille juurde ta ikka ja jälle tagasi tuleb.

Viivi Luiges on vähe ekshibitsionisti. Ta ei sobiks seltskonnakroonikasse ja tema elust ning eluloost teame vähe. Kui kord Vallo Kepiga temast filmi tegime, tuli suurem osa sellest vähesestki korjata teistelt, et saada mingit liha lühibiograafia luudele. Minule ei olnud aga nii mõjuvad Viivi õpetajate mälestused kui käik tema lapsepõlvkodusse Tánassilma kandis. Madalad maad Võrtsjärve põhjakaldal, vana lagunev talu, vana hoolitsemata õunapuaaed, puude vahel vana traktor, upakil mesipuud, väikese laudaakna taga kukk, kes vaatas meid läbi tolmunud klaasi ja siis kires. Koht, kus tundus, nagu oleks meie lapsepõlve aeg, seitsmenda, kaheksanda või üheksanda rahukevade aeg seisma jäänud. Aeg ei liikunud siin edasi, vananes ainult. Selle hääbumise, maadliigi vajumise keskelt ta ongi pärit. Sealt ta lendas välja, kaugele ja kõrgele nagu lõoke oma pesast kraavipervel.

Kui võtame Aino Kallast eesti kirjanikuna, on Viivi Luik teine suursaadiku abikaasa eesti kirjanduses. Ta on tõesti lennanud kaugele ja kõrgele. Kuid ometi on ta kirjanikuna olnud lapsepõlvkodus ja –muljetes kinni. Lapsepõlve-maastikust on tema luules paar aastakümnet kordunud kujundid. Viivi on vahel päris eideetiline luuletaja, kes rändab mööda vanu pilte, läheb vanade piltide sisse. Need on konkreetset, realistlikud pildid — jalgrattakummist paigad ema kalossilid või üle räästa kasvavad jorjenid. Nad võivad saada sümboolse tähenduse, kuid ei koosne sümbolitest. Sellisest konkreetsest reaalsusest räägib „Seitsmes rahukevad“.

Kolmas mõõde Viivi taustas on see, mida võiks nimetada sümbolistlikuks kõige laiemas mõttes, selles mõttes, mis sõnale andsid sümbolistlikud luuletajad. See mõõde on kõrgus ja avarus, see on taevas, kuhu lõoke lendab, kõrgele, kaugele maast, kodust, asjadest. Taevas ei ole konkreetsest, selgeid piire. Taevas on laialivalguvad, tuulega liikuvad ja muutuvad pilved, sina, valgus ja pimedus, selgete piirideta needki.

Taeval on Viivi luules eriline osa. Tema esimene kogugi, kassetis 1965 ilmunud vihik, kannab tähendusrikast pealkirja „Pilvede püha“. Aasta hiljem ilmub kogu „Taevas teel“. Luule on lendutõusmine, üks ole Pegasuselgi tiivad. Viivile aga näib taeval olevat eriline tähendus. Ta näeb vahel kõike otsekui taevast või taeva taustal.

Mind on ikka huvitanud, miks on tema luules nii palju mitmusvorme. 1977 ilmunud valikkogus leian kahel juhuslikul kõrvuti leheküljel „taevad“, „peatused“, „laulud“, „hinnad“, „lauskmaad“, „keskpäevad“, „linnad“, „lagedad“, „kuud“, „maastikud“, „valed“, „elud“. Säärased näiteid leiaks väga palju. Nendega kuulub minu meelest kokku ka sõnade „maailm“, „sajand“, „aastasada“, „maastikud“, „elu“ silmatorkavalt sage esinemine. Nüüd usun, et tean üht võimalikku vastust. Viivi kirjeldab lihtsalt seda, mida ta näeb, linnuperspektiivist, kõrgelt- ja kaugeltvaates. Sealt paistavad asjad, linnad ja maastikud tõesti mitmuses, asetuvad suurde konteksti, kuid kaotavad midagi

oma konkreetsest. Taevast näeb kirjanik kõike maailma- ja ajalooperspektiivis, näeb ajaloo ilu. See ilu on midagi muud kui lapsepõlveümbruses nähtud, meelde vajutatud angervaksade, jorjenite ilu. Ajaloo ja maailma ilu ning valu on maitsetu ja lõhnatu, et teda tajutavamaks muuta, tuleb minna tagasi lapsepõlve ja sealt leida midagi, mis maitseb ja lõhnab. Muidu ei saaks lugejani tuua seitsmenda rahukevade ahistust, mis on imbinud kõigesse — inimestesse, aedadesse, taludesse, heinatuumistidesse, mida laps vanaemaga põõsastelt korjamas käib.

See, et luuletaja tahab olla nagu taeva lind ja vaadata kõike linnuperspektiivis, tuleb kindlasti sellest samast kasvutaustast. Taevas on talle pelgupaik, taevaste tuules saab ta olla vaba, eemal maapealsest viletsusest, vägivallast, räpasusest ja lollusest. Taevas on ka palju ruumi, taevas saab lind tõusta kõrgele, olla üksi, tema ise.

Madalatel maadel sündinu igatsus kõrgetesse taevastesse on vist suurem kui mägedes sündinul. Täna silma lepavõsad ja aeglane jõgi soiste kallaste vahel viivad lapse pilgu varakult kõrgele. „Pilvede püha“ on kirjutatud juba taeva poole vaataja, lendukippuja poolt.

Muidugi, ka taevas ei olda päris üksi: seal on teisi linde. Kirjanikul on kaaslasti, kellega koos lennatakse, kellelt lendu õpitakse. Neid on Viivilgi. Näiteks Uku Masing, kelle rütme, kelle luulepiltide hüpnootilist luulutust puhuti kohtame Viivi luules. „...mõõgatera, mis pühitseb nukraid huuli“ ja „su silmade põhjast kerkis siis surma lehtkullast ringe“ on päris masinglikud. Kindlasti on midagi õpitud elukaaslastelt, algul esoteerikasse kalduvalt kunstnikult Jaan Paavlelt, siis raamatupidamist õppinud ja uusasjalikke linnaluuletusi kirjutanud Jaak Jõerüüdilt. Uus abielu, siirdumine teise sõprusringi on kindlasti oluline mõjur tema luule muutumises. Ent olulised on ka sündmused maailmas.

Masingu mõju tipneb minu meelest kogus „Lauludemüüja“, mis kannab meie põlvkonnale tähendusriikast aastaarvu 1968. See oli aastaarv, mis tähendas paljudele illusioonide lõppu. Viivi on ühes intervjuus kirjeldanud, kuidas tema oma tuttavatega selle Tallinnas „Pegasuse“ kohvikus läbi elas. Võibolla ma ei eksi, kui näen siin ka murdekohta tema luules. Masingu luulutuste toel oma esteetilis-müstilisse taevasse tõusnud luuletajale meenutati räigelt, et taevas ei ole laululindude paradiis. Taevas lendasid lennukid kursiga Prahasse. Lämmatama lindude toodud kevadet.

1971. aastal ilmub kogu „Ole kus oled“ ja seal kirjutab Viivi:

Rääkisin väljadest ükskord.
Vihmast, mis sajab.
Rohust ja meest.

Räägiksin nüüdki,
ent nüüd olen siin.

Vastu tuult, vastu teravat klaasi
ihuüksinda...

Järgmistes kogudes liigub luuletaja tagasi proosalisematesse ja konkreetsematesse maastikutesse. Ilmuvad teravad mälestuspildid ja linnapildid. Kui „Taevaste tuulest“ peale on pildid domineerinud kõla ees — kõlad on olnud diskreetsed, summutatud, hämarad —, siis nüüd hakkab kõla muutuma teravamaks ja jõulisemaks. Sellega koos muutub Viivi luule, mis seni — esikkogu „Pilvede püha“ kohta see nii selgelt ei kehti — on olnud rohkem monoloogiline, dialoogilisemaks. Dialoogipartneriks võib olla lugeja, lähedane inimene, vahel aga see võõras, ähvardav, impersonaalne jõud, ajalugu. Kogus „Põliskevad“ (1975) on palju kohtumisi temaga, luuletaja nimetab isegi kohanime Auschwitz, räägib inimeste saatusest, keda seesama ajalugu on sandistanud või heitnud ühishaudadesse.

Viivi taevast-vaatav-pilk ei näe enam pilvi, lilleaedu, raugeid poeetilisi nägemusi, vaid maailma tema muredes, valudes ja ajaloos. Selles maailmas on koht ka Eestil, kodupaigal, Tallinna mererannal ja Tartu bussijaamal. Selles ajaloos on koht ka elulool, inimese saatusel, soovil elada, armastada, luuletada, olla. Ja õigusel eluloole, olemasolule. Viivi viimane avaldatud luulekogu „Rängast röömust“ (1982) on sellise õiguse poeetiline kinnitus. See on üks tugevamaid (mitmes mõttes) eesti luuleraamatuid üldse. Luuletaja saavutab sünteesi pildi ja kõla, abstraktse ja konkreetse, sümboolse ja reaalse, suure ja väikese, taevase ja maise vahel. „Rängast röömust“ on vastupanuluule, inimese, rahva vastupanuluule ajaloo, abstraktsuse, ideoloogia ja rumaluse survele, mis meil tollal kehastus stagnaaja ahistuses. See kogu on täis vastupanu, vastuseisu, trotsi kujundeid, nagu õhku hammustamine, kisendus, kodumaa muld rusikas hoitud käes. 1982. aasta on aga ajalooline: siis sureb (lõplikult) Brežnev ja lähevad liikvele protsessid, mis kümne aastaga muutsid maailma kaarti ja ka Eesti elu. Aeg näitab varsti, kas Viivil oli õigus, kui ta kirjutas

...Ja kord see tume valu
tõuseb paberilt ja muutub elujõuks.

„Rängast röömust“ lõpetab midagi. Ei tahaks öelda, et luule. Juri Lotmani mõtet edasi arendades võiks öelda, et proosa on kõige keerulisem luule vorm. „Rängast röömust“ oli mingis mõttes lõplik kogu. Luuletaja käed on siin nii kõvasti rusikas ja hambad ristis, et rohkem enam ei saa. Peab haaret lõdvendama, tegema midagi muud. Ja ka ajad olid muutumas, seda pidi tundlik kirjanik tundma. Nii on Viivi muutumine proosakirjanikuks omamoodi seaduspärane. Kui „Rängast röömust“ on stagnaaja ja ka sellele eelnenu poeetiline kokkuvõte, on „Seitsmes rahukevad“ selle proosaline kokkuvõte. Tema haare on laiem, ta mahutab palju enam. „Seitsmes rahukevad“ on ka omamoodi süntees luuletaja senisest loomingust. Sellele viitavad lapsepõlvepildid luules ja lastele kirjutatud Leopoldi lood. Huvi jätkumist ja süvenemist lapsepõlve vastu tunnistab lasteluulekogu „Tubased asjad“ (1979).

„Seitsmes rahukevad“ on vastupanu ja trotsi raamat, mille analüüsiks siin ei ole koht. Võiks osutada paarile detailile, näiteks sideme laps-vanaema

olulisusele. Vanaemas kehasub pärimus, huvitav, tõeline minevik oma elujõuks ja kindluseks muundunud valuga. Ema ja isa ei ole nii ehedad, nii tõelised. Vanaema julgeb kätendada loomaloendajale ja tõusta tõelise mütoloogilise vastuhakkajana, käes vikat, ülestõusnud talupoegade relv, kui maainimesteni jõuab jutt majade kokkuvedamisest.

1985, kui ilmus „Seitsmes rahukevad“, sai Moskvast võimule Mihhail Gorbatšov ja algas see, mida nimetati perestroikaks. Lähenes kiiresti aeg, kus trots ja vastuseis, kokkupigistatud rusikas ja põlistalupoeglik needmine hakkasid kaotama tähendust. Paljud vaimuinimesed, kes olid elanud vastuseisus, kelle elule ja loomingule see vastuseis oli annud mõtte, pidid kas muutma oma põhihoiakut või otsima vastuseisule uut objekti. Viivi oli vist üks esimesi, kes siin oma lahenduse leidis. Ta läks edasi teed, mille märgid on olemas juba „Põliskevades“ ja „Seitsmendas rahukevades“, kus kodumaastike taga kangastuvad võõrad maastikud ja võõraste maastike taga kodused lapsepõlvemaastikud. Ning kus kodust viib otsetee laia maailma, kus kodune mesipuu ei ole enam Eesti, vaid meie aja maailma sümbol. Tema tee viib maailmakirjandusse.

„Ajaloo ilu“ (1991) on esimene teos, mille on kirjutanud see maailmakirjanik. Minule oli ta raske lugeda ja ütles vähem kui „Seitsmes rahukevad“. Kuid see on siiski esimene sõjajärgne kodueesti teos, mis viib välja neist kitsastest piiridest, mis me oleme harjunud Eestile ja eesti kirjandusele panema. On see Viivi uue lendutõusu, teise taevatõusu algus? Ma ei tea. Tean, et ta on kirjanik, kelle uusi teoseid ootad kui kingitusi või üllatusi.

1970-ndate sotsiaalsed maastikud kätkevad palju rohkem ja palju huvitavamalt, kui me praegu tunnistada julgeme. Seal pole ainuüksi „stagna“ — ehk teisisõnu — „stagnagi“ on (oli) armas. Tegelikult oli see kümnend üsna ilus aeg, ka eesti kirjanduses. Meri oli siis sinisem, raamatud odavamad ja neid loeti palju rohkem kui praegu. „Seitsmekümnendad“ ei olnud küll nii kuldne aeg kui „kuuekümnendad“, mil luulekogudest ilmusid näiteks Betti Alveri „Tähetund“ (1966), Paul-Eerik Rummo „Lumevalgus... lumepimedus“ (1966), Jaan Kaplinski „Tolmust ja värvidest“ (1967) ja Artur Alliksaare „Olematus võiks ju ka olemata olla“ (1968). Aga vähemalt hõbedased olid „seitsmekümnendad“ kindlasti. Ehk nagu akadeemiliselt kirjutab Maie Kalda: „1970-ndail aastail kinnistusid eelmise kümnendi toodud uued laadid ja struktuurid. Siitkaudu sai inimesekäsitusk juurde sügavust ja mitmeplaanisust ning sotsiaalne probleemsus leidis kaude väljendamise teid. N.-ö. tuleohtlikumad, ühtlasi valusaimad probleemid rüütati groteski, allegooriasse või klounaadi. Eesti kirjandus kaotas mõndagi oma äsjastest, 1960-ndate aastate ideaalidest ja emotsioonidest. [---] Ometi, rafineeritud kunstilisi võtteid kasutades osutus võimalikuks jätkata sotsiaalsete ja isegi rahvuslike aktualiteetide käsitlemist. Keskenduti, nagu öeldud, isiksuse problemaatikale, ent kõik indiviidis toimuv viitas tavaliselt sootsiumile kui põhjuste allikale. Kirjanduse väljapürgimist ühekülgselt, tegelikult mitteametavast inimese- ja ühiskonnakontseptsioonist mõistsid nii kriitika kui lugejaskond. Valitsev inimesekäsitlus soosis küll tasakaalukat filosoofilisust ja taltsast nahahoidmist, teiselt poolt aga kutsus läbi kogu seisa-kuaja kirjanduses allhoovusena edasielav võimukriitika säilitama väärikust vähemasti indiviidi tasandil.“ (EKA, 5. kd, 2. rmt. Tallinn, 1991, lk. 19.)

1970-ndatele on antud ka sootuks teistsuguseid hinnanguid. Intrigeerivalt hinnanguline on näiteks eesti kunsti elava klassiku Leonhard Lapini kujundatud Albert Trapeeži luulekogu pealkiri — „Sitased seitsmekümnendad. Ebatsensuurset luulet aastaist 1969—1977“ (1993). Kindlasti sai ka sel viisil rahvuslikke aktualiteete käsitleda. Huvitavalt tõlgendab 1970. aastate kirjandust Tiit Hennoste. („Hüpped modernismi poole: eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 20. loeng. Koduceesti modernism IV: lagunemine I“. „Vikerkaar“ 1996, nr. 5—6, lk. 142—149.) Nii või teisiti, „seitsmekümnendad“ on ülimalt terviklik lõik meie olemasolemisest, kronoloogiliselt väga selgesti piiritletav Jaan Krossi abil — 1970 ilmus tema suurromaani „Kolme katku vahel“ esimene, 1980 aga neljas, viimane osa. Nende aastate ja raamatute vahele jäigi see kümnend. Seega, 1970. aastatel kujundas kohalikku (kohaliku all mõtlen ma geograafilist Eestit) kultuurikaarti Nobeli-preemia-tasemelise

Krossi sule alt võrsuv, ammust ajaraamatut „Chronica der Prouintz Lyfflandt“ kirjutav kirikuõpetaja Balthasar Russow. Nüüd aga kõige tähtsamast. Tema (nende? s. t. Krossi ja Russowi) maailm oli tsentraliseeritud Tallinnaks. „Seitsmekümnendad“ oli Tallinna kümnend („kuuekümnendad“ seevastu kuulusid Tartule). 1970–ndate Tallinn oli keskus, oli Eesti, ka Mati Unt kirjutas oma kuulsa romaani „Sügisball“ (1979) just Tallinnast. Tallinna abil ja Tallinna kaudu kujutati ja kujundati tollast Eestit. Selle Tallinna metropoli-asendi võtab ajastukohaselt kokku Balthasar Russow: „See hallikas hallaõhtune linn... Merepiiril Kakumäe taga kollane loojang. Siin–seal sinakate õuemüüride ning varjus verkjate ja valguses hõõguvate katuste vahel õunapuude õhehaljaid külma-kügevel puhmi. Ja siinsamas linna müüride ees rauaküütu meri. Seesama, mille üle Märten ükskord tormi ajal purjetas... Ja äkitselt saab Balthasar aru: See on üks ja seesama. Täiesti üks ja seesama. Üks laev üle mere. Üks linn, üks maa läbi Aja. Siin see Stoltingi torn nagu kivine tansker hiiglalaeva kivimüürises tüürpoordis. Rosenkrans ehk Paks Margareeta ja Rannavärava tornistik siin all — vöör ja pukspiir. Toompea peal kurakätt — ahtrikastell. Kirikutornid mastideks. Grootmast Oleviste. (Õieti peaks Oleviste olema paljalt fokk ja grootmast peaks olema Pühavaimu! Aga olgu...) Randadel mere taga hertsogid, suurvürstid, kuningad. Ja pardal tema — kes on selle peale pardale tulnud, et roolida laev läbi Aja... Oma ajaraamatu kaante vahel... Mitte hertsogite, mitte suurvürstide, mitte kuningate sadamasse... T õ e sadamasse...“ (J. Kross, Kolme katku vahel. III. Tallinn, 1977, lk. 367–368.)

Täna mõjub niisugune Tallinna metaforiseerimine, laevastamine n.–õ. antiikselts. Tegemist aga on vägagi aktuaalse dia–Chronos’elise mudeliga — geograafiline laev kui linn teel T õ e sadamasse. Eesti teel Euroopasse, Tõde ja Euroopa kui sihtmärgid (–punktid) jne. Ent kuidas on sellel laeval, niisuguses Tallinnas olemine sün–Chronos’elise, olevikulise metafoorina? Kuidas see oli 1970. aastatel? Sellest kirjutati siis palju. Kõige omapärasem „kirjutamine“ niisugusest sün–Chronos’elisest Tallinnast pärineb Viivi Luige sulest — jutust „Salamaja piir“ (1974). See oli autori esimene märkimisväärne proosatöö, ja nii isepärane, et nn. jooksev kriitika ei osanud selle kohta midagi ütelda. Võrreldes Luige hilisematele proosaraamatutele (eelkõige „Seitsmes rahukevad“ 1985 ja „Ajaloos ilu“ 1991) osakssaanud käsitluste rohkusega on olukord kummaline.

Kirjandusloolise hinnangu on andnud Silvia Nagelmaa: „Jutustusel „Salamaja piir“ (1974) on ühiseid kujunduslikke motive V. Luige 70–ndate aastate luulega. Keskse tegelase Mark Renteri sisekaemuses tekivad suhtlemisel inimete, nähtuste ja asjadega rohked seosed ja seosteread, mis ka omavahel põimuvad, moodustades terve assotsiatsioonide võrgu. Olustikulise ja hingeelulise (Kalamaja–Salamaja) piir on vahel toonitatud, enamasti seostuvad need sujuvalt. Jutustuse lõpul joonistub teravalt välja Mark Renteri sisemine üksildus. Autori kogemuse laiendamisel luulelt proosale on „Salamaja piiril“ oluline tähendus.“ (EKA, 5. kd., 2. rmt. Tallinn, 1991, lk. 510.) Pikemalt käsitles Luige jutustust Sirje Kiin artiklis „Viivi Luik“. („Looming“ 1980, nr. 10, lk. 1437–1455.) Selles väidetakse „Salamaja piiri“ peateemaks Aeg; „Jutustust läbivad

subjektiivse ajataju kirjeldused, siin põimuvad minevik, olevik ja tulevik, ühesõnaga Margi elavik.“ (Viivi Luik, lk. 1453.) Niisiis — antakse ühe tegelase elavik. Siinkohal teeme pisikese tagasihüppe eeltoodud Krossi-tsitaaadi juurde. Seal oli võimas nägemuslik dünaamika — Balthasar Russow roolimas laeva läbi Aja. Niisugune kujutluspilt tuleb Krossi peategelasele ühest Tallinna linnamüüri tornist alla vaadates. Ent — huvitav küll! — ka Luige jutustuse kangelane Mark seisab ükskord üleval, ühe müüri peal, linnast (kui niisugusest) kõrgemal: „Kas Augustin paistab mere peale ära, kui ta üleval Toompea müüril seisab? Ei paista, juba sellepärast ei paista, et pime on. Mis ühest Augustinist rääkida, terve suur linngi ühes Oleviste kiriku ja Raekoja torniga ei paista sinna taha mere peale ära, kui nii hiline öö on. Linna kuma ehk veel kuidagi, kui vaadata, muud midagi. Mis linn see on niisugune? Tallinna linn. Ööd on siin nüüd juba nii pikaks veninud, et tolgendavad kangialuste suudest ja müüriaukudest otsipidi välja. Kas neil siin vähe ruumi on, suured kivihoovid käes! Mark teab linna küll. Üldiselt on siin trammipeatused, kingaparanaduse töökojad, ajaleheputkad, ja seal taga ääres dekanaat ning dotsent Pääsuke. Noh, aga nüüd ei pruugi seda olla, nüüd on ülekaalus timukamaja, Roosikrantsi uulits ja suur hulk libedat kivisillutist, savikarva kive ja mis karva veel? Need punased kivid, mis karva need on?“ (Salamaja piir, lk. 11.)

Meie ees on kaks Tallinna vanalinna „ülaltvaadet“ 1970. aastate eesti kirjanike teostest. Nimetan need „seitsmekümnendate“ jaoks arhetüüpseteks Tallinna visioonideks. Üks (Krossi oma) on diakrooniline, teine (Luik) sünkrooniline. Mõlemad „vaated“ on tollase võimu, Eesti NSV suhtes dissidentlikud. Krossi dissidentlus avaldub Tallinna kujutlemisel/tegemisel laevaks, mis on teekonnal T õ e sadamasse. See dissidentlus on diakrooniline, kehtestab end Aja ja ajaloo abil, lisaks kasutab veel kirikuõpetaja (sotsiaalselt ebameeldiv element ENSV-s) professionaalset „meta-füüsilisust“. Luige dissidentlus eeltoodud lõigus avaldub nimetamises, seega sünkrooniliselt. Ta ei kasuta tollast ametlikku toponüümi Lauristini tänav, vaid põlisemat — Roosikrantsi uulits. Samuti väärleb märkimist dissidentlikult retooriline küsimus: need punased kivid, mis karva need on? On ju ilmne, et kõige tõenäolisem vastus oleks olnud siis ja on ka praegu — verekarva. 1970–ndate semantiliselt „hõbedases“ ideoloogias oleks „verekarvalisus“ aga kergesti võinud konnoteeruda nõukogude võimu repressiivsusega. Kuigi igasugune võim võib repressiivne olla, peab olema repressiivne. Muidu poleks ta võim. Ka kodanluse käed olid verega koos.

Niisiis — „Salamaja piiri“ dissidentlus. Teos rajaneb eesti „seitsmekümnendatele“ omasel nimetamisideoloogial. Selle kümnendi eesti kirjanike Tallinn oli põhimõtteliselt (mitte tegelikult) ainult eesti nimedega inimeste, eestikeelse elanikkonnaga koht. Muukeelsete tegelaste ja elukäikude sissetoomine oli selgesti markeeritud ideoloogiline akt, mille täpne tähendus sõltus hästi konkreetsest kontekstist. „Salamaja piiri“ nimekataloogis puudub peaaegu täielikult slaavi kihistus (on vaid minimaalne sellelaadne dokumentaalsus Nikonovi tänava jmt. näol). Ka sel viisil sai — Kalda termineid kasutades — rahvuslikke aktualiteete käsitleda. Vaid Luige peategelase eesnimi Mark on etniliselt polüvalentne,

Margi-nimelisi leidub nii Venemaal kui USA-ski. Puhta germaanluse saame tegelase isa nime näol — Karl Renter (eestikeelses tõlkes oleks see mees ilmselt Kaarel Rentija ehk Üürileandja). Niisugust onomaatilist põgenemist slaavluse eest esindas vist kõige nauditavamalt Undi „Sügisball“, mille lugeja — otsekui uimastavas „seebi“-dissidentluses viibides — võis nautida slaavlusest vaba ja Soome Vabariigi poolt televisioonistatavat Tallinna. Ent tagasi „Salamaja piiri“ nimekataloogi juurde. Jutustuse müstiline keskpunkt on poolenisti latiniseeritud esto-skandinaavlane Augustin Mäns, kelle kohta Kiin märgib: „Karakterit pole autor temast ilmselt taotlenud kujundada, tähtsad on need tõuked, mida see tegelane annab Margi teadvuses toimuvatele arutlustele.“ (Viivi Luik, lk. 1453.) Dotsent Pääsuke (ilmselt TPI poiss) on kindlasti markeerimas puht eesti ainest selle tehnikateaduslikus väljalaskes. Seevastu jutustuse teine müstiline figuur, Solman, esindab semiitlikku tasandit. See mees võib olla seotud nii Usuteaduse Instituudi kui ka Kunstiinstituudiga (mõlemad õppeasutused olid elitaarse teistimõtlemise saarekesed tollases Tallinnas): „Solman tellib veel piima ja viinereid, teeb portfelligi lahti. Selles portfellis võib paljugi pesitseda: Vana Testamendi uus väljaanne mineva pühapäevase „Edasiga“ kõrvuti, rääkimata kandinskytest, chagallidest ja muudest meestest, kes klantsalbumite näol Solmani portfelligi läbi on käinud.“ (Salamaja piir, lk. 20.) Muuseas. Jakob Liivi lugulaulu „Kõrwe lõwi“ (1898) peategelane on nimega Soliman ja Mihkel Kampmaa kirjutab: „Moslemite kindel usumees Soliman ehk „Kõrwe lõwi“ edustab Eesti alalhoidlikku erakonda, iseäranis tema peajuhti Hurta, keda siin vana elutarga mehena kujutletakse.“ (M. Kampmann, Eesti kirjanduseloopaajooned. Teine jagu. Teine täiendatud trükk. Tallinn, 1921, lk. 302.)

Seega on Soliman (*alias* Jakob Hurt) ja tema redutseeritud i-ga nimekaim Solman eesti kirjanduses Uku Masingu kõrval semiitliku maailma kõige silmatorkavamad esindajad. Mis puutub aga „Salamaja piiri“ kangelannasse, siis tema nimi on germaanluse absoluutne tipp — Ilse. Ent selle nime teadasaamine on Luigel vormistatud põhimõttelise kaaluga minisündmuseks: „Siin trepi peal saab Mark teada, mis Ilse nimi on. Ilse nimi on Ilse, nõnda kui Margi nimi on Mark.“ (Lk. 19.)

Oleme jõudnud asja tuumani. Selleni, mis eristab Luige „Salamaja piiri“ Krossi romaanist „Kolme katku vahel“. Nimetame seda asja selles kirjutises metafüüsikaks või metafüüsilisuseks, mõnes teises loos võib ju mõnda muud nimetust kasutada. Niisiis — viimati tsiteeritud lõik viitab teatavale meta-füüsikal, milles saadakse veelkordselt (kinnitavalt? topeldavalt? dubleerivalt?) teada inimeste (asjade) nimed, ka funktsioonid, atribuudid. Mida õigupoolest refereerib tautoloogilisena mõjuv väide: Ilse nimi on Ilse? Saame selle abil teada juba varem teadaoleva tööga, tegemist on n.-ö. nihestava defineerimisega — et Ilse on nimi, ja seejuures just ühe niisuguse tüdruku nimi, kelle nimi on (või kes ise on) Ilse. Muidugi luuakse siin mingisugust tegelikkust nime andmise abil ja kaudu. See on maailma loomine, demiurgia. Ilse on juba enne Ilse olemas, ja siis saab ta endale nime Ilse. Saab selle nime Margi jaoks. Õigem on vist ütelda, et saab selle nime Margi maailma jaoks. See on (ühe) tegelikkuse nimetav

verbaliseerimine. Ilse on alguses Ilsenä saladus, keegi (Mark?) ei tea, et ta Ilse on. Sellegipoolest on Ilse Ilse, ja siis saab keegi (näiteks Mark) selle kui saladuse teada. Ilse Ilsenä on alguses saladus, siis saab saladus avalikuks, saladus avaneb, kaob. Jutustus „Salamaja piir“ on rajatud (lisaks spetsiifilisele nimetamisideoloogiale) niisuguse metafüüsilise saladuse eksponeerimisele. Kiin ütleb sellega seoses: „Arvan, et raamat on jäänud pisut salapäraseks mitte ainult lugejale, vaid ka autorile endale.“ (Viivi Luik, lk. 1454.) Keelemäng Kalamaja (Tallinna linnaosa nimi) ja Salamaja (selle riimiline assotsiatiivsus) on ühest küljest seesama avalikuks-saav, teada-saadav metafüüsilisus.

Aastal 1974 vormistas Luik selle metafüüsilisuse spetsiifiliseks ruumiks (Tallinna-ruum?), kohaks, majaks, s a l a m a j a k s. Tema jutustuse teemaks on kohalisus, kohtade olemasolu, nende atribuutika. Kohalisus kui kellegi/millegi samastatavus kohaga. See on koha (mitte keha!) käsitamine aja aseainena, aja asendajana. Nii mõistetakvat kohalisust saab teatavas (kahjuks küll vaid osalises) mõttes nimetada genotekstiksi (vt.: M. Jaanus, Viivi Luik: sõda ja rahu; keha ja genotekst. II. „Vikerkaar“ 1989, nr. 5, lk. 57–62). Ent just see tekstuaalne võimalus käsitada kohta aja aseainena, asendajana eristab 1970–ndate Luige Tallinna tollase Krossi Tallinnast. Pealkiri „Salamaja piir“ markeerib salakavalat probleemi — kus algab kohalolemise saladus, olemasolemise kuningriik?

See on see, mille kohta käib Kalda fraas 1970. aastate iseloomustamiseks: „Valitsev inimesekäsitus soosis küll tasakaalukat filosoofilisust ja taltsast nahahoidmist.“ Näen Luige „salamajalisuses“, „kohalisuse olemasolus“ nii tasakaalukat filosoofilisust kui ka (äärmiselt positiivses mõttes) taltsast nahahoidmist. Luige ruumis laotuvale Tallinna „kohalisusele“, „salamajalisusele“ vastandub Krossi „katkudevahelises“ ajas visklev Tallinn. Seda dihhotoomiat täiesti teadlikult „seitsmekümnendate“ kontekstist välja võttes võib ütelda, et Luige Tallinna „kohalisus“ oli väljakutse, millele vastuseks tuli Krossi „ajalisus“, tema laevastatud Tallinn.

Luike huvitab „kohaline olemasolemine“, kes, mis, kus kohas ja kuidas on oma olemasolemises olemas: „Näe, isa, eestuba ja kollane auk on terve Margi eluaja olemas olnud. Kui need nii kaua on juba olnud, tähendab see, et nad võivad veel edaspidigi väga kaua olemas olla. Kuidas see saab olla, et pole isa, pole eestuba, pole kollast auku? Muidugi, saab seegi olla, kõik saab olla, aga ometi, kui miski on kaua kestnud, on tõenäoline, et see edaspidigi kestab. Teine asi on Ilse. Pikka aega polnud Ilset olemas, lühikest aega ta on, siin ei saa edaspidise kohta veel midagi ütelda. Siin on oluline täna ja homme. Nii et see on siis nüüd selge? Kui Ilset võrrelda isaga, siis isa on alatine, isaga ei juhtu midagi. Ilset pole alati olnud, Ilsega võib kõike juhtuda. Mispärast siis ei peaks Mark nüüd Ilse juures olema? Et Ilset alati pole olemas olnud, siis on ta ka palju tähtsam kui isa, kes on kogu aeg olemas olnud.“ (Lk. 24.) Niisuguste seletavate ridade lugemisel tajume üsna selgelt eristatavust, isade ja Ilsete „salamaja“ on kuidagimoodi korrastatud. On kõigepealt „alutine olemasolu“, mis markeerib isa ja mis välistab millegi juhtumise. Selle kõrval on „lühikest aega siinolemine“, mis vormistab Ilset ja teeb Ilse kokkuvõttes tähtsamaks kui isa. On veel üks

põhimõtteline postulaat, mis samuti valgustab „Salamaja piiri“ metafüüsilisuse võimalusi — kui midagi on juba nii kaua olnud, siis tähendab see, et see midagi võib edaspidigi väga kaua olemas olla. Krossi „katkudevahelises“ maailmas pole olemasolemist mitte kunagi niisuguseks paradigmaatiliseks ürituseks tehtud. Kross tahab läbi Aja ajalukku sõita, laevatada. Luik tahab olemas olla. Tema on koha apologet.

Luigeliku „olemasolemise“, tema „salamaja“ (üheks) piir(iks) on tavaline „oleks“: „Näe, kui Margi pea tühjaks teha ja see mõte ära kaotada, et ta asju tuli viima, siis olekski nagu alati ja iga päev. Kui nüüd Margi elu oleks kas või üks ilmutatud film, siis saaks käärid võtta, vahepeal rodu pilte välja lõigata ja otsad hea tuubiliimiga jälle kokku kleepida. Siis ei saaks Mark eluilmaski teada, et ta Pärnus on käinud, mööda merepõhja sõitnud, kukke ja pesu näinud, et tal on Ilse olnud, et ta Pääskülas ühes majas käis ja täna sisse lubas kolida. Ta ei tunneks Ilset kunagi ära, kui ta teda ka näeks, niisamuti ei teaks ta, et Pääskülas üks naine, kes arga koera peab ning marjapõõsaste alla tuhka kannab, üürilist ja üüri ootab. Jah, aga nõnda ei saa teha. Ainult siis saaks seda teha, kui oleksid niisugused käärid, niisugune liim ja niisugune ilmutatud elu. Mälu teeb elu, ilma mäleta võiks ehk küll süüa ja magada ja see olekski kõik. Nii et kui sa mälust rodu pilte välja lõikad, läheb üks elu lühemaks ja kellele seda tarvis on?“ (Lk. 31.)

„Oleks“–maailm on see, milles on võimalik midagi ehitada, luua. Siin on võimalik teha Margi elu ilmutatud filmiks, sellesse siis kääridega sisse minna, seda monteerida, sel viisil asju, elu ja mälu teistmoodi seada, midagi lühendada. Luige 1970. aastate „kohalisust“ on vaja pidevalt luua. See on demiurgia maailm, milles keskseks saab loomise akt ja tehnoloogia. Kes keda ja kuidas teeb? „Salamaja piir“ on täis tikitud demiurgilise tegevuse kirjeldusi, üks koondavamaid keskendub ukse demiurgi-funktsioonile: „Võib olla, et uste järgi saab korteri üle otsustada: on neid vähe või palju, kuhu nad viivad ja kas nad ei heida akendega ühte nõusse, et seinapindu lõhkuda? Võib olla, et uste järgi saab inimese üle otsustada. Selle üle peab mõtlema. Mispärast ta nad lahti jätab? Või mispärast ta nad kinni paneb? Kui üks jätab lahti, siis leidub ikka teine, kes kinni paneb. Ukse mõte on kinniolemises. Või jälle: mis sellest välja tuleks, kui kõik ukсед kõvasti kinni oleksid? Niisamuti ei saa nad viimase kui üheni pärani olla, seda peaks Markki teadma. Kas ukсед on inimese pärast või on inimene uste pärast? Ikka uks inimese pärast, kuidas siis muidu! Kui inimene oleks ukse pärast, teeks uks inimese. Aga kas keegi saab tõendada, et uks ei tee inimest? Pärani uks ja kinnine uks. Ehk on pooled inimesed uste tehtud?“ (Lk. 8.) Oleme jõudnud Luige „salamajalisuse“ lõppu. Tegelikult see küll kestab edasi Madis Kõivu romaanides, ent see on juba hoopis teine lugu. 1970. aastate Salamaja/Kalamaja ukse võimalus inimesi teha oli kahtlemata demiurgiline apoteoos, tollase sotsiaalsuse kõige intrigeerivam lahendus. Selles kehastus kümnendi kvintessents — võimatu võimalikkus, mälu paratamatus, asjade hämmastav kestmisvõime. Aja ja ajaloo möllamisele astus trotsivalt vastu inimesi tegev Kalamaja aguliuks. On midagi püsivamat kui minek edasi, Ajast läbi. On kohalolemine uste — kinniolevate ja päraniseivate — Tallinnas (maailmas). Viivi Luik oli kohal ja oli olemas, kirjutas.

Ü

he vähetuntud eksistentsiaalse mõtleja — nagu neid meile äkki avali prahvatanud Euroopa konverentsidel ja auditooriumides ringleb —, Andreas Wijki esseest olen leidnud kujundiks paisutatud arutluse, mis sobib mu meelest vägagi ilmekalt edasi andma sajandilõpu meeleolu, fin de siècle'it:

„Ainult viis miljardit aastat veel [---] ja maailm, mis oli meile koduks, kaob pöördumatult tühjaks põlenud ja tühjusesse hajuva Päikese udulaama. Ainult viis miljardit aastat! Iga koolijütski saab selle kokkulugemisega hakkama. Arvuti kulutab vaid mõned vähesed hetked. Rahas võetuna piisab viiest miljardist vaevalt suurlinna aastaelarveks, mis maksumaksjate meelest lihtsalt raisatakse ja mida linnaisad taas peavad neetult väikeseks, et pidevalt lagunevat keskkonda selle abil kuidagi koos hoida.

Ainult viis miljardit aastat [---] ja Looja võib oma suurejoonelise etenduse lugeda lõppenuks. Finita la commedia. Eesriie langeb. Prožektorid kustutatakse. Mänguväli upub umbsesse vaikusesse. Ent juba enne seda viimsetki stseeni on näitlejad ja vaatajad põrmustunud ning pole kedagi, kes neid taga leinaks. Nende hauakääpadki on haihtunud tolmuks. Kõik, mis neid elavana eristas, on surmas üheks saanud. Sel Ajalooga hüvastijätu hetkel istuvad mõned äravalitud geenitehnoloogilised isendid Noa-nimelisse kosmoselaeva, et valguskiirusel kihutada uuele etendusele. Nad on otsekui teatrigurmaanid, kellele ülepea neid miljardeid aastaid kestvaid, kuid ikkagi kord lõppevaid draamasid esitatakse. Ma ei tea, kes nad on ja mis keeles hüüavad nad lavastajast Jumalale: „Bis! Bis!“, „Veel kord!“, „Veel kord!“. Aga ma tean, et vähemalt meiega läheb nii ja et see kodu siin on ainus ja lõplik.“

Andres Wijki viimsepäevamõtisklus seisab õige lähedal ta nimekaimu, XVII sajandil elanud suure sakslase Andreas Gryphiuse (1616—1664) luules ilmnevale Koguja-pessimismile. Meenutan teda kõigepealt põhjusel, et õppisin kandidaadid miinimumeksami sooritamiseks saksa keeles kunagi pähe ühe ta aleksandriinis kirjutatud luuletuse esitlemaks oma hääldamisoskust:

Was frag' Ich nach der Welt! Sie wird in Flammen stehen.
Was acht' Ich reiche Pracht? Der Tod reisst alles hin!
Was hilft die Wissenschaft, der mehr dem falsche Dunst?
Die Liebe Zauberwerk ist tolle Phantasie.
Die Wollust ist führwahr nichts als ein schneller Traum.
Die Schönheit ist wie Schnee: dies Leben ist der Tod.

(Umbkaudne tõlge: Mida tahta maailmalt, mis varsti on leekides? Milleks hoolida rikkusest, kui surm viib niigi kõik? Missugust abi võib pakkuda teadus, mis ise sarnaneb rohkem uduga? Ja armastuse võluteoski on vaid pelk fantaasia. Ja kiresõõm ei ole enam kui kiirelt lahtuv ulm ning ilu on kui lumi, mille elu on ta surm.)

Teine, olemuslikum põhjus Gryphiuse luuletuse meenutamiseks seisnebki just selle ja tema paljude teiste luuletuste sõnumis: kõik näib maailma ees ootava huku paistuses mõttetu.

Andreas Gryphius kirjutab oma luuletused vapustatuna 1618 alanud Kolmekümneaastase sõja koledustest, sõja, mida loetakse uusaja esimeseks maailmasõja tüüpi võitluseks mõjupiirkondade ja ülemvõimu pärast. Toonast Kesk-Euroopat ja eriti Saksamaad vallanud kaost, milles ühtede andmete järgi hukkus ligi 13 miljonit inimest, tajutakse mõistetavalt Piibli eshatoloogilise kuulutuse täitumisena. Aga tänagi, aastatuhande vahetusel leiab tundlik teadvus piisavalt põhjust samasuguseks võrdpildiks. Kõik relvakonfliktid ja looduse kättemaksust kantud katastroofid, kogu see tuumapeadele, tähesõdadele ning terrorismile rajatud külm rahu, meie kõigi üha süvenev haavatavus on otsekui eelmäng, aga võib-olla ka peaproov viie miljardi aasta pärast niigi saabuvale finis finitum'ile.

Olen kummardunud kahe Andrease tekstide kohale ja märkan mõningase hämmastusega, et need ei liigutagi mu meeli. Vähemalt mitte enam nii nagu veel aastakümne eest, mil võisin pelgalt enda surelikkuse mõttest ärgata keset ööd, külm hirmuhigi laubal.

Selle vääramatu ja absoluutse lõpu asemel on hakanud mind hoopis rohkem huvitama algus. Ja hirm lõplikkuse ees on üha rohkem loovutamas teed alguse hirmule. Iga sõna, mida öelda kavatsen, muudab mind ettevaatlikuks. Kui palju mõttetut sõnavahetu meid ümbritseb ja milliseid sõnamüüre on inimesed võimelised ehitama endi vahele! Niisiis, ma kardan sõna. Iga tegu, mis mul meeles mölgub ja mille nüüdsama võiks korda saata, takerdub kõhklustes. Kui palju vastutustundetuid tegusid mürgitab meie olemist ja kui palju hädasid kaasneb mõtlematute tegudega! Niisiis, ma kardan ka tegu.

Oigemini öeldes, ma kardan sõna ja teo algust, seda esimest liigahtust, millest sünnib kõik järgnev. Ning kartus või hirm, mida ma siin pihin, ei ole kartus tavamõistes, vaid hoopis midagi enamat ja olemuslikumat.

Jah, ma tunnen a u k a r t u s t alguse ees. Sedasama aukartust, mida väidetavalt tundis Thor Heyerdahl, kui ta papüürusest ja balsapuust pargastel alustas ookeani ületamist, et tõestada üht võimalust, millesse tookord uskusid vaid vähesed. Ma elan läbi sedasama aukartust alguse ees, mida tõenäoliselt koges Christiaan Neethling Barnard, kui ta 3. detsembril 1967 avas Louis Washkansky rinnakorvi, et siirata sinna autoõnnetusel hukkunud tütarlapse veel tuksuv süda. Ma näen aukartust Neil Armstrongi sõnades, mida ta ütles pärast esimesi samme Kuul: see on väike samm inimesele, kuid määratu

suur samm kogu inimkonnale. Ma tunnen aukartust uue päeva, aasta, uue sajandi ja aastatuhande ees. Aga ma tunnen aukartust ka mõõtmatus väiksemate alguste ees, mis täidavad meie igapäevast eluruumi. Ma tean nüüdsest, et alustamine on hoopis midagi muud kui alguse ületamine, mis tähendab võimalike tagajärgede nägemist ja vastutuse võtmist. Ma tean, et just alguse ületamises kogeme vabaduse väljakutset, aga samas ka selle püree.

Ja kui ma nüüd, aukartusest alguse ees mõtlen viiele miljardile aastale, siis mitte enam tühisusele, milleks järelejäänud aeg tänased rabelemised muudab, vaid pigem sellele, kui palju ja milliseid algusi viis miljardit veel eneses peidab ning mida need algused meile tähendada võivad. Sest aeg — see on eeskätt suhtumise küsimus.

ARVUSTUSED

KIVISILDNIKU PAKS JA PUNANE

Kivisildnik: „Nagu härjale punane kärbseseen. Raamatu koostas ja toimetas Kauksi Ülle“.

EKS Kirjastus, 1996. 841 lk.

Kuidas küll aeg lendab. Juba on Kivisildnikki klassik.

Võibolla paneb mõni seda väidet pahaks — mõni, kelle meelest on K. oma teoste ja muude tegudega hoopiski jõledus. Sellisel juhul on mul õnnestunud esineda n.-ö. julge väitega. Oma arust küll sedastan midagi silmanähtavat ja enesestmõistetavat, peaaegu triviaalset.

Mõnele Kivisildniku eitajale see mu väide ehk südames just meeldib. Et justkui diskrediteerib ja neutraliseerib K-d. Pisut nagu sinnapoole kiskuva skeemi esitab „Kultuurimaa“ esimeses numbris Mart Kivastik, ennustades, et Kivisildnik hakkab mõne aja pärast uute pealetulijatega samamoodi käituma, nagu Runnel praegu käitub temaga. Mine sa tea, ühe igipopulaarse arvamuse järgi olevat kõik võimalik. Kuid isegi võimalik ei tähenda veel vältimatut. Ega see eituse eituse eituse [---] eituse värk ikka niisama lihtsalt ja sirgelt ka ei käi — kui ta üldse käib.

Just istudes seda pala kirjutama sain kutse Kirjanike Liidu juhatuse koosolekule, kus muude hulgas arutatakse ka Sven Kivisildniku kandidatuuri KL-i liikmeskonda. Nii et K. saab võimaluse hakata seestpoolt õõnestama institutsiooni, mis äsja teda üle kõigi oma lävede lasta ei tahtnud. Kui saab. Arvan, et küllap saab: aeg on edasi läinud, valdav hoiak vahepealse, ütleksin, kriisi tagajärjel

rõhutatult tolerantseks selginenud. Iseasi, kas ta ruttab saadud võimalust kohe mürinal kasutama. Põhiline — sellesama suurema tolerantsi manifestatsioon — on pealegi juba saavutatud. Kas pärast vastuvõtmist tuleb nüüd ka Kivisildnik ise tema kirikuulsasse leksikon-luuletusse kanda, ja kes seda teeb, vajab veel arutlemist.

Kuid olen algusest peale kõrvale kaldunud, peamine peaks vähemalt siinses seoses olema ikkagi raamat, see paks ja punase ümbrisega. Selge, et on mindud panga peale. Nii kogukat (vrd. näit. „Presidendikõned“ oma ainult 592 leheküljega) ja silmator-kavat köidet käibele lasta — seda saab endale lubada ainult kas klassik või siis mingi absoluutselt süüdimatu mudakas. Seda viimast Kivisildnik ei ole. Pigem võiks teda süüdistada liiges tõsiduses ja moralismis, kuid see on juba rohkem maitseasi. Võibolla ei saagi praegusel kerglase- ja pinnalisevõitu ajal nii tõsine olla, kui ajavaimule vastukaaluks vaja oleks.

Raamatu alguses ja millegipärast ka lõpus ehk on mõnevõrra säherdust juhuslikuvõitu pudi-padi, mis... aga olgu peale. Lõpuks käib seegi klassiku juurde. Juvenilia, visandid jne.

Tahaksin hoopis juhtida tähelepanu Kivisildniku tugevasti akadeemilisele hoiakule. Juba ammu ei ole Eestis keegi (ma ei mõtle teadlasi, vaid just kirjanikke) nii tõsiselt ja uurivalt lähenenud pärandile ja samas ka värsitehnika, stroofika jms. võimalustele, nagu teeb Kivisildnik oma rahvaluule, Liivi, Underi, Tuglase, Sütiste, Sanga ja (selles reas ootamatu, aga täiesti sobiva) Ingmar Bergmani seadetega ja kõigi nende mitut sorti sonettidega,

liivlastega, ringadega, tankadega, visnapuudulikega. See jätkab, ja omal moel järjekindlamalt ning vastavalt ka veenvamate (puhtpoetilisest, lugejatundmuse seisukohast) tulemustega näiteks Kaplinski omaaegseid eksperimente regivärsi transponeerimiseks klassikalistesse euroopa stroofistruktuuridesse või Ehini mängleva juhusisuga täidetud rondelle ja villanelle. Ühe vea muidugi leidsin siit ka: lk. 673 soneti tertsiinide-osas eksib autor omakehtestatud riimimisreegli vastu. On see juhuslik või tahtlik (tasakaalustamiseks meetodi masinlikkust)?

Nii et tegemist on õpetatud luulega, ja mis on õpetatud, see on ka õpetlik. Koolmeistrid teeksid minu meelest targasti siit midagi ruttu oma arsenalis võttes — luulepärandi-huvi ergutamiseks ja luule „kui niisuguse“ mõistmise avardamiseks: jah, Kivisildnik sobiks klassikuks ka selle kulunud nalja mõttes, et klassik on see, keda õpetatakse (kooli)klassis. Võiks ka tudengitele anda uurimisteemasid tema kompositsioonide põhjal. Kui näiteks regivärsside kasutamise nõks neis on suhteliselt ilmne, põhinedes iga värssi kui üksuse terviklikkusel, ja näiteks liivlaste või Tuglase-tankade algoritmide avatakse kommentaariumis, siis oleks huvitav teada saada näiteks ka see printsiip, mille järgi on nopitud ja reastatud värsikatkeid Sanga luuletustest — esmapilgul paistab siin olevat rohkem isiklikku ja tahtelist ning vähem mehhaanilist ja stohhastilist kui eelnimetatute puhul. Ega tegelikult ka regivärsisonettide puhul ole autorilt küsimata tuvastatav, kas värsid neisse on valitud ja järjestatud tema eneseväljendusliku suva ajal või mingil täringumeetodil. Igatahes oleksid oma

ja laenatu suhted selles luules, olgu elementide, olgu struktuurimudelitel tasandil, intrigeeriv eritlusobjekt.

Akadeemilisus, tsitaadilisus ja selles avalduv tugev pürgimus objektiivismi poole ei takista Kivisildnikul siiski — osalt teistes tekstides, osalt neissamades tsitaadikonstruktsioonideski — paiguti päris ürglühilisel väljendada tuntava isiklikkusega läbielatud eksistentsiaalseid ja sotsiaalseid pingeid. Ses mõttes kiskusid lugemisel õige tugevasti kaasa raamatu nimikompositsioon oma mõlemas variandis, „Kaks noormeest otsivad õnne“ resp. „...kolmandat“ nende rööpsuses, kohati ka Laidoneri-lood:

meri loksab sa oled ju merest joonud
sinist vett

siin ei ole merd
siin on tuba — aga midagi
magedat siin ei ole —
õhtul toovad teised süüa
söön — seda on palju
joon
sest söök on soolane
(lk. 687)

resp.

[---]
siin ei ole halastust
siin on rhodos — aga midagi
hüpata siin ei ole —
õhtul toovad teised süüa
söö — kala on palju
joo
sest kala on soolane
(lk. 733)

(Muide, millised raamatu kompositsioonilised ideed — tekstide sõnasõnalised ja varieeritud kordused, üldjärjestus jms. — on luuletaja enda,

millised koostaja ja toimetaja omad? Igatahes näivad nad olevat teineteist hästi mõistnud: raamat tervikuna võimendab samu ehitusprintsippe, mis kannavad ka osatervikuid.)

Klassikuks sündinu (mis ei tähenda sündimisest peale klassik olemist, vaid eelsoodumust selleks saada *resp.* hakata) üks tunnus on tingimata missioonitunne, ja selle olemasolu ei jää naljalt vaka alla. Missioonitundega luuletajal, kes vältimatult suhestab end ühel või teisel viisil nii traditsiooniga kui oma „jooksva“ tänapäevaga, on kindlasti ikka väike kripeldus hinges selle asjaolu pärast, et emantsipeerunud, riitusest ja kultusest lahku lõõnud luule ei ulatu enam suurt kaugemale puhtesteeilise sfäärist. Luulet ennast pühaks kujutleda võiks siin olla üks hädalahendus, kuid praktikas kipub see ikka kuidagi klubiliselt ja sektantlikult välja kukkuma. Et em on — kui õnnestub — lasta endale ikkagi mingil vägevamal vaimul peale tulla ja loota, et see dikteerib sulle ja sinu kaudu midagi üldkandvamat. Kivisildniku „Dawa vita“ on ehk midagi selletaolist. Küsimus, kas see on sakraaltekst või vaid sakraalteksti imitatsioon või koguni selle karikatuur, pole eriti oluline; võib vist öelda Põrgupõhja Jürka moodi: kui usud, siis on. Kuskilt autor igatahes selle vungi võtab, mis tema teksti kannab. — Nii „Dawa vita“ kui rahvalaulutöötused projitseeruvad ilmekalt etnofuturismi katkelise, kuid sellegipoolest päris koherentsena mõjuva ideoloogia taustale, mille üheks arendajaks ja kuulutajaks Kivisildnik niisamuti on ja mille kohta on niisamuti võimatu ja mõtetu öelda, on see tõsi või nali — igatahes see ideoloogia töötab ja toodab õige värvikat, lõbustavat ja tujutõstvat energiat. Kahtlemata etem

kui hädaldamine „meie“ ärakadumise pärast euroopluse või globaalsuse ühiskatlasse või püüe enne sinna uppumist end mumifitseerida.

Vanema mehena vaatan ühteist ka (osavõtliku) muigega. Näiteks selgitust „Märja Viktori“ kirjutamismenetluse kohta (lk. 810), mis lõpeb: „Loogiline, esteetiline ja muu taoline tõmmatakse maha, siis on valmis.“ Ma muidugi mõistan, mida on öelda ja teha tahetud, aga tean ka paraku, et see on niisama lootusetu lugu nagu muinasjutus lohe peade maharaiumisega. Oh jah, ei saa kuidagi viisi öelda, nagu seesamune „Märg Viktor“ ei oleks loogiline, esteetiline ja muu taoline! Mis siis teha? Ei tea. Luuletuses nimega „Tzaara avita“, kus tunnistatakse „kunstile mitte kunstiga vastamise õpetust“, on ehk mingi niidiots leitud, mis labürindist välja viiks. Irooniline muidugi, et nüüd ongi Kivisildniku kunstile vastatud — kohtuasja algatamisega. Olgugi et see katki jäi. Kus hunti hüüad?

Paul–Erik Rummo

P. S. Kui ma juhtumisi ei teaks, et „Loomingu“ selles numbris kogu seda õnnetut lugu niikuinii veel klaaritakse, avaldaksin ehk kah natuke arvamust — aga jumal sellega: läilaks läheb juba. Pealegi siin vaadeldud raamatus seda skandaalseks mängitud teksti millegipärast polegi. Oli see ehk koostaja/toimetaja emalik ettenägelikkus ja —hooldus? Aga kuidas nüüd iga vaene lehe- ja luulelugeja, kellel valitsuse viletsa sotsiaal- ja kultuuripoliitika tõttu ei ole isiklikku ligipääsu Internetile — nagu näiteks siinkirjutaja —, saab end nii üldrahvalikku tähendust omava asjaga kurssi viia?!

P.–E. R.

OLLES LÕPUKS INTERNETIS

Sven Kivisildnik: „Eesti Nõukogude Kirjanike Liit — 1981. aasta seisuga, olulist“.

<http://www.lai.nt.ee/~aadroch/sven/kirinimi.htm>

Palju kordi on maailmas tähele pandud, et kõik on juba olnud. Võib mõista ükskõiksust, mis tõuseb sellest tundest. Võib mõista Kogujat, kes, veeretades elu tühisuse ainet, lausub: „Sest mida rohkem on sõnu, seda rohkem on tühisust!“ Aastasadu on inimene liikunud teadmise suunas enesest kui Jumala templist, endale aru andnud, et inimesele kuulub üksnes vaim, hing ja ihu — nende suhtes on tal voli maitsta hea ja kurja tundmise puust, kõik muu ei kuulu tegelikult inimesele.

Meil kõigil oli võimalus jälgida seeriatega kaup „Holocausti“, inimese moraalse kõlvatuse aktsepteerimist kõige kummastavamates nimepanekutes, ümberütlemistes teatud grupi eneseväärtustamisel miljonite inimeste hävitamise hinnaga. Ja need nimepanekud varjasid ehmataval kombel tegelikkust teiste miljonite eest, nagu nimi suudab varjata teisel tänapäevalgi. Me ei ole tänaseni suutnud õpida mitte midagi täpsete sõnade hädavajalikkusest nähtuste osutamisel, kuigi sõna on seni inimestevahelises suhtlemises peamine vahend teha end arusaadavaks. Sõna tähenduse tahtlik teisendamine on põhimõtteliselt samane sõnade *ausus*, *siirus*, *truudus* käibelt kaotamisega, kui meenutada kunagist poplaulu.

Igal aastal alustab iseseisvat elu tuhandeid noori, kes on koolis selgeks saanud, mis on *följeton*, mis on *paroodia*, mis on *luule*, mis on *kirjandus*.

Ma arvan siiralt, et eesti filoloogilist mõtet, mis niigi hulbib tasakaalustamata hinnangutes, tõmbtuultes ja sõpruskondade mõjuväljades, ei kahjusta üksikute eesti filoloogide äratundmis-koordinaatidest kadunud sõna *paskvill* taasmeenutamine. Paskvill ei ole paroodia ega ilukirjandus, paskvill on teotav pilke- ja laimukirjutis, häbistav ja tõsiasju vassiv sõnaline kallaletung isikule või isikute rühmale, ja pole tähtsust, kas ta kerkib kirjandusloengu kuulaja sisemusest või kuidagi muidu. Kui palju pööratakse tähelepanu paskvilli autorile, see oleneb ühiskonna taluvusest, valulävest, ja hingele ega vaimule ei ole kõrge valulävi soodne, kui see ka kasvatab ihu vastupidavust. Sven Kivisildniku poolt Internetti voolanud kõntsaoja, terminoloogiliselt siis paskvilli kohta on juba piisava perspektiivitundega kirjutatud Evi Arujärv („Postimees“ 15. VII). Minu jaoks on probleem selles, et seda kõntsa nimetab paroodiaks, följetoniks, ilukirjanduseks eesti filoloog Maie Kalda (vt. teksti Internetis), kirjandusteadlane ja kriitik, sünd. 1929, järelikult piisava elu- ja ehk ka kultuurikogemusega põlvkonna esindaja; nimetab hiigelluuletuseks ja leksikoniparoodiaks eesti filoloog Ene Mihkelson („Postimees“ 8. VII), luuletaja ja proosakirjanik, sünd. 1944, järelikult keeruliste aegade kasvandik ja kõntsakuhjumise jõledust kogenud autor; eesti filoloog Kajar Pruul, kriitik ja kirjandusloolane, „Vikerkaare“ Tartu korrespondent, sünd. 1959, järelikult pisut vanem Kivisildnikust (sünd. 1963, õppinud agronoomiat ja žurnalistikat), peab viimase „kontseptuaalsetiku suunitlusega luulet“ vaimukaks ja tavamõtlemise stereotüüpe õonestavaks.

Muidugi on aeg olnud blasfeemiline mitte ükski meil, vaid kogu inimkonna jaoks, ja Arvo Valton ütles sessamas „Postimehes“ (8. VII), et skandaalike on vaid üles puhutud. Ometi ei saa külmaõrn eesti filoloogia endale lubada terminoloogilist anarhiat — filoloogia on sündinud teaduseks. Haritlane, iseäranis filoloog ei või eirata sõnade tähendust, vaid, vastupidi, kuus aastat kui liiga lühike periood ajaloos olnuks piisavalt pikk täiskasvanud inimese jaoks, et märgata inimese osa ajaloos. Ja kui täna keegi näeb mõistusvabas fekaaliveos midagi võrdväärset eilsetele kõrgtasemel läbitöötatud poliitilistele repressioonidele, siis osutab seegi ebakompetentsust ajaloos ja oma rahva tegelike kannatuste pilamist; õieti on seegi juba olnud. Kui keegi teine näeb traditsioonilise keelekasutuse ebapädevust tänapäevases tunnetuses, siis on filoloogi ülesanne leida kardinaalselt uuele sisule ka kardinaalselt uut väljendav sõna. Aga kuni eksisteerib üksainuski inimene, kes soovib eneses ihuharimise kõrval puhtana hoida ka hinge ja vaimu, seni on olemas absoluutsed väärtused, ehkki Andrus Laansalu arvab need kuuluvat „keele lobisevasse pinnakihti“ („Postimees“ 15. VII). Kuid, meenutan, ei ole midagi uut päikese all ja liikudagi saab edasi, tagasi või tammudes.

Sõna ei ole perverssus (vt. Priit Uring vastupidist, „Postimees“ 8. VII), perverssus on sõnu tarvitada inimloomuvastases pahupidipööratuses, nagu ka elada, mõelda, tegutseda, suhelda inimese olemuse suhtes rõvedalt, mõnitavalt, väärilt, seega siis üritada tagasi teel, millel edasi minnes kantaks hoolt — peale ihu — ka hinge ja vaimu eest. Orirahvas pidi end laskma peksta mõisatallis, eestlane XX

sajandi lõpul ei pea lubama mõnitamist Internetis, kuigi igapäev on vabadus anda ja võtta oma tekste, kuigi igapäev on luba naerda täpselt selle üle, mis teda naerma ajab, ja nii mitu korda leheküljel, kui see talle naljakas on.

Holocaust tähendab eesti keeles tapatalguid, kusjuures sõna valmistas ette ühishauad. Sõnad võivad haavata, mürgitada, hävitada nii haritud kui ka harimata suust. Filoloogi kohus on kaitsta oma keelt ja kultuuri, üksipuha kui väikesed need ka oleksid, nagu arsti kohus on hoida suurt ja väikest elu. Siinkohal pole tähtis, et filoloogidel ei ole oma Hippokratase vannet.

Leili Iher

LICENTIA POETICA'st

Tartus puhkenud tüli Sven Kivisildniku vaimusünnitise üle Internetis on juba pälvinud piisavalt kommentaare eesti ajakirjanduselt, aga siiski on asi väärt, et kommenteerida üht teoreetilist aspekti, mis selle looga on kaheldamatult seotud. Mäletatavasti arutleti mainitud teksti puhul, kas ta on ikka luuletus või ei ole. Seda, et tegu on luuletusega, väitsid autor ja mõned kriitikud, näiteks Kajar Pruul ja Maie Kalda. Hando Runnel ja Aivo Lõhmus nähtavasti nõnda ei arvanud.

Olen viisteist aastat tegutsenud luulekriitikuna ja ka ise paar luulekogutäit luuletusi avaldanud ega saa kolleegide Maie Kalda ja Kajar Pruuliga nõusse jääda — sel tekstil ei ole mitte ühtegi luuletuse tunnust. Aga kirjanduses on teisi žanre, mis on vanad ja tuntud ja mille alla too vaieldav tekst sobib ülihästi — näiteks paroodia, pamflett, följeton, travestia või pask-

vill. Aga asi polegi žanris, vaid selles, et autor ja tema head abilised loodavad, et luuletuseks määramine vabastab autori nii kohtulikust kui ka kõlbelisest vastutusest. Ning just see aspekt vajabki põhjalikumat kommentaari.

Esteetikas ja kirjandusteaduses on pikka aega olnud käibel mõiste *licentia poetica*, mis eesti keeli tähendab luulelist vabadust. Enamasti peetakse silmas seda, et luuletekstis võib keelekasutus erineda kirjakeele üldistest normidest, aga selle alla püütakse paigutada ka kujundlikku vabadust, vabadust kasutada kunstitekstis tegelikkuse osi või märke vabamalt ja karistamatumalt kui muudes tekstides. Kunstiteoses võib reaalse ajaloolise isikuga üsna meelevaldselt ümber käia, talle liiga teha, teda solvata ja pilgata jne. Mitusada aastat on kunstnikud ja kirjanikud kiivalt võidelnud oma „luulelise“ vabaduse eest ja pisitasa sundinudki ühiskonda neid isevõetud vabadusi aktsepteerima. See on tekitanud loovinimestes üsna tuntava enesekindluse ja tihtigi ületatakse kunstilistes tekstides muu ühiskonna jaoks lubamatuid kõlbelisi ja isegi juriidilisi norme.

Puhtkeelelise *licentia poetica*'ga pole enam aastasadu probleeme olnud (ega ole ka tänapäeval). Ühiskonna poliitiliste ja kõlbeliste normide puhul on asi siiski teine. Mitte alati ei ole ühiskond olnud sel juhul poeetilise vabaduse suhtes tolerantne. Kui püüti nihutada sündsuse piire, pani ühiskond vastu, teosed sattusid keelu alla ja autoritel tuli astuda kohtukulli ette. Tänaeni ei ole ühegi riigi seadusandluses vist öeldud, et kui on tegu kunstilise tekstiga, siis on see tekst seadusetähest üleüldse vaba. *Licentia poetica*'sse puutuv ühiskondlik lepe

kunstnike ja muu ühiskonna vahel on ikka ülihabras, peamiselt kunstnikkonna enda poolt postuleeritud. Alles see oli, kui tšensor või toimetaja või parteisekretär sekkus igasse konkreetseesse kujundisse ja võis autoriga teha mida tahes, isegi pista ta trellide taha. Kui nüüd kunstiteoste autorid ise seestpoolt tahavad elu ja kunsti tinglikku piiri purustada, astuda kunstiteose seest otse ellu, siis ei maksa unustada, et kohe puruneb ka habras kokkulepe *licentia poetica* suhtes ja elu astub mühinal kunsti pinnale, politseinik tuleb luuletaja koju ja viib ära tema töövahendid — mitte kui töövahendid, vaid kui kuriteo toimepanemise vahendid või asitõendid ja siin ei ole midagi vastu väita.

Niisiis, kes tahab kunstnikuna kunsti piire ületada, peab selliseks võimaluseks lihtsalt valmis olema ega saa apelleerida vabadusele *licentia poetica* piires. Muuseas, paljud selle sajandi epateerijad, skandalistid ja ühiskonnaga tüli norijad olid ühtlasi poliitiliselt angažeeritud. Ikka 1968. aastani välja, tegu oli kodanlusevastase ühiskondliku lõhkumisliikumisega, enamasti mitut sorti marksismi või mauismiga, mille jaoks kunstiteos oligi üks poliitilise võitluse vorme. Nende bolševike jälgedesse sobib ka Kivisildniku väljakutsuv paskvill. Aga bolševikud on ikka olnud julged ja vaprad mehed, nii et küllap mainitud Tartu luuletaja elab üle nii politsei kui ka kõik muu, pealegi tuleb kuulsus mühinal.

Asi pole Kivisildnikus, kes valdab luuletusegi žanri, vaid tema isehakanud advokaatides, kes näivad uskuvat, et kunstitekstiks liigitamine päästab kahtlase teksti ühiskonna sekkumise eest. Ega alati ei päästa.

Kui me ise purustame ühiskon-

na silmis tingliku *licentia poetica*, ei ole suurt lootust, et kohus või politsei või kaaskodanikud seda tinglikku piiri ikka endiselt respektierivad.

Andres Langemets

BARBARID PARADIISISUVES

Peeter Urm: „Dorfi suvi. Romaan“.
„Eesti Raamat“, Tallinn, 1995. 352 lk.

Paradiisikujundil on Peeter Urmi kui kirjaniku puhul eriline tähendus. Sellele tõigale ning Urmi loomingu stilistilisele lähedusele Erich Maria Remarque'i romaanidega olen osutanud juba Seppo-triloogia avakõite „Siinpool paradiisi“ arvustuses.

Varem öeldu kehtib ka „Dorfi suvest“ kõneldes, siingi aimub Remarque'i romaani „Varjud paradiisis“ või koguni Francis Scott Fitzgeraldi autobiograafilise esikteose „Teisel pool paradiisi“ varjatud lähedalolu. Eks kirjastusepoolses annotatsioonis lubatud „jõuline ja lugejat köitev kujutuslaad“ viita samuti sinnakanti. Et „Dorfi suvi“ tusedale mahule vaatamata ei saavuta kokkuvõttes ei Fitzgeraldi sügavust ega Remarque'i tundedelst mõju, tuleb vist kanda põhjamaalase tuimavõitu temperamendi ning autori ratsionaalse maailmakäsituse arvele. Liiga palju hargnevaid lõimeitsi püütakse ühes teoses kokku plettida.

Paradiis — see on Urmi romaanis terve Dorfi, väike suvesäras saar keset Läänemerd oma puutumatu looduse, mere ja rannaidülliga. Esmapilgul näib siin kõik üpris maine olevat: pood, kaluripered, paadisadam, kalsuitsutusahi, väike konserviliin. Para-

diislikumaks muudavad saare vana laperdavate tiibadega tuuleveski, kõrgele mere kohale eenduv Neitsikalju, aga samuti need harvad suvitajad, kes siit ilu või unustust otsivad. Seekord leiavad Dorfil suveparadiisi kõhn morni olekuga kirjanik Sanders ja maalikunstnik Vigström, alkoholilembene habemik mehemürakas. Nende kahe hooleks jätab autor elufilosoofiliste tähelepanekute tegemise.

Üks Vigströmi mõttekildede sedastab romaani lõpupoole, et „barbarid paradiisiaias on oma paradiisiaia prügimäeks teinud“ (lk. 294). Sõna otsestest mõttes võib barbareiks pidada asiseid naftaotsijaid ja (stagnaageid) võimumehi, kes puhta kalaranna õlilekkega ära lagastavad, kuid midagi barbaarset istub sees saareelanikes enestekis.

Urm ei ole kirjutanud pelgalt suvitusromaani *à la* Arvo Mägi ega püüa ka peita suvitaja impressioonide taha mingit sihtprogrammi, nagu tegi Tuglas „Felix Ormussonis“. Tema jutustab ja kujutab, peletamata lugeja tundekeeltele vajutamise eesmärgil eemale sentimentaalsusetontigi. Võimalikult paljudele meelepärane olla näib ta küll ihkavat. Sealt siis raamatu kõrvalliinide hajuv rohkus. Pealiinides omakorda saab kokku palju paksu armastust ja vihkamist.

Ent: „kes meeldida tahab, peab roomama“, hoiatab luuletaja. Viis, kuidas Urm erinevaid roomamisvõimalusi otsib, meeletab hetkeks soomlanna Hilja Valtoneni naisteromaanid. Samasugune tundeid kompav laad, sama pisaraid nõretav tehnika, mille taga aimub kainet kaalutlust.

Romaani keskset liini kannavad noor küla-Carmen Matilda Kosi ja kalurist meesiludus Olavi Segerström. Viimasest õhkub algul midagi põhja-

maiselt ürgviikinglikku, seesugust, mida Johannes Linnankoski kujutab oma „Laulus tulipunasest lillest“. (Vahe märkusena: ka Linnankoski peategelane on Olavi ning literatuursed kõrvutused tunduvad Urmi puhul paratamatuna.) Kuid eks viita mõlema tegelase ja nende võimukate vanemate — Matilda ema on Vila ning Olavi isa Tuomas — nimedki millelegi võõrapärasele, mitte-eestilikule.

Ajal, mil Olavi naine Eda ootab haiglas lapse sündi, lahvatab kahe kohaliku iluduse vahel lõkkele kõikeneelev armuleek. Paraku ei leia me suhte arenedes siitki toda armastuse ilu, mida Matilda väidab end otsivat. Argipäev toob endaga kannatusi ja kätemaksuiha, peksu ja alandust. Tuld lisavad lõkkele külapillimehest traditõmbaja Tiidu Oskari omakaspüüdlilikud intriigid. Ometi jääb tõsenäköline Matilda pihtimus kirikuõpetaja Veerikule: armastus ei suuda valida, ei tee vahet, kas tohib või ei tohi (lk. 218).

Matilda ja Olavi lool on algusest peale oma satelliit — külahulluks peetav poisikesekohtu Peeter Aune. Igerikust olemisest hoolimata evib see nooruk saareelanikest peaaegu ainsana rüütellikkust ja kaasasündinud ilumeelt. Armunud olek teeb temast Matilda paaži, arenenud värvitaju aga võimaldab näha maailma teistest erinevalt. Koguni ta joonistusõpetajaks hakanud Vigström tõdeb lõpuks, et omandas ise poisilt tahes-tahtmata vahest rohkemgi. Sestap küla Peetrit hulluks peabki.

Ent hullust annab ära kasutada ja seda isiklikes huvides tehaksegi. Tiidu Oskari ässitusel üritab Peeter Aune Matilda kaitseks välja astuda ning teha üks mehine TEGU. Ta lööb Olavil männirondiga pea lõhki ja

satub külanõukogus süüpink. Barbaarsus jääb peale.

Sealtmaalt tüürib romaan kiiresti, kuid kindlalt lõpu poole. Saare „hea vaim“ Ööri-vana sureb vaikselt insulti (või infarkti?), sureb ka Olavi vana ema, Dorfile tulevad uued naftapuurturnid ja linnast väljasaadetud lõbunaised; Matilda sõidab ühes suvitajatega ära, teadmatusse, Peeter Aune istub Neitsikalju juures ja saadab silmadega lahkuvat laeva. Dorfi suvi on otsas.

Enne aga on selgunud tõsiasi, mis teeb Peeter Aunest raamatu kõige huvitavama tegelase. Nii Peeter kui Matilda on isata kasvanud ning igatsevad isaarmu ja -hirmu. Nende emade vahel valitseb vana vihavaen, mida püütakse külvata lastessegi. Romaani lõpulehekülgedel saab selgeks ka vaenu põhjus — mõlemad naised on armastanud üht ja sama meest, piiblinimega Natanit, kellelt nende lapsedki. Matilda ja Peeter on poolõde ja -vend! Siit ka poisi (alateadlik?) soov neiut ikka ning alati toetada, kaitsta. Autorile aga avab selline kõik võimaluse omaladseks, Elektra-kompleksi meenutavaks psühhoanalüütiliseks pingestuseks, mis lisab teosele uusi värve. Ehkki arstiteadmistega Urm käitub siin liiga sirgjooneliselt pealetükkivana.

Võimu ja vaimu vastasseisu esindavad romaanis vastandlike elusaatuste ja tõekspidamistega brigadir Mihhail ning kirikuõpetaja Veerik. Ma ei ütle, et kirjaniku vaekauss kalduks erilisel kummagi tegelase poole, ent lk. 305—312 esitatud Veeriku unenägu TEMAST (= Jumal) ning suurest tülüküsimusest (Adam, Eeva, Lucifer) jätab küll segase mulje. Nähtavasti on Urm täiesti mittereligioosne inimene. Või ei suuda ma ta sügava-

mõttelisust tabada.

Igatahes tuleb nõustuda Vigströmi sõnadega Sandersile, poolarstile-poolkirjanikule: „Inimene peab oskama nii kaotada kui ka võita, kaotada veelgi enam. Ja jumala eest, ärgu ta seejuures kogu aeg ähkigu!“ (Lk. 116.) Ega püüdku meeldida, lisagem. Seda Urmilegi.

Arno Oja

ODE JA OOTUS

Jüri Ehlvest: „Ikka veel Bagdadis“. EÜS Veljesto Kirjastus, Tartu, 1996. 110 lk.

Lugedes Jüri Ehlvesti romaani „Ikka veel Bagdadis“ ei taba küll esialgu mingit *story*'t või jutustust. Muidugi, lugu ei ole tänapäeva romaani tähtis eeltingimus enam tükk aega. Sageli koosneb kõrgelt hinnatud romaan seosetutest sõnadest. Vahel pole sõnugi. See ei pane haritud lugejat suurt imestama. Ju siis nii oli vaja, ohkab ta leplikult.

Aga kui ei leia midagi peale teatud mentaliteetide ja mõtteilmingute ümbersõnastuste, tekib ikkagi tahtmatult kohutav iha midagi analüüsida. Kuid mida? Kui seda pole sulle lubatud? Võib-olla jätaks analüüsimata, läheks nuttes koju?

Oot-oot, vara hõiskate!

Ja siin ongi üks võimalus, mis nagu välguvalgel toob meile silme ette romaani salajase sisestruktuuri, mis on küll ainult ähmase punktiirina nähtav, kui seda silmitseb pealiskaudne silm. Just oot-oot, mis sai öeldud nagu nalja pärast, omandab uue tähenduse, kui lk. 10 kohtame *odograafi*, mida üks vanamees oleks justkui tellinud. Kuid alles nüüd — pärast pikka ootamist saanud teate, et

odograaf on valmis. Kaua *oodamuna* ei mäleta vanamees enam, mis *odograaf* tähendab. Kirjanik keerab kõrvale ja räägib midagi fašismist, kuid me ei lase ennast segada!

Kõigepealt tuleb muidugi selgeks teha, mis on see *odograaf*, mida vanamees ootas. Alustame kitsamat, mõistuslikest tähendustest. *Odograaf* ehk *hodograaf* pärineb kreeka sõnast *odos*, mis tähendab teed ja läbikäiku; *odograaf* ise on üks matemaatiline kõver. Asi muutub arusaadavamaks, kui meenutame *hodomeetrit*, mis tähendab lihtsalt sammumõõtjat (ka vene *hod*, *hodit*). Kuid teistes keeltes on sel sõnal teine tähendus, ja las ta olla! *Odiüm* on ladina keeles nimelt vastik, ja *odor* tähendab halba lõhna, aga ka head (eks meiegi küsi vahel, et kas sa *odööri* tahad?). Ent lõhn käib läbi ninasõõrmetel! Ja tee on vastik juba sellepärast, et ta liikumisele vaatamata tähendab kohalejõudmise ootust, mitte kohta ennast. Teel ei saa kaua olla, ilma et aeg-ajalt mõnele kohale ei juhtuks. Tee ääres on alati palju kohti, ja vahel on neid *odioosselt* palju.

Ehlvest ei jää selle argise seletuse juurde. Ta arendab motiivi mitmes suunas ja samal ajal ei suru selle arendusega kunagi peale. Juba lk. 13 viitab ta salajastele *odontistidele* (kr. *odus* 'hammas'), keda võib kujutleda nii hambapõletiku all kannatajatena kui ka hamba-asjatundjatena. Olgu öeldud, et minu mäletamist mööda õppis Tartu Ülikoolis ajaloolist odontoloogiat ka Evald Hermaküla. Geoloog, nagu ta oli, pidi kaevamistel vaatlema ka eelajalooliste loomade hambaid. Ja kui me nüüd mõtleme, et *odos* (läbikäik) ja *odus* (hammas) pole üldse vastandid, kuna toitki läheb hammas- vahelt läbi, kui läheb oma teed, siis on arusaadav, miks seitsmekümendate alguse teatriuenduses oli

tihti juttu „läbimurdest“.

Motiiv areneb palavikuliselt. *Odos*'est saab *Tõde*: „Mis on *Tõde*? Jutustus *Tõest* peab olema lõputu. Subjektiivne tung *Tõe* poole kannab endas presentsi illusiooni: Hetkel, kui *tõde* on omal kohal, ei saa ta enam lahkuda.“ (Lk. 30.)

Põgusalt vilksab *üdi* (luuüdi), kuid lk. 69 saame teada, et mingis korteris 6 elab keegi *Udam*. See sõna meenutab meile midagi. Mida? *Udarat*? Jah, muidugi, mälus elustus loetu — pöörame mõned leheküljed tagasi ja loemegi: „tissid nagu nätske sai“ (lk. 64).

Tõe juurde pööratakse tagasi lihtsam kontekstis, seoses Richard Rortyga (lk. 86, 91, 92). *Tõde* ja *Tode*? Jääb tunne, et puudub veel *Õde*. Ei puudu, ja see oli juba alguses, päris silmatorkaval kohal: ilmub nais-terahvas *Ode*. See pole üldse imelik, sest Sefirotis on *Hod* passiivseks naiselikuks jõuks. Kuid *Tõde*, *Mõte* (lk. 94) ja *Ode* on ühtlasi mingis mõttes *õed*. Selgub see aga asjaolust, et *Ode* on nii *Otu* kui ka *Möku õde!* (Lk. 22.)

Hod, *odus*, *odor*, *odos*, *tõde*, *üdi*, *udam*, *udar*, *ode*, *õde*, *tode*, *mõte* — ja pole imestada, et lk. 58 paneb see motiiv meid võpatama ingliskeelses sõnas *God*. Kui aga otsida *Odini* nime, siis kulutame asjatult aega. *Odin* on vaikimisi olemas.

Edaspidi vähenevad motiivi ambitsioonid ja ta omandab argisemaid tähendusi. Lk. 67 kuuleme luuletust vanast mehest „kündmas, *ader*, kaks härga ees“. Uuesti meenutatakse *ootust*, ja sellega saab ring nagu täis. Põhjalikumalt defineeritakse probleeme meile lk. 76, kus on juttu *oodatavast*, kes „mõeldakse välja, talle pannakse nimi, maalitakse saatus“. Pettus nähakse siiski läbi, kuid „uimases linnas mõjub see novaatorlikult“. Ka minategelane avastab, et keegi

Elisa „oli mind juba *oodanud*“.

Tegelikult kulmineerub teema salaja, irdnovellis Bilbost, kes ühel Friedrichi maalil (seda tagurpidi vaadates) leiab ofistik-gnostilise motiivi (lk. 59–60). Unustamata ei tohi aga jätta kõlalisi harumotiivi, nagu näiteks Hakob (lk. 52) — Maku (lk. 57) — auk (lk. 62), mida analüüsides tuleb muidugi kohe meelde ka *Möku*, kes oli *Ode* ja *Otu* vend!

Kas midagi jääb segaseks? Vähe, aga siiski jääb. Kui Ehlvest on ise ühes teises kontekstis öelnud: „Peaasi, et tükk oleks kütkestavalt segane, kõrvõimalike või hoopis võimatute või mitte ühegi tõlgendusvõimalusega, seega huvitav.“ („Postimees“ 5. IX 1996.) Ehk peategelane tema romaanist: „Tuleb haarata vähegi ulatuslikemate tekstide järele, et jobustuda sügavuti.“ (Lk. 45.)

Mati Unt

MATI UNT: NAIIVSUS KUI LEKSIKON

Mati Unt: „Vastne argimütoloogia“. „Vagabund“, Tallinn, 1996. 126 lk.

Pidevalt on tunne, et Mati Unt on ikka veel noor autor, et ta on aastateltki alles alla kolmekümne viie, ja ometi sai ta ammu „teeneliseks“, see oli veel ENSV ajal 1980, tegelikult on Unt juba tükk aega seeniorkirjanik. Aga ikka veel kipud temast mõtlema kui kollasest kassist, kui imelapsest legendaarse Vello Saage almanahhide tipa-tapa-maailmast. Mati Undi trumbiks on olnud ja on tema professionaalne naiivsus. Jah, need „kuldseid kuuekümmendad“. See oli tõepoolest kuldne aeg, kümnend, mis sünnitas hulgaliselt suuri kirjanikke ja suurt naiivsust. Unt on üks kuldsemaid

autoreid sellest kuldsusest, kuldajast, millele järgnes allakäik, hõbeküm-nend 1970-ndail, siis juba pronks, vask, lõpuks ainult muld, savi, liiv. „Kuuekümnendad“ olid eelkõige eriline vaimsus, mida kandis kumma-line kultuurinälg, tahtmine maailma asjad korda seada, kirjutada häid teo-seid, eriline revolutsioonilisus, just siis olid Pavka Kortšagin, Che Guevara, Mati Unt. Kollane Kass oli kahtlemata selle vaimuse kaubamärk. Naiivsus omakorda oli tollal parim võimalikest žanridest. „Võlg“ oli tunne, mida siis tunti. „Süütus“, „virginity“, oli see, mida taheti kaotada. Kaotatigi. Ehk nagu muretses juba aastal 1951 Hol-den Caulfield Salingeri romaani „The Catcher in the Rye“ 13. peatükis: „If you want to know the truth, I'm a virgin. I really am.“

Undilt kui imelapselt oodati muidugi Tammsaareks-saamist. Oodati, et Unt kirjutab uue ja parema „Tõe ja õiguse“. Ta ei ole kirjutanud. Ometi on ta natukene ikkagi nagu Tammsaare, tegi 1995 vähemalt teat-ris oma „Tõe ja õiguse“ pealkirjaga „Taevane ja maine armastus“. Samas on Unt Mauruseks saanud. „Kuue-kümnendatel“ oli ta rohkem Indrek Paas, tagasihoidlik ja naistega natu-kene hädas. Nüüd on Unt üsna Mau-rus — õpetab, lavastab, mütoloog-itseb, on naiivne. Raamatus „Vastne argimütoloogia“ naiivistab ta meie argiteadvust, tõenäoliselt isegi de-konstrueerib seda. Nauditavalt naiivistab ta näiteks „Jaan Krossis“ (lk. 27—28) meie Krossi-kujundi memu-aarseteks personaalkihtideks. Teeb seda luuleliselt, samas nagu ehtne teatrihunt — Krossi mõneti matkides. Kas mitte natukene parodeerideski? „Vastnes argimütoloogias“ näeme väsinud, ent süsteempärast naiivsust.

See on ikka vana hea kollane kass.

Jah, „kuuekümnendad“ (kui Unt esimest korda Krossi nägi) oli ülesehitamise aeg, just tollases naiiv-suses konstrueeriti tänase Eesti kul-tuur. See müüakse nüüd maha. Nüüd on kultuuripildi mõõdupuuks viina-reklaam. Loomulikult on Undil nüüd valus. De-konstrueerijana on ta läi-nud entsüklopeedilist teed, teda val-gustab valgustusaja vaim. Oma mütoloogiagi korrastab ta tähestikuliselt, alfabetiseerib. Muuseas, raamatu pealkiri tundub tsiteerivat aastat 1686, mil ilmus lõunaeestikeelne „Vastne testament“. Vist tahab Unt ennast sel viisil lõunaeestlaseks teha. Tegelikult on „Vastne argimütoloogia“ leksikon, ja sellisena võrreldav Oskar Kruusi monumentaalse „Eesti kirjarahva leksikoniga“ (1995). Mütologiseerijana on Kruus Undist siiski parem. Kruus annab totaalse mütoloogia, ammendava nimekirja n.-õ. algusest lõpuni. Kes sellest välja jäi, see jääbki. Undil on sisuliselt ainult fragmentarium, see jätkub praegugi veel järjejutuna „Eesti Päevalehes“, seda saab pidevalt täiendada, lõpuks muidugi tüütab ära. Teisest küljest meenutab Undi pooleliolev mütoloog-itsemine meie teist rahvuslikku suur-teost, „Eesti (nõukogude) entsüklo-peediat“, mis ju ka parasjagu pooleli. See on huvitav paralleelsus. Sest üks kindlasti (vähemalt selleks korraks) lõpetatud asi on Eesti NSV, mis seega mingis mõttes meenutab Kruusi lek-sikoni. Eesti Vabariik aga on veel pooleli — täpselt nagu Ülo Kaevatsi poolt peatoimetatav Eesti entsüklo-pediseerimine ja Mati Undi poolne Kadrioru mütoloogistamine (ise ta ju elabki Kadriorus).

Toomas Liiv

KROONIKAT

4. septembril esitleti Tallinnas Rahvusraamatukogu ruumides uut nädalalehte „Kultuurimaa“.

11. septembril toimus KL-i juhatuse koosolek. Päevakorras jooksivad küsimused.

15. septembril külastasid Eestit *Tuglas-Seura* aktivistid, kes kohtusid ka eesti kirjanikega.

22. septembril sõitis Rhodose kirjanduskeskuse avamisele Mihkel Mutk.

25.—29. septembrini viibisid Riias Eesti—Läti—Soome—Peterburi ühisseminaril „Armastus ja surm“ Ott Arder, Helvi Jürisson, Ita Saks ja Mats Traat.

27. septembril esitleti Tallinnas Toomklubi saalis Andres Ehini romaani „Rummu Jüri mälestused“.

ÕNNITLEME

1. oktoober — Debora Vaarandi 80
17. oktoober — Rein Veidemann 50

„TUHAŠT JA TEEMANDIST“
POOL SAJANDIT HILJEM

Ligi pool sajandit tagasi — 1947 — ilmus Poolas ajakirja „Odrodzenie“ järjejutuna Jerzy Andrzejewski (1909—1983) romaan „Kohe pärast sõda“ (*Zaraz po wojnie*). Aasta hiljem avaldati teos raamatuna pealkirjaga „Tuhk ja teemant“ (*Popiół i diament*). Romaanist sai Poola Rahvavabariigi paljukiidetud klassika, 1979. aasta seisuga oli sellest tehtud 26 kordus-

trükki (hiljem veel kaks) ning seda käsitleti ja käsitletakse nüüdki põhjalikult koolis. „Tuhk ja teemant“ on tõlgitud mitmekümnesse keelde (eesti keelde — tõlkijaks Ruth Karemäe — 1966). 1958 valmis Andrzej Wajda samanimeline film, mis poola filmikooli lipukandjana mõjusalt võimendas andrzejewskilikku nägemust kogu maailmale (raamatu ja filmi vahele ei saa küll panna võrdusmärki, Wajda on mitmest tobedamast süzeeliinist loobunud).

Romaani tegevus toimub sõja lõpupäevil ühes Poola vojevoodkonna keskuses. Rühm noori, nende hulgas ka peategelane Maciej Chęćmicki, valmistab ette atentaati uut võimu esindavale poola kommunistile Szczukale. Maciej sooritab atentaadi, kuid hukub hiljem juhuslikust kuulist. Üldisemas plaanis näitas „Tuhk ja teemant“ Armia Krajowaga seotud noore põlvkonna ideelist ummikut, tema traagilist pettasaamist ajaloo keerises. Vana süsteemi pankrotti ja uue õigust aitasid esile tuua ka tegelaste iseloomujooned, rõhutatud oli kommunistide üllust ja vaprust ning mittekommunistide alatust ja argpükslikkust.

Kodumaise kriitika kiidukooriga ei liitunud Puna-Poola mõjusfäärist väljaspool seisnud kirjanikud. Parüisi ajakirjas „Kultura“ nimetas nooruke Gustaw Herling-Grudziński (s. 1919, praegu üks poola kirjanduse suurkujusid, kelle Gulagi-kogemusi kirjeldav „Teine maailm“ on tõlgitud paljudesse keeltesse) „Tuha ja teemandi“ taolisi teoseid „ohjeldatud realismiks“. Czesław Miłosz kirjutas talle omase „väljapoole head ja kurja“ jääva külma küünilisusega teisele andekale kirjanikule: „Kallis Jerzy — õnnitlen Sind „Teemandi“ puhul. Loo-

mulikult oli kõik hoopis teisiti, aga tänu Sinu romaanile ei mäletata 50 aasta pärast tõe, vaid seda, kuidas Sinu tolleaegset tegelikkust kirjeldasid.“ (Mitoszi ja Andrzejewski sõprus sai alguse kolmekümnendate aastate lõpul, 1953 ilmunud „Vangistatud mõistuses“ kujutas Mitosz Andrzejewskit Alfana.)

1968. aastal ametlikult emigreerinud Sławomir Mrożekil läks oma seisukohavõtuks rohkem aega — tema mürgine artikkel „Tuhk? Teemant?“ ilmus „Kultura“ 1983. aasta jaanuari-veebruarinumbris. Olgu ka sellest üks pikem tsitaat:

„Selles raamatus („Tuhas ja teemandis“ — H. L.) sammub Punaarmee läbi Poola kuuldamatult nagu vaim. Ta ei too meile mingit teist võimu ega sekku millessegi: ta on vaevuvaevu olemas ning sedagi eranditult muusikalise illustratsioonina. Sest kui tegevus käib ja poolakas poolakaga arveid klaarib, siis on Punaarmee kuulda üksnes taustal — kõigepealt on see suupill, seejärel lõõtspill, hiljem balalaika ja lõpuks — et ajalootõe vastu mitte patustada — kostab majast, kuhu sõdurid on majutatud, möödapääsmatu „kurb stepilaul“. Vaid stseenis, kus sõdurid päevitavad jõe ääres, kuuludes muide maastiku, mitte tegevuse juurde, istuvad nad või õigemini lamavad vaikselt, see tähendab, ei laula ega mängi ka pilli. See ongi kõik ja jääb mulje, et seda kurba laulu laulavad ilmsüütud mehehakatised, kes — kui nendega sel teemal rääkida — teevad suured silmad ja küsivad: „Mis asi see NKVD on?““

Jerzy Andrzejewskil endal sai kommunistlikust maailmavaatest üsna pea villand, 1957. aastal astus ta koos paljude teiste poola kirjanikega parteist välja, seitsmekümnendatel

võttis punavalitsuse suhtes selgelt kriitilise hoiaku ning osales opositsiooniliikumises KOR. Jah, Andrzejewski ütles küll lahti oma 1952. aastal ilmunud propagandabrošüürist „Partei ja kirjaniku looming“, kuid „Tuhka ja teemanti“ kaitses ta elu lõpuni. 1981. aastal antud intervjuus Jacek Trznadelile (rint-s: Jacek Trznadel *Hańba domowa*, Pariis, 1985) vabandas ta ennast sellega, et paljud teisedki tunnustatud loojad on võltsitud ajalugu, tuues näiteks Schilleri „Maria Stuarti“ ja Shakespeare'i „Richard III“. Ta püüdis ikka veel rääkida headest ja õigetest kommunistidest, siis jälle ütles, et ei mäletagi enam, mida ta „Tuhas ja teemandis“ täpselt kirjutas. Herling-Grudziński väitis „Tuha ja teemandi“ ilmumise puhul, et Andrzejewski „ei rabele sellest võrgust enam iial välja“. Paljud ütlevadki, et kogu tema hilisem opositsiooniline tegevus ja alkoholism oli tingitud süütundest. Samas ei suutnud ka Poola Rahvavabariigi võimud andestada Andrzejewskile tema ärapöördumist, kirjanikust püüti teha provokaatorit, tema nimel lasti ringlusesse võltsitud kiri, milles nõuti homoseksualistlike abielude seadustamist Poolas (ärgem unustagem, et Poola on katoliiklik maa).

„Tuha ja teemandi“ probleemi tõstis jälle üles 1995. aastal ilmunud Krzysztof Kąkolewski raamat „Tuhast leitud teemant“ (*Diament odnaleziony w popiele*). Krzysztof Kąkolewski (s. 1930) on üks poola hinnatumaid, aga samas ka halastamatult sulega publitsiste. Näiteks on tema suust kõlanud väited, et poola rahvast kui sellist pole enam olemas, on vaid Läänemere ja Tatra mägede vahelised asukad. Samuti olevat kõik slaavlased — välja arvatud tšehhid ja

sloveenid — alkoholi tõttu füüsiliselt ja vaimselt degenererunud. Kąkolewski võttis vaatluse alla Andrzejewski „Tuha ja teemandi“ saamisloo ja tagapõhja ning leidis ka Maciej Chelmiccki võimaliku prototüübi. Kąkolewski raamatut ei saa vaadata kui lihtsalt arveteõiendamist ühe kirjaniku aastakümnete taguse sulevääratusega, probleem on palju laiem ja aktuaalsem — „Tuha ja teemandi“ najal on Poolas üles kasvanud mitu põlvkonda, teos on endiselt kooliprogrammis „mürgitamas noorsoo mõtteid“, nagu poola suurimaid nüüdispoeete Zbigniew Herbert on öelnud. Kąkolewski teeb naerualuseks Andrzejewski väidetava analoogia Schilleri ja Shakespeare'iga — Schiller ei elanud Maria Stuartiga ühel ajal ega ühel maal ning Shakespeare'i kirjutas oma näidendi rohkem kui sada aastat pärast Richard III surma. Ehkki Kąkolewski on kohati liiga inkviisiitorlik, on tema kompromissitu raamat vajalik — kas või näitamaks, et vaimne ja moraalne eliit ei ole endise sotsialismileeri maades alati tähendanud ühte ja sama.

Kąkolewski kriitiline raamat sundis sõna võtma Andrzej Wajdatki. Andrzejewski ja enda kaitseks ütles kuuluis filmirežissöör: „...mitte ühelgi NSV Liidu poolt vallutatud maal ei olnud antikommunistlikul pörandalusel vastupanul, isegi mitte kõige patriootilisemal, suuremat poliitilist tähtsust. Andrzejewski teadis seda ja näitas oma romaanis, et see tee viib ummikusse“ („Nowe Książki“ 1995, nr. 8). Ent juba 1990-ndate algul, enne „Tuha ja teemandi“ järjekordset esitust Poola TV-s, ütles Wajda, et valmistab ette uut filmi „Kroonitud kotkaga sõrmus“, millest saab Armia Krajowaga seotud motiivide selgitus

ja täiendus, ning vaataja võis sellest järeldada, et ka „Tuha ja teemandi“ pattude lunastus. Ning tõepoolest, 1994 valminud „Kroonitud kotkaga sõrmus“ on laetud võimetust vihast vägeva naabri vägivaldaaparaadi vastu. Wajda autotsitaatidest kubisev film oli poola filmikooli pidulik lõppakord, samas ka lõppakord ajale, kus tähtsatest ja valusatest asjadest pidi vaikima.

Hendrik Lindepuu

THEA KARINI JA DuMONT'iga EESTISSE

Küllap on nii mõnigi meist, kes sattunud välismaal raamatupoode kammima, jäänud imestama müügileivate reisiruutide rohkuse üle. Tavaliselt jagub väiksematesse kauplustesse sedasorti literatuuri mitme riigi jagu, suuremates võivad aga olla lausa vastavad osakonnad ning leidub reisiruutidele spetsialiseerunud eriärisidki, Münchenis näiteks Marco Polo nimeline. Riivõl on lademeis nii õhukesi *survival-kit'e*, mis sisaldavad ainult kõige hädapärasemat informatsiooni ühe või teise paikkonna kohta, kui ka telliskivipaksusi vadameekumeid. Tundub, et ühtki huvirühma pole silmast lastud: on eraldi reisiruutid nii neile, kes liiguvad lennuki või rongiga, kui ka neile, kes matkavad jalgrattaga, on spetsiaaljuhte gurmaanidele, veini- ja õllesõpradele, nii jahikui ka kalameestele. Mõeldud on näiteks neilegi, kes reisides ei jäta külastamata ühtki surnuaeda — need ostku raamatuid, mis kannavad pealkirju

„Igavesed pariislased“, „Igavesed londonlased“, „Igavesed berlinlased“. Selline küllus on mõistetav — eeskätt reisijuhtide kaudu püüab suur turismibisnis suunata rännuhuviliste liikumist.

Eesti kohta käiva turismikirjanduse seis pole kunagi kiita olnud. Siinkohal ei mõtle ma neid arvukalt väljaantud paikkondlikke brošüüre, noid „siin- ja sealpool maanteid“, mida koduloolased koduloolastele kirjutavad, vaid eeskätt kirjavara, mis on mõeldud Eestit külastava välismaalase jaoks. Vahel vist ei tajutagi, et ka sellise literatuuri kokkupanemine on omaette kunst. Nii on kirjastusel „Perioodika“ juba mitmes trükis ja keeles ilmunud Jelena Rannu „Minneviiku Tallinn“, milles sisalduvad jutukesed pole üksnes kirjanduslikult nõrgapoolsed, vaid lausa kubisevad vigadest. Saksakeelsele lugejale on praegu ainsa Eesti üldtutvustusena saadaval „Estland. Frei & unabhängig“ (!) — kas raamatut, mil juba pealkiri sedavõrd vigaselt trükitud, üldse võetaksegi kätte? Vahel on seda laadi trükistes jäädud lootusetult kinni rahvuslikku enesekiitusesse — ühe 1990. aasta paiku ilmunud ingliskeelse Tallinna juhi andsid mu prantsuse sõbrad tagasi, öeldes, et see suisa lehkavat natsionalismi järele. Tõesti, heietavad „soome-ugri tsivilisatsiooni viie tuhande aasta pikkuse järjepidevuse“ ümber või sellest, et Oleviste kiriku torn olnud keskajal maailmas kõrgeim, panevad kriitilisema lugeja üksnes muigama.

Nõnda ei loodagi paljud välismaalased siinsetele kirjastustele, vaid ostavad reisijuhi kaasa juba kodumaalt. Selleks on neil valikutki nüüd

hoopis enam kui veel mõni aasta tagasi. Kõigisse reisikirjandusega tegelevatesse äridesse on viimase kümnendi jooksul Baleaari saarte ja Bangladesh'i vahele ilmunud uus rubriik: Baltikum. Paljud suuremad reisikirjastused, nagu näiteks *Baedeker*, *Lonely Planet Publications*, *Merian*, *Knaur*, *Apa Publications*, on jõudnud oma Baltikumi-köite juba välja anda ja lisa näikse aina tulevat. Kuivõrd iga kirjastus püüab ajada oma rida, võib lugeja ette enam-vähem kindel olla, mis laadi ja tasemel informatsiooni ühest või teisest väljaandest otsida. Muidugi, suurt põhjalikkust ei maksa neist reisijuhtidest küll enamasti tahta — selle üks põhjusi on, et turgu tundes pole enamik kirjastusi sõandanud Eesti kohta eraldi köidet koostadagi, vaid piirdunud kogu Baltikumi, vahel lisaks Kaliningradi oblastitki hõlmava väljaandega. Ka pole enamik seesuguseid turismijuhte kokku pandud niivõrd vastavate maade eritundjate, kuivõrd kirjastuste oma väljatreenitud autorite, omamoodi proovireisijate poolt, mistõttu võib vahel komistada lausa kummalistele lapsustele. Nii on muidu igati usaldusväärse *Knaur*-kirjastuse väljaantud Baltikumi *Kulturführer*'i jaoks Eesti osa kirjutanud keegi Valentin Woloschko. Enamik kohanimeid on raamatus otse vene keelest transkribeeritud ja lugeda on näiteks sedagi, et „Kalevipoja“ autoriks on Südlöffel ning et Sagadi mõisahoone on kavandanud Rastrelli. Ühest teisest *Apa Publications*'i sarjas ilmunud Ida-Euroopa reisijuhist juhtusin Eesti ajalugu käsitlevas osas silmama koguni vahepealkirja „Mongoli ike“...

Thea Karin on seda laadi reisi-

juhtide autorite hulgas muidugi õn- nelik leid. Sünni poolest tallinlane, on ta siin ka 7. keskkoolis käinud, kuid sattunud seitsmekümnendail aastail koos emaga Saksamaale, õppinud Freiburgis ja Grazis kunstiajalugu ning slavistikat. Kui algas Baltikumi vabanemine, oli ta üks esimesi, kes hakkas siia reisuure juhtima, lisaks tegi ta siis ja teeb praegugi tihedat Baltikumi-teemalist kaastööd Austria ringhäälingule. Pendeldamine kahe piirkonna vahel andis talle võimaluse sünnimaale pilk heita niihästi eestlase kui ka sakslase vaatevinklist — piisavalt hea positsioon, et eritleda seda, mis võiks siin välismaalasi kõige enam huvitada.

Rääkides raamatust „Estland. Kulturelle und landschaftliche Vielfalt in einem historischen Grenzland zwischen Ost und West“ (Köln, 1995. 394 lk.) peaks vist kõigepealt rõhutama seda, et Thea Karinil üldse õnnestus oma projekt soliidse *DuMont'*i kirjastuses läbi suruda. Nii- palju kui ma saksa raamatukogude järgi tean, on just *DuMont'*i *Kunst-Reiseführer*'id need, mida seal kõige sagedamini avariüleil näha: suure- jooneline sari, mis käsitleb kunsti- mälestisi üle kogu maailma. Köidete valik ei käi niivõrd riikide, kuivõrd just olulisemate kultuuripiirkondade järgi, näiteks Rooma ja selle ümbrus, Toskaana, Provence, Peloponnesos, Niiluse org. Heal juhul sõندانuks nende kõrvale loota üksnes Baltikumi üldkäsitlust, aga Thea Karin tegi oma raamatuga ukse lahti ka järgnevate Läti ja Leedu köidete jaoks. Peaks vist ära mainima ka Kieli ülikooli profes- sori Uwe Albrechti algatajarolli — minu teada oli ta esimene, kes Eestit

käsitleva *Kunst-Reiseführer*'i koosta- mise mõtte üldse üles võttis ja sellele *DuMont'*is ka teed tasandas.

Peaaegu 400-leheküljeline teos jälgib üsna täpselt *DuMont'*i reisi- juhtide struktuuri: kõigepealt mõne- kümneleheküljeline ülevaade loodu- sest, rahvastikust ja ajaloost, seejärel linnade ja maakondade kaupa antud ülevaadet kunsti- ja arhitektuurimä- lestistest, päris lõpus aga väike eri- alasõnastik, bibliograafia ja kollast värvi lehtedel eraldi ka esmatähtis turismiteave. Põhiteksti vahele on kiilutud paarkümmend „vahelu- gemist“ — lood Tallinna lonkamisest, Haapsalu Valgest Daamist, Saaremaa Suurest Tõllust, Ungru parunist jms., mida ikka on turistidele räägitud. Raamat on korralikult illustreeritud: poolteistsada mustvalget ja veerand- sada värvilist fotot, lisaks mitu- kümmend joonist, plaani ja kaarti. Umbes viiendik neist fotodest on Thea Karinilt endalt, ülejäänud aga on mitme saksa ja eesti fotograafi kaas- töö (ilmselt parimad fotod Peeter Särelt). Linnuste, kirikute ja endis- aegsete mõisamajade pildistuste kõr- val hakkavad mõned Kuremäe kloost- ri puupinud ja rahvariides setu mammidki silma.

Reisijuhte on sageli võetud oma- moodi reklaamtekstidena. Küllap on seda ka Thea Karini raamat: pilt, mis selle järgi Eestist kujuneb, on kahtle- matult hoopis idüllilisem, omal kombel isegi ruraalsem, kui see vist tegelikult on. Ei mingeid tööstus- maastikke, isegi mitte Musta- ega Lasnamägesid, ning kõige uuem ehitis, millest leidub eraldi pilt, on 1960. aastal valminud laululava. Pealegi pole tekst kuigivõrd Tallinna- ega ka

Tartu-keskne ja seetõttu jagub ruumi sellistegi väikeste paikade nagu Sangaste, Tori, Raikküla, Porkuni või ka Kihnu ning Ruhnu kirjeldamiseks. Tulge vaid ja vaadake.

Paljudest välismaal ilmunud Eestimaa juhtidest on jäänud mulje, et nende kokkupanijad on toetunud üksnes saksa-, inglise- või ka venekeelsele alusmaterjalile. Thea Karini töö on sellisest puudusest prii, peaosas just eesti allikate najal on see sündinudki. Muidugi on sellest tugevam tunne, kuid sugugi mitte alati. Nii oodanuks reisijuhil saksakeelset kasutajaskonda silmas pidades vahest selgemat Eesti ja Saksamaa vaheliste sidemete esitlust. Kas või siinsete paikade saksakeelsete nimede järjekindlamat äratoomist: praegu leiab neid üsna juhuslikult, osa (näiteks Haljala, Kadrina, Kuremäe) on pealegi antud vigaselt. Võib-olla polegi nii vähe neid, kes asuvad üht või teist Eestimaa paika otsima mõnelt baltisaksa autorilt loetud nime järgi ja oleks nüüd kahju, kui nad ei oskaks seda Thea Karini raamatu põhjal leida. Eestikeelne nimi on jäetud isegi piiritagusele Pihkvale — suudab keegi saksa lugejaist aimata selle taga *Pskow*'i või *Pleskau*'d?

Osalt vist seetõttu, et siinset koduloolist kirjandust on liigselt usaldatud, on Thea Karini teksti rännanud mõnedki võltslegendid. Näiteks Taagepera lugu: ega siis sellepärast, et sealse mõisahoone tuulelipul poolkuu, mõisaproua veel türklanna olnud! Või jutud Helme lossimägede koobastest, mis ühte otsa pidi olevat ulatunud koguni Viljandi alla ja mis teeninud kurjadel aegadel redupaigana — tegelikult peaksid need olema XVIII sajandi teisel poolel

kohaliku mõisniku Rennenkampffi poolt kaevata lastud „vanarooma stiilis katakombid“, tollasele pargikunstile nii iseloomulikud koobasgrotid. Sama Rennenkampffide suguvõsaga oli seotud ka 1790. aastail aadlineidude instituudi asutamine — Thea Karinil on see baltisakslastele oluline asutis pandud eksikombel tööle küll Mõdrikul, mitte aga Vinnis sealt mõni kilomeeter eemal.

Selliseid näpuvigu avastab paksu raamatu peale küllap rohkemgi, kuid see pole see, mida siin rõhutada, nagunii kaaluvad plussid üles miinused. Pealegi on nende jaoks, kel sügavam huvi, raamatu lõpus ka bibliograafia. Põhiliselt koosneb see paari viimase aastakümne jooksul trükivalgust näinud saksakeelset *Estica*'st ja kui seda täiendada, siis ennekõike Heinz von zur Mühleni toimetamisel 1985. aastal Kölnis ilmunud „Baltisches historisches Ortslexikon“ I köitega, mis kõigest Eesti-teemalistest teatmeteostest põhjalikumaid ja millele siinilmunu hulgast polegi võrdväärset kõrvale panna.

Aga ega Thea Karini raamat olegi pelgalt teatmeline. Võtkem või kuidas ta meid Tartusse juhib: linna tutvustamist ei alusta ta mitte Toomemäelt ega Emajõelt, vaid hoopis raudteejaamast, õieti ühe tsisterni juurest, mis seisvat seal üle platsi jaamahoone vastas — kollast värvi, suurte siniste tähtedega kummalegi küljele maalitud sõna KALI. Mis asi see kali on ja kuidas see maitseb, seda ta kõigepealt oma lugejaile seletabki. Loodetavasti nüüd mõni nende hulgast, kes seda kaherattalist kaljatsisterni sealt autoril leidma ei peaks, seepärast veel autori ega ka kirjastuse peale ei pahanda.

Ants Hein

- 1299 *Jaan Kross* • Eesti rahva kõrbeteekond
 1306 *Peep Ilmet* • Keel — meel / Siis kui siis jt. luuletusi
 1310 *Agu Tammeveski* • Vilfred / N-i sõber
 1322 *Géza Csáth* • Väike Emma
 1329 *Lapard* • *Lõke süüdatud südamekambris / *Raskuse painest me saame lahti jt. luuletusi
 1333 *Aldo Roomere* • Vampiir, kes rikkus kutse-etiikat
 1341 *Marina Tervonen* • *Mis valged märgid on kirjas / *Napp on linna pareering jt. luuletusi
 1344 *Matt Barker* • Madu
 1362 *Siim Kärner* • *Mis on sealpool eluhurma / *Täht langeb jt. luuletusi
 1366 *Triinu Kartus* • Üksildane / Suvihari jt. luuletusi
 1369 *Ave Alavainu* • Ballaad Visby linna hirmsast ärahävitamisest kohaliku Quasimodo poolt
 1372 *Toomas Karjahärm* • Balti küsimus Vene poliitikas monarhia kokkuvarisemise eel
 1384 *Andres Ehin / Ann Must* • Usutlus
 1392 *Jüri Hain* • Tundmatu Eesti Kunstiselts
 1406 *Mati Unt* • Viivi Luik?
 1408 *Jaan Kaplinski* • Täna silmalt maailmade tuultesse
 1413 *Toomas Liiv* • Viivi Luik: salamaja
 1419 *Rein Veidemann* • Ainult viis miljardit aastat
 1422 *Paul-Eerik Rummo* • Kivisildniku paks ja punane
 1425 *Leili Iher* • Olles lõpuks Internetis
 1426 *Andres Langemets* • *Licentia poetica*'st
 1428 *Arno Oja* • Barbarid paradiisisuves
 1430 *Mati Unt* • Ode ja ootus
 1431 *Toomas Liiv* • Mati Unt: naiivsus kui leksikon
 1433 Kroonikat
 1433 *Hendrik Lindepuu* • „Tuhast ja teemandist“ pool sajandit hiljem
 1435 *Ants Hein* • Thea Karini ja DuMont'iga Eestisse

Peatoimetaja
ANDRES LANGEMETS
tel. 443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 440 780

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 440 781

Ilukirjandus ja kriitika
UDO UIBO
tel. 441 365

Publitsistika
OTT RAUN
tel. 440 781

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
tel. 440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 441 365

Sekretär
KATRIN RAUD
tel. 441 365

Toimetus
Harju tn. 1, pk. 66, EE0090 Tallinn

Kirjastus „Perioodika“, Tallinn, Pärnu mnt. 8

Trükikoda „Akadeemia Trükk“, Tallinn, Estonia pst. 7

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda trükikotta „Akadeemia Trükk“, tel. 454 750.

„Loomingu“ järgmises numbris in spe:

Mats Traadi, Ene Mihkelsoni
Bernhard Viidingu, Jaan Malini
ja Paavo Haavikko luulet

Ülo Tuulik „Kõige suurem vastasseis
ehk Jumal armastab mängureid“

Mats Traat „Kartaago kiirrong“

Kaalu Kirme „Sotsrealismi kõögipolelt“

Doris Kareva „Fotograaf“

Mats Traat Tammsaarest

Jaan Kruusvall Mats Traadist

„Loomingu Raamatukogus“ ilmumas:

TUULA-LIINA VARIS „Kilpkonn ja õlgmarssal“

LOOMING

ILMUB 1923. AASTAST